

Inger Langø

"Bølgernes Knuus"

En undersøkelse av forestillinger om havet i den norske kystkulturen 1750-1900

Masteroppgave i HIST 3000

Veileder: Anne Engelst Nørgaard

Medveileder: Thomas Brandt

Mai 2024

En skillingsviseforfatter: Peder A. Seivåg. Hitra historielag / ukjent fotograf

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Inger Langø

"Bølgernes Knuus"

En undersøkelse av forestillinger om havet i den norske kystkulturen 1750-1900

Masteroppgave i HIST 3000
Veileder: Anne Engelst Nørgaard
Medveileder: Thomas Brandt
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne masteroppgaven er en kulturhistorisk undersøkelse av den norske kystbefolkningens forestillinger om havet i perioden 1750-1900. Med håp om at forsynet og lykken var på deres side, satte folk ut på havet for å få tak i dets ressurser. Havet representerte både håp og katastrofe; det havet som gav livsgrunnlaget, tok også liv av og til. Denne dualismen i relasjonen mellom mennesket og havet, og hvordan den speiles i en historisk kultur, er utgangspunktet for framstillingen. Empirien baseres på en analyse av skillingsviser som uttrykk for en folkelig tanke- og livsverden tilknyttet kystkulturen.

I undersøkelsen stilles fire spørsmål; 1) hvordan skillingsviser som tematiserer havet og kystkulturen framstiller medgang og motgang i menneskelivet, 2) hvordan havet omtales i skillingsvisene, og hva det kan fortelle om relasjonen mellom kystbefolkningen og havet, 3) hvordan forklares ulykker på havet i skillingsvisene, og 4) undersøkelsen spør også om skillingsvisene viser en utvikling i kystkulturens måter å se verden på i perioden 1750-1900.

To overgripende konklusjoner i undersøkelsen er at det skjer endringer i kystallmuens tankeverden i perioden 1750-1900, men at disse endringene går langsomt. Den viktigste endringen er at havet som grusom natur ser ut til å falle utenfor Guds sfære i løpet av perioden, og at dette fikk konsekvenser både for folkelige oppfatninger av medgang og motgang, for kystallmuens syn på havet, og hvordan ulykker ble forklart i kystkulturen. Skillingsvisene avdekker at kystallmuen opplevde seg som utsatt overfor havet gjennom det meste av den undersøkte perioden, og den langsomme endringstakten i kystkulturens forestillingsverden må sees i lys av opplevelsen av sårbarhet overfor en mektig natur.

Abstract

This thesis is a cultural historical examination of the Norwegian coastal population and their perception of the ocean in the period of 1750-1900. Hoping that divine Providence and good fortune would be on their side, they set out for the ocean's resources. The ocean represented both hope and catastrophe; the fisher peasants lived by the ocean, but they occasionally died from it as well. This dualism in man's relationship with the ocean, and how it is mirrored in a historical culture, is the starting point for this examination. The empirical parts of the thesis are based on an analysis of skilling ballads which are supposed to express a popular world of thought and life world, connected to coastal culture.

The examination identifies four research questions: 1) how is prosperity and adversity outlined in skilling ballads connected to coastal culture? 2) how is the ocean referred to in the skilling ballads, and what can it tell us about the relation between the coastal population and the ocean? 3) how are accidents at the ocean explained in the skilling ballads, and 4) can we, by examining skilling ballads, trace a development towards modernity in a coastal popular world view in the period of 1750-1900?

Two overarching conclusions can be made; first, that the popular world of thought changes towards modernity throughout the period, but it is a very slow development. Second, the most important cosmological change, is that the ocean as a cruel nature is excluded from God's sphere of action, and this has consequences for popular beliefs concerning both prosperity and adversity, how the ocean was pictured, and how accidents were explained in coastal culture. The skilling ballads reveals that the Norwegian coastal population felt exposed to the ocean during most of the period of 1750-1900, and the slow changes in mentality must be viewed in the light of the felt vulnerability to a powerful nature.

Forord

Denne masteroppgaven er skrevet ut fra to paradokser; for det første at denne undersøkelsen om kystfolk og havet, er utført av en landkrabbe. Jeg liker å være i båt, liker å fiske, men kan ikke kalles sjøvant. Mine foreldre kom begge fra fiskerbondefamilier, så det kan være en slags forbindelse der. Født henholdsvis i 1923 og 1924, var de begge siste generasjon som vokste opp i slike samfunn. Det andre paradokset ligger i at jeg har skrevet oppgaven ved siden av å være i full jobb, alltid med følelsen av at tida ikke strekker til for et prosjekt som er tidkrevende.

Jeg er godt fornøyd med å ha fullført. Men uten et par strålende veiledere, hadde det ikke gått. Jeg vil rette en stor takk for konstruktive, lærerike, og hyggelige veiledningssamtaler, til hovedveileder Anne Engelst Nørgaard og med-veileder Thomas Brandt.

Et så stort prosjekt som en masteroppgave er, berører også de som står en nær. Jeg er takknemlig for å ha en forståelsesfull ektefelle som de siste månedene har hatt lite hjelp av meg til husarbeid. Han har vasket alle vinduene, det skulle jeg huske og nevne, og jeg setter pris på rene vinduer. Takk også for korrektur på oppgaveteksten. Mine tre voksne, vakre barn, har bare trukket på skuldrene over et stadig dårligere servicetilbud fra moder'n. Takk til venner som innimellom har tatt kontakt for å sjekke at jeg fortsatt finnes.

Jeg vil også takke mine nydelige kolleger som har heiet meg fram, og som har vært en uvurderlig støtte i de utfordringene vi så ufortjent har stått i på jobb.

Det har vært så spennende å prøve å finne ut av hvordan folk har tenkt før! Det er også noe dypt meningsfullt å bruke historie til å grave i skjæringspunktet mellom menneske og natur. Vi lever ikke lenger så utsatt overfor havet som 1700- og 1800-tallets kystbefolkning gjorde, men havet er fremdeles vårt livsgrunnlag. Det har vi visst lett for å glemme.

Inger Langø

Trondheim, 14. mai 2024

Innholdsfortegnelse

Sammendrag.....	1
Abstract.....	2
Forord.....	4
1 Innledning.....	8
1.1 Tema.....	8
1.2 Problemstilling.....	10
1.3 Teori.....	11
1.4 Skillingsviser som historisk kilde.....	16
1.5 Metode.....	19
1.6 Historiografi.....	20
1.7 Oppgavens struktur.....	25
2 Historisk kontekst.....	27
2.1 Innledning.....	27
2.2 Natur og næring 1750-1900.....	27
2.3 Kystdemografi 1750-1900.....	27
2.4 Fiskerbondekultur og fiskerbønder.....	28
2.5 Barn og skolegang.....	30
2.6 Sosial status på land og hav.....	30
2.7 Trosforestillinger og religiøs praksis.....	31
2.8 Verden kommer til kystbygdene.....	32
3 Mennesket og maktene.....	33
3.1 Innledning.....	33
3.2 Guds forsyn og skjebnen.....	33
3.3 Lykken – Fortuna.....	35
3.4 Lykken i luthersk teologi.....	36
3.5 Andreas og John på Trovikholmen, 1843.....	37
3.6 Seks manns ulykke (eller lykke), 1868-1899.....	41
3.7 Å påvirke lykken: bønn og magi.....	43
3.8 To viser om å påvirke lykken ved bønn.....	45
3.9 Fiskerens Bøn og Lov, 1850-årene.....	46
3.10 En ny Fiskersang, 1850-1899.....	47
3.11 To viser om å påvirke lykken ved magi.....	48
3.12 Fiskertriumfen, 1854.....	49
3.13 En ny Sang om Seifiskeriet, 1855.....	51
3.14 Oppsummering.....	52
4 Mennesket og havet.....	54
4.1 Innledning.....	54

4.2	Havet i skillingsvisene	56
4.3	Havet som motstander i skillingsvisene	57
4.4	Fire menn fra Røddøy, 1798	57
4.5	En sørgelig tildragelse på Talgsjøen, 1885.....	60
4.6	«Broderlandet», 1870-årene	63
4.7	Kom Kammerater sammen, 1860- / 1870-årene	66
4.8	Havet som ressurs	67
4.9	Den norske Fisker, 1788	68
4.10	En aldeles ny Fisker-Vise, 1837-1870-årene.....	70
4.11	Fiskerens Morgensang, 1870-1890-årene.....	71
4.12	En Sjømands Brud, 1880-1924.....	73
4.13	Oppsummering.....	75
5	Ulykkesforklaringer.....	77
5.1	Skillingsviser om ulykker på fjord og hav	77
5.2	Seks fromme sjeler fra Stod, 1751.....	78
5.3	Julstadbrødrenes havari i 1779.....	80
5.4	Ulykka på Austhavet i 1866.....	82
5.5	Den uheldige skipper Pettersen, 1869.....	84
5.6	To viser om Røvdær-ulykka i 1899	86
5.7	Oppsummering.....	89
6	Konklusjon.....	91
6.1	Hvordan framstilles medgang og motgang i menneskelivet tilknyttet havet og kystkulturen i skillingsvisene?	91
6.2	Hvordan omtales havet i skillingsvisene, og hva kan det fortelle om relasjonen mellom kystallmuen og havet?	92
6.3	Hvordan forklares drukningsulykker på havet i skillingsvisene?.....	93
6.4	Avslutning.....	93
Kilder og litteratur		95
Skillingsviser		95
Arkiv		96
Avisartikler.....		97
Andre nettressurser.....		97
Litteratur		98
Appendix		103

1 Innledning

1.1 Tema

Søndag 4. februar 1798 var Anders Christophersen Heskeholmen og tre andre menn på vei fra Rødøy til Lofoten for å delta i det årlige vinterfisket etter skrei. De fire mennene kom aldri fram til bestemmelsesstedet, for denne søndagen møtte de et forferdelig uvær som forårsaket at de forliste, og alle fire omkom. Den tragiske hendelsen er kort gjort rede for på forsiden av et skillingstrykk som ble utgitt i Bergen i 1798. Viseforfatteren er Jacob Johansøn Kiilen (1732-1804), også kjent under navnet Jacob/Jakob Jansa. Han var en skrivefører fiskerbonde, og er kjent for å ha skrevet en rekke viser.

Kiilen fikk visene sine trykt i Bergen, byen som var det viktigste markedet for de nordnorske fiskerbøndene, og der de avhendet sine fiskevarer. Kanskje var Kiilen blant dem som dro med jektene til Bergen. I alle fall skildrer han de nordlandske fiskernes følelse av underlegenhet og avmakt overfor de tyske handelsmennene i Bergen i ei annen vise han også har skrevet. Trykkerier og aviser ble ikke etablert i Nord-Norge før i 1850-årene, og visa om de fire omkomne Rødøy-mennene, kan derfor ha vært den eneste «nyhetsmeldingen» om ulykka.¹ For denne masteroppgaven er visa relevant som kulturhistorisk kildemateriale. Visa åpner et vindu på gløtt inn i en fortidig tankeverden, slik den fortonte seg for en norsk fiskerbonde fra Helgelandskysten på slutten av 1700-tallet.

På lyrisk vis skildrer Kiilen en verden der Gud var den suverene hersker over naturen; «Luften og Havet, Guds Fingers Idrætter...», skriver han. I en slik verden lå også ulykkeshendelser innen Guds sfære.² Sesongfiskeriene langs norskekysten kunne innbringe hardt tiltrengt mynt for å kunne betjene skatter og avgifter for kystallmuen. Hadde man alle gode krefter med seg, kunne man kanskje til og med kvittere ut et visst overskudd. Men seilassen til og fra var risikabel, for man seilte eller rodde med åpne båter, og årvisst forekom det også drukningsulykker under selve fisket. Innovasjoner som bedret sikkerheten til sjøs i noe monn, kom for alvor først i siste halvdel av 1800-tallet, mens de sjøfarende i 1798 var prisgitt vind og vær som kunne skifte på et øyeblikk.

Med håp om at forsynet og lykken var på deres side, satte folk ut på havet for å få tak i dets ressurser som var avgjørende for så mange kystboende. Havet representerte både håp og

¹ Mykletun 1983: 305–307

² Kiilen 1798. NTNU Gunnerus V box 34:1003

katastrofe. Det samme havet som gav livsgrunnlaget, tok også liv av og til. Denne dualismen i relasjonen mellom mennesket og havet, og hvordan den speiles i en historisk kultur, er grunnidéen til denne masteroppgaven. Valg av tema bunner også i en interesse for kulturhistorie; for hvordan mennesker har levd og tenkt i fortida.

Havet som ressurs og naturkraft sto i sentrum for en fortidig kystkultur, og farget kystbefolkningens måter å se havet og sin verden på. Når man vil undersøke fortidige folkelige forestillinger om havet, er derfor verdensanskuelser og folketro et relevant utgangspunkt. I folkelige forestillinger var verden på 1700-tallet og gjennom store deler av 1800-tallet et sted der det var sammenheng mellom ting. Livet var usikkert, og i folkekulturen sto folketro og kristentro i et sammenhengende forestillingsunivers der alle gode krefter ble påkalt.³

En kulturhistorisk framstilling som tar utgangspunkt i folkekulturen, kan naturligvis benytte ulike kilder. Brev, dagbøker, supplikker, sagn, eventyr og skillingsviser, er alle eksempler på historisk kildemateriale fra et folkelig perspektiv. Når valget falt på skillingsviser, er det fordi dette materialet er en rik og spennende kulturhistorisk kilde, som dessuten er lite brukt i historiefaglige framstillinger.

Perioden er satt til 1750-1900, som er en uvanlig lang periode for en masteroppgave. Periodevalget er tatt, delvis med utgangspunkt i historiske avgrensninger, og delvis ut fra kildematerialet. Startpunktet er satt til 1750, som historisk relevant for overgangen fra førmoderne til moderne tid. Ved overgangen til moderne tid skjedde det en langsom mentalitetsendring der synet på Gud i verden endret seg mye. Den guddommelige sfæren krympet, og den sekulære verden ble større. Synet på natur og havet var også i endring. Endringer i gudsbildet henger sammen med endringer i synet på naturen og havet. Narve Fulsås og Kyrre Kverndokk er blant dem som framstiller denne mentalitetsendringen i retning av stadig større grad av modernitet fra tidligmoderne tid til et stykke ut på 1900-tallet.⁴

Utover 1800-tallet ble den norske allmuens livsbetingelser gradvis forbedret, særlig etter 1815. For Sunnmøre regner Arnljot Løseth at drukningsulykkene på havet ble mer enn halvert i løpet av andre halvdel av 1800-tallet, og drukningstallene gikk også nedover for Nord-Norge.⁵ Vi kan gå ut fra at bedre levevilkår endret kystbefolkningens måter å se verden på, og dermed også deres posisjon overfor havet. Det vil derfor også være interessant

³ Langhelle 2006: 109–110

⁴ Fulsås 2003: 50–60; Kverndokk 2015: 12-14

⁵ Løseth 2014c: 531

å undersøke om kildematerialet viser en utvikling mot modernitet. Valg av startpunkt for perioden er også gjort ut fra at de eldste dokumentene i kildematerialet nettopp er fra 1750-tallet. Når 1900 er sluttpunktet for perioden, er det historisk begrunnet ut fra den enorme omveltningen det norske samfunnet gjennomgikk, særlig i siste del av 1800-tallet.

Norske skip ble verdensledende innen sjøfart i årene 1850-1875, og i 1880-årene hadde norsk fiskeeksport doblet seg fem ganger sammenlignet med begynnelsen av 1800-tallet.⁶ Fra å være et av Europas fattigste land ved inngangen til 1800-tallet, kunne Norge hundre år seinere defineres inn i selskap med de rikere Vesteuropske landene.⁷ Rundt 1900 var kommunikasjonene blitt vesentlig forbedret fra århundret før, og knyttet lokalsamfunnene sammen med verden utenfor.⁸ Informasjon utenfra ble gradvis viktigere enn tradisjonen som orienteringspunkt for liv og samfunn. For kystsamfunnene fikk særlig én teknologisk revolusjon vidtrekkende konsekvenser i årene rundt 1900. Det ble mulig å sette inn forbrenningsmotorer i alle typer båter, inkludert de små fiskebåtene, og som konsekvens ble både sjøfart og fiskerier enklere og sikrere.⁹

Båtmotorens inntreden fikk også konsekvenser for den gamle fiskerbondekulturen, der befolkningen i fiskeribygdene i århundrer hadde vært basert på en kombinasjon av fiske og jordbruk. Investering i motor førte til at stadig flere fant det lønnsomt å bli fiskere på heltid.¹⁰ Disse historiske faktorene taler for at 1900 kan representere overgangen fra en epoke til en annen for norsk kystkultur. 1900 er også et relevant sluttpunkt for skillingsviser som kildemateriale. Ut fra framveksten av trykkerier og omfanget av bevarte skillingsviser, regnes visenes «gullalder» til å være perioden 1850-1900. Etter 1900 gikk produksjonen av skillingsviser betydelig tilbake, og skillingsvisene ble gradvis erstattet av grammofon og radio som folkekulturelle media.¹¹

1.2 Problemstilling

Denne masteroppgaven undersøker en folkelig tanke- og livsverden knyttet til norsk kystkultur i perioden 1750-1900. På grunnlag av tema og periodisk avgrensning, presenteres undersøkelsen ut ifra følgende problemstilling: for kystbefolkningen i norske fiskeribygd

⁶ Løseth 2014e: 281

⁷ Ibid. 2014d: 310–311

⁸ Ibid. 2014d: 312–318

⁹ Løseth 2014d: 312-319; Johansen 2014:81

¹⁰ Johansen 2014a: 75–95

¹¹ Brandtzæg 2021:19-20

representerte havet i perioden 1750-1900 både livsgrunnlag og risiko for drukningsdød, og menneskene levde og arbeidet tett på havet. Undersøkelsen tar utgangspunkt i at disse livsbetingelsene har formet forestillinger om havet i en fortidig kystkultur. Denne framstillingen vil undersøke hvordan relasjonen til havet påvirket en folkelig tanke- og livsverden, og hvordan relasjonen farget folkelige forestillinger om havet som kommer til uttrykk i skillingsvisene.

Følgende forskningsspørsmål belyses:

1. Hvordan framstilles medgang og motgang i menneskelivet tilknyttet havet og kystkulturen i skillingsvisene?
2. Hvordan omtales havet i skillingsvisene, og hva kan det fortelle om relasjonen mellom kystallmuen og havet?
3. Hvordan forklares drukningsulykker på havet i skillingsvisene?
4. Viser skillingsvisene at den norske kystallmuen utvikler et mer moderne verdensbilde gjennom perioden 1750-1900?

Forskningsspørsmålene søker å gi ny innsikt i fortidige menneskers komplekse samspill med havet som livsgrunnlag, og folkelige måter å forstå, tilpasse seg og overleve i dette miljøet i perioden 1750-1900. De tre første forskningsspørsmålene besvares i kapittel 3, 4 og 5. Det fjerde forskningsspørsmålet besvares underveis. Deler av empirien vil bli belyst ved å vise til eldre tiders verdensbilder. Endringer i synet på Gud i verden, har konsekvenser for alle forskningsspørsmålene, og derfor vil noen momenter som gjelder verdensbilder overlape i kapitlene 3-5.

Kildematerialet består av et tekstkorpus av 59 utvalgte viser utgitt i perioden 1750-1900. Temaene i de utvalgte skillingsvisene fordeler seg slik: 37 viser handler om forlis, og 23 viser handler om fiskerliv/sjømannsliv/kystkultur. Visenes tematikker er i hovedsak skrevet av forfattere som levde i kystsamfunn der fiske har vært en viktig kystnæring; d.v.s. kysten fra Sørvestlandet og nordover. Noen få viser har sjøfart som kulturelt bakteppe, og representerer dermed også den sørøstlige kysten. Cirka $\frac{3}{4}$ av skillingsvisene er utgitt etter 1850, og litt mindre enn $\frac{1}{4}$ er utgitt i hundreåret 1750-1850. Dette speiler først og fremst det faktum at produksjonen av skillingsviser var størst i siste del av 1800-tallet. En fullstendig liste med oversikt over viseutvalget finnes i appendix 1.

1.3 Teori

Den teoretiske tilnærmingen som er valgt på bakgrunn av tema og problemstilling, tar utgangspunkt i kystbefolkningens avhengighet av havets ressurser, deres posisjon versus hav og natur, og deres verdensbilder i perioden 1750-1900. Den som hadde sin ferd på havet utenfor Norge i perioden 1750-1900 befant seg i en utsatt posisjon i forhold til omskiftelige naturkrefter, og implisitt i denne posisjonen lå en nærværende dødsrisiko. Vi kan med rimelighet gå ut fra at denne posisjonen kan fortelle noe om måten en fortidig kystallmue har sett sin verden på, og at det å leve så utsatt har påvirket deres forestillinger om havet.

Det er viktig å presisere at «kystallmuen» ikke er et begrep skillingsvisene forholder seg til. Børge Norbø skriver at ordet «allmue» i dag ofte brukes nedsettende om en uopplyst og ukultivert befolkning som en motsats til høyere sosiale klasser. Bruken av ordet «allmue» impliserer dermed noen problematiske konnotasjoner, og begrepet er slik sett diskutabelt. Men ifølge Norbø brukes ordet også for å betegne en «samling av mennesker på et sted eller i et distrikt».¹² I denne masteroppgaven er kystallmuen brukt som et analytisk grep, for å betegne befolkningen i norske kystregioner, eksklusive lokale eliter, som i perioden 1750-1900 hadde fiske, sjøfart eller andre næringer tilknyttet havet, som et viktig livsgrunnlag. Alternativt brukes ordet «kystbefolkningen» om den samme folkegruppen.

Narve Fulsås har diskutert kystallmuens utsatte posisjon vis-à-vis havet i en kulturhistorisk framstilling om nordnorsk kystbefolkning for perioden 1850-1950. Folketro og skikker knyttet til fiske er en kilde til å belyse en posisjon som er utsatt, eller med Fulsås' ord; «utlevert til tinga», og i den forbindelse tar Fulsås utgangspunkt i et språklig fenomen fra historisk kystkultur; en praksis som besto i at de som ferdes på sjøen omtalte ting i tilslørende termer, eller man unngikk å nevne ting i det hele tatt; spesielt gjenstander, dyr eller mennesker som hørte landverdenen til. Formålet var å enten legge til rette for gode krefters velvilje, eller å unngå å havne i unåde hos de samme kreftene. Kort fortalt, handler det om forsøk på å påvirke lykken. Fenomenet er kjent fra både historiske og nåtidige kulturer verden over, og er heller ikke begrenset til kystkultur. I litteraturen brukes ulike betegnelser om denne praksisen; Ørnulf Hodne bruker betegnelser som «sjøspråk» og «noaord», Svale Solheim skriver om «nemningsfordomar», mens Fulsås benytter Solheims begrep, men dessuten også «løyndenamn».¹³ Her vil ordet nevningsfordommer bli brukt.

¹² Norbø 2023

¹³ Hodne 2004: 55; Solheim 1939; Fulsås 2003:20 + 27

Fulsås plasserer denne kystkulturelle praksisen i et eksistensielt perspektiv; det å være menneske i verden; nærmere bestemt forholdet mellom menneske, ting og omgivelser, i en verden der naturen er en ting av fundamental betydning for mennesket. Det teoretiske grunnlaget hos Fulsås er tverrfaglig; i tillegg til historiefaglige teorier, benytter han også filosofiske og antropologiske teorier. Fenomenet nevningsfordommer kan eksempelvis sees fra en antropologisk synsvinkel. Mary Douglas tolker slike fenomen som kjennetegn på det hun kaller en «primitiv verden»; d.v.s. en kultur med et verdensbilde der ting og hendelser i verden ikke forklares utelukkende ved fysiske termer. Det må bemerkes at begrepet «primitiv» er et omdiskutert og kritisert begrep i vitenskapelig sammenheng i dag.

Med den kulturelle vendingen innen samfunnsvitenskapene fra slutten av 1900-tallet, ble det binære perspektivet på begrepet «primitiv» som motsats til begrepet «moderne» utfordret.¹⁴ Her tolkes «primitiv» som en betegnelse på kulturer med betydelige innslag av elementer som ikke regnes til modernitet, eksempelvis ulike former for folketro. Douglas understreket at mennesker i en såkalt «primitiv verden» like fullt har god innsikt i vanlige natursammenhenger.¹⁵ I et slikt verdensbilde er forholdet mellom menneske og ting på den ene siden sentrert om mennesket, der alt som skjer, forklares ut fra hvem man er, og hva vedkommende har foretatt seg. På den andre siden forstås naturen på en antropomorfistisk eller personifiserende måte; det vil si at naturen oppfattes som selvstendig og uavhengig.

Mennesket vet at det ikke kan kontrollere naturen eller naturtingene, men håper likevel å kunne påvirke dem.¹⁶ Fulsås foreslår at den ovennevnte relasjonen mellom mennesker og naturting ikke bør betegnes som noe «primitivt», men snarere som noe primært. Denne relasjonen mellom menneske og natur uttrykker altså en primær måte å være menneske i verden på, mener Fulsås. Nevningsfordommer kan også sees som en type magisk praksis, og Fulsås diskuterer skikken også i lys av historikeren Keith Thomas' teorier om magi og magiske dimensjoner ved religion. Thomas har hevdet at magiske praksiser forsvant mer eller mindre fra slutten av 1600-tallet, og at offisiell religion hadde forkastet magiske elementer rundt 1800. Fulsås innvender at det ikke er vanskelig å finne eksempler på «overtro» verken hos fiskere eller andre mennesker også i moderne samfunn. Han mener også at det finnes moderne eksempler på at bønn har blitt brukt som en type magisk praksis innen kirka.¹⁷

¹⁴ Alexander 2021: 10

¹⁵ Fulsås 2003: 20

¹⁶ Ibid. 2003: 20–21

¹⁷ Ibid. 2003: 22–26

Begrepene magi og bønn, og forholdet mellom magi og religion blir ytterligere diskutert i empiridelen, i delkapittel 3.8.

Fulsås' tolkninger av 1800-tallets kystbefolknings forhold til ting i verden har trekk ved seg som ligner Foucaults teori om epistemer. Michel Foucault mener at viten og forholdet mellom menneske og ting har blitt omskapt i epistemologiske brudd, der det 16. århundres episteme var vesensforskjellig fra det etterfølgende epistemet som kom rundt 1700. På 1500-tallet ble ting beskrevet ut fra likheter mellom tingene, ut fra en oppfatning om at ting i verden sto i sammenheng. Å finne mening var å avdekke likheter. Man oppfattet tegn var nedlagt i tingene, som tilla dem bestemte egenskaper og betydninger. Å tolke tegnene, var å oppdage ting som lignet. I en slik kunnskapsforståelse var magi og lærdom inkludert på samme plan; ting sto i sammenhenger, og ord og ting var vevd i hverandre. Tingene var knyttet til menneskene ut fra deres sanselighet, ved nytten av dem, eller ved sosiale, moralske, magiske eller religiøse representasjoner.¹⁸

I det klassiske epistemet, som Foucault tidfester fra slutten av 1600-tallet, ble sikker kunnskap et ideal, og innen naturhistorien ble observasjon og systematikk en foretrukket metode for å oppnå dette. Ting skulle navngis ut fra det ytre, det synlige ved dem, slik Carl von Linné gjorde med sin taksonomi. Ved en organisering av det synlige, skulle språk og ting sammenføres slik at usikkerhet kunne utelukkes.¹⁹ I denne prosessen åpnet det seg en avstand mellom ord og ting, ifølge Foucault.²⁰ Alain Corbin mener at denne tilskuerposisjonen til tingene er forutsetningen for et skifte i synet på havet i europeisk kultur på 1700-tallet.

Tolkningen av Bibelens skapelsesberetning hadde i førmoderne tid stor betydning for hvordan havet ble sett blant Europas lærde. Forestillingen om *det store dypet* ble tolket ut fra Første Mosebok. Dette havet representerte det ufullførte ved Skapelsen, et hav som ble forestilt som ufattelig, uendelig, ukjent, og derfor skremmende. Både hav og kyst ble sett som uestetiske rester av kaoset før sivilisasjonen. Det var også av stor betydning at Bibelen ikke plasserer noe hav i Edens hage. Fortellingen om Syndfloden skjerpet disse forestillingene. I denne fortellingen brukte Gud havet til å straffe menneskene, og syndfloden var en midlertidig tilbakegang til kaos.²¹ Ved inngangen til 1700-tallet kom innflytelse fra diktning til å skape en gryende sans for sublim estetikk.²² En annen faktor var den naturlige teologien,

¹⁸ Foucault 1996: 56-57+80+180

¹⁹ Ibid. 1996: 184-185+187

²⁰ Ibid. 1996: 181

²¹ Corbin 1994: 1-4

²² Ibid. 1994: 19+20

der empirisk observasjon av Guds skaperverk ble viktig. Med opplysning som formål, ble empirisk observasjon av Guds skaperverk viktig. Kirka begynte å inkludere havet i hyllesten av Guds natur, og det smittet over i profan poesi. Disse strømningene brakte en ny sensitivitet for naturen inn i europeisk kultur, mener Corbin.²³

Fra å se havet som kaotisk og fryktelig, ble det store i stedet til noe storslått, og havet ble en kilde til subline opplevelser. Både vitenskapelig objektivisering og sublimitet forutsatte en kontrollert distanse til naturen. Immanuel Kant forutsatte at man må være koblet fra praktiske interesser og all virkelig fare for å kunne oppleve havet som sublimt.²⁴ Både objektiv og sublim distanse, betegner Fulsås som «desinteresserte» posisjoner overfor naturen. Han hevder at disse posisjonene ikke primære måter å være i verden på. Fulsås peker videre på at desinteresserte posisjoner ikke var tilgjengelige for den norske kystallmuen på 1800-tallet.

For å diskutere en fortidig kystallmues tanke- og livsverden, bør det relevante teoretiske utgangspunktet være at det var «et fundamentalt gjensidig forhold mellom mennesker og verden, og mellom ord og ting», skriver Fulsås.²⁵ Dette gjensidige forholdet var tydelig til stede når menneskene var utlevert til naturen ute på havet. I denne posisjonen er mennesket sårbart, og befinner seg derfor i en interessert, involvert og affektiv relasjon til havet. En slik verden er for mennesket mer et «du», enn et «det», mener Fulsås. Havet blir et «du». Hva naturtingene betyr i øyeblikket er det som teller, mens deres «sanne» navn og sammenhenger ikke er vesentlig i denne posisjonen.

I en situasjon der mennesket er direkte involvert og interessert i tingene, er ikke språkets rolle å være et virkemiddel til sikker kunnskap. Ordene får mening fordi de samtidig uttrykker hvordan mennesker er knyttet til tingene gjennom glede, håp, uro, osv. Et fenomen som nevningfordommer illustrerer dermed et du-forhold til verden. I en slik relasjon er ikke forholdet mellom ord og ting tilfeldig; ordene setter menneskene i forbindelse med hva tingene dreier seg om. Hans-Georg Gadamer beskriver det som at ord og verden er «svingt inn i hverandre». Språket lar tingene komme til uttrykk, og gir menneskene tilgang til verden.²⁶

Navneforholdet mellom ord og ting har også en magisk dimensjon, mener Fulsås. Navnet kan påkalle, mane fram og oppsøke. Ifølge Svale Solheim var de gamle fiskerne nettopp av den

²³ Corbin 1994: 24–25

²⁴ Fulsås 2003: 27–28

²⁵ Ibid. 2003: 31–32

²⁶ Ibid. 2003: 31–32

grunn varsomme med ordene de brukte; man skulle ikke utfordre maktene ved å påkalle dem.²⁷ Narve Fulsås ser tre essensielle poeng ved en fortidig kystkultur komme til uttrykk ved ritualisert folketro. Han mener at det for det første handlet om å ha respekt for menneskets begrensede råderett i verden. For det andre var det nødvendig for fiskeren i båten å skape en viss distanse til naturen i form av et mentalt handlingsrom som gjorde det mulig å arbeide på havet. Og for det tredje, mener Fulsås at ritualene forankret handlingene i en vedvarende «verden», for ettertiden kalt tradisjon. Fulsås mener at ritualene også hadde en angstdempende funksjon, en påstand som ligner Bronislaw Malinkowskis ritual-angst-teori.²⁸ Ritualer som gjentas, kan etter hvert oppfattes som tradisjon. På tross av at tradisjoner er foranderlige, innebærer de likevel en oppfatning av at man handler etter slik man oppfatter at noe «alltid» har vært. Dette var en vanlig måte å organisere sosial praksis på i det før-industrielle samfunnet. Tradisjoner i førmoderne samfunn representerer også en bestemt tidsforståelse; i førmoderne samfunn var tro og praksiser organisert slik at fortida dominerte over nåtida, og i en slik kultur ble fortid og nåtid inkludert i en vedvarende nåtid, ifølge Fulsås. Han peker på skillingsviser som eksempel på tekster der dette poenget kommer til uttrykk.²⁹ Historieforståelse er også knytta til idéen om Guds forsyn. Begrepet utdypes i delkapittel 3.2.³⁰

1.4 Skillingsviser som historisk kilde

Skillingsviser er valgt som historisk kilde for denne masteroppgaven, fordi det er en kilde til folkelige perspektiv for perioden 1750-1900, og folkelig kulturhistorie er et grunnleggende aspekt ved problemstillingen. Siv Gøril Brandtzæg regner skillingsviser som et genuint folkelig medium fra 1700-tallet.³¹ Skillingsvisenes perspektiver beror på viseforfatterne. Ut fra forfatterens distanse eller nærhet til visenes tematikker, er det for i de fleste skillingsvisene i dette utvalget, mulig å utlede om forfatteren selv har et allmueperspektiv, eller om hen skriver fra et annet ståsted. Mange av visene i dette utvalget er åpenbart skrevet av viseforfattere som har et allmueperspektiv. I noen få tilfeller er visene like åpenbart *ikke* skrevet av representanter for allmuen, men skillingstrykkes historie

²⁷ Fulsås 2003: 33–34

²⁸ Ibid. 2003: 21+34-36

²⁹ Ibid. 2003: 36+45

³⁰ Ibid. 2003: 46+47

³¹ Brandtzæg 2021:18

peker mot at visene har vært tolket inn i kystallmuens livsverden. Derfor er ikke visetekstene den eneste historisk kilden; visetrykkene er også historiske dokumenter.

Jeg har analysert skillingsvisene ut fra tematikker som passer min problemstilling, men skillingsviser kan inneholde mange tematikker på en gang. Det relevante budskapet kan ligge subtilt i visene; noen ganger ligger budskap i flere «lag», og derfor er det nødvendig å lese visene flere ganger, for å kvalitetssikre tolkningen av dem. Visenes tema og funksjon er altså mangfoldig. De har vært sunget og lest til trøst, til underholdning eller for moralsk lærdom. Noen viser kan ha vært arbeidssanger, sunget for å holde riktig tempo under hardt fysisk arbeid.³² Andre har sannsynligvis vært brukt i kystkulturens ritualer, som jeg skriver mer om i delkapittel 3.10.

Skillingsviser lar seg ikke enkelt definere, men Brandtzæg foreslår en genremessig definisjon som kan beskrive selve mediet i korte trekk: «En skillingsvise er et dikt skrevet i rytmisk stiliserte strofer som er ment å synges, og som opptre i trykkmediet skillingstrykk.»

Skillingsviser er ellers en del av en paneuropeisk visetradisjon av små og billige versetrykk, som i Norge ble utgitt i perioden 1550-1950.³³ Med mer effektive trykkemetoder og kommunikasjoner, billigere papir og utbredelse av leseferdighet, fikk skillingstrykkene en oppblomstring utover 1800-tallet, særlig for siste halvdel av århundret.³⁴ Det som er kjent om distribusjonen av skillingsvisene, tyder på at de ble lest av mange. Visene ble ofte trykket i store, og gjerne nye opplag, og ble distribuert via gateselgere, eller veifarende selgere som solgte visene langs kjente handelsveier og oppsøkte regionale markeder.³⁵ Det er forsket lite på spredningsgraden av skillingsviser, men ifølge Ressem har P.A. Munch nevnt at trønderske skreppekarere dekket hele Nord-Norge på sine vandringer.³⁶ Et annet eksempel er fra et skillingstrykk i mitt utvalg, som peker mot at visetrykket både har vært distribuert i kystområdene ved Kristiansund, og i Lillehammer-området.³⁷

Skillingsstrykkene inneholder vanligvis ikke noter. Noter var komplisert å trykke, og få kunne lese dem, skriver Brandtzæg. I stedet har hver vise som oftest en referanse til en melodi den kan synges på, og dette er gjennomgående melodier som var kjente og populære i samtida. Fram til 1800 ble skillingsviser vanligst sunget på salmemelodier, mens utover

³² Brandtzæg 2021:23-24

³³ Ibid. 2021:13

³⁴ Ibid. 2021:23-24

³⁵ Ressem 2021: 457+470+475

³⁶ Ressem 2021: 485+486

³⁷ Røe u.å. [1855]. NTNU Gunnerus V box 21:620

1800-tallet blir meloditilfanget mer mangfoldig. Brandtzæg mener at viseforfatterne kan ha brukt melodier til å bevisst sette en spesiell stemning ved framføring av visa.³⁸

Melodiens betydning blir ikke fulgt opp i denne teksten, men lydinnspillinger av melodier brukt i skillingsviser finnes i databasen «Skillingsvisene».³⁹ Som allerede nevnt, har viseforfatterne betydning for perspektivet i skillingsvisene. Brandtzæg skriver at viseforfatterne i perioden 1500-1700 ofte var prester, men utover 1700-tallet kom også skolelærere til som viseforfattere. Skillingsviser som er utgitt på 1700-tallet, er bare unntaksvis skrevet av forfattere fra allmuen. Viser utgitt 1800-tallet kan være signert av så vel kjente forfattere, som ukjente allmueforfattere.

Budskapet skillingsvisene ble rettet mot den brede allmennheten. Visene uttrykker dermed tendenser og strømninger for sin samtid, mener Brandtzæg. Visenes sangbarhet gjorde det mulig å lære dem utenat, og derfor var visene tilgjengelig for alle som hørte dem.⁴⁰ Det folkelige ved skillingsvisene kommer også til uttrykk i at skillingstrykkene var billige produkter som mange hadde råd til å kjøpe. Ifølge Brandtzæg er skillingsviser et mer åpenbart kommersielt medium enn mange andre tekster.⁴¹ Visene skulle være salgbare, og viseforfatterne måtte ha teft for publikums varierende smak. Viseforfatterne kunne tjene bra på visene sine, men oftest i de tilfeller der forfatterne også hadde kontroll på utgivelse og salg.

Astrid Nora Ressem har funnet at fortjenesten som oftest lå hos forleggerne og salgsledet. For forleggerne og trykkeriene var skillingsvisene et billig produkt med stor inntjening, som ofte kunne finansiere produksjonen av mer kostbare trykksaker. Viseforfatterne som «bare» skrev tekster, fikk i mange tilfeller lite igjen for innsatsen.⁴² Det kommersielle trekket ved visene kommer også til syne i et typisk salgstriks for skillingsviser; ved å la tittelen annonsere visa som ny, også når den ble republisert med samme tittel flere år seinere. Utgivelsesåret eller antatt utgivelsesperiode for visetrykket, er dermed ikke en pålitelig kilde for å anslå hvor gamle visene er. Men disse «ny-gamle» visene kan fortelle noe om at visenes forestillinger om verden fremdeles speilte en aktuell tankeverden for det kjøpende publikum. I en del tilfeller kan skillingsviser uten utgivelsesår tidfestes og belyses ved å sammenligne dem med andre historiske kilder, som kirkebøker og avisomtaler. Språket i skillingsvisene kan

³⁸ Brandtzæg 2021:24-25

³⁹ NTNU 2018b

⁴⁰ Brandtzæg 2021:14+23-24

⁴¹ Brandtzæg 2021:12+20

⁴² Ressem 2021: 457–458

representere en utfordring i enkelte tilfeller. Noen viseforfattere har i strevet med å få rim og rytme til å gå opp, vært svært kreative i bruk av ord og setningskonstruksjoner.

1.5 Metode

Framgangsmåten for denne oppgaven har hatt som utgangspunkt å velge ut et tekstkorpus bestående av norske, digitalt tilgjengelige skillingsviser som er utgitt i perioden 1750-1900, og som adresserer tematikk som er relevant for problemstillingen. Av praktiske hensyn er det ikke gjort noen forsøk på å finne skillingsviser som ikke er digitalt tilgjengelige. Flere institusjoner i Norge har betydelige samlinger av skillingsviser. Den største er Væringsaaens samling ved Anno Glomdalsmuseet, og teller rundt 6500 danske og norske skillingsstrykk, der 231 av dem er norske viser. Hele samlingen er digitalt tilgjengelig.⁴³ Nasjonalbiblioteket eier rundt 5000 skillingsstrykk, men samlingen er fortsatt kun delvis digitalisert.

NTNU Universitetsbiblioteket ved Gunnerusbibliotekets samling teller 2719 visetrykk, som alle er digitalt tilgjengelige. Ved Norsk Folkemminnesamling finnes det 1000 visetrykk, der bare noen ganske få viser kan leses digitalt. Universitetsbiblioteket i Tromsø eier cirka 500 skillingsviser.⁴⁴ En mindre del av denne samlingen er digitalt tilgjengelig via den digitale utgaven av Torunn Eriksens bok «To skilling for en sang».⁴⁵ Universitetsbiblioteket Bergen har identifisert 120 skillingsviser i sine samlinger, og de fleste er digitalt tilgjengelige. Skillingsstrykk finnes også spredt rundt i ulike arkiv, men det eksisterer ingen oversikt over disse.

Viseutvalget for denne masteroppgaven er for det meste resultat av digitale søk i samlingene hos NTNU Gunnerusbiblioteket (www.gunnerus.no) og ved Universitetsbiblioteket i Bergen (www.marcus.uib.no). Søkene har foregått ved varianter av ordene «forlis», «fisker» og «sjømann», filtrert på skillingsviser som format. Det er også foretatt søk på skillingsviser fra samlingene ved Nasjonalbiblioteket og Glomdalsmuseet, men det ble ikke funnet viser i disse samlingene ble vurdert til å passe med tema og problemstilling for denne oppgaven. De fleste visene i utvalget er fra NTNU Gunnerusbibliotekets samling. Seks viser er fra Universitetsbiblioteket i Bergen sin samling, og fire viser tilhører samlingen ved Universitetsbiblioteket i Tromsø. Dette viseutvalget representerer skillingsviser som i

⁴³ *Eldre norske trykk og skillingsviser – Glomdalsmuseet u.å.:* avsn. 3

⁴⁴ *Skillingsvisene i Norge, 1550-1950* 2018: avsn. 3

⁴⁵ Eriksen 1981

hovedsak omhandler tematikker fra kystsamfunn der fiske har vært en viktig kystnæring. Noen få viser i utvalget handler om sjøfart.

Analysen er gjennomført ved å lese skillingsvisene ut fra hvert av de fire forskningsspørsmålene. Analysen er delt i tre, der de for de første tre spørsmålene har fått hver sitt kapittel (kapittel 3, 4 og 5). Et mindre antall skillingsviser analyserer i hvert kapittel som representasjoner for hele tekstutvalget, med noen sideblikk til resten av kildematerialet. Det fjerde forskningsspørsmålet er sett som en overordnet tematikk som besvares underveis i alle disse tre kapitlene. Teoretiske poeng og momenter fra litteraturen, trekkes også inn underveis. Spørsmålet om medgang og motgang i menneskelivet (kapittel 3) tar utgangspunkt i relevante begreper som kan belyse en fortidig kystallmues tankeverden, og som har framkommet ved gjennomlesing av skillingsvisene. Disse begrepene er lykken, vilkårligheten, Guds forsyn og skjebnen, i tillegg til bønn og magi. Skillingsvisene analyseres i lys av disse begrepene.

Begrepet Guds forsyn er relevant for alle forskningsspørsmålene, og er brukt i alle de tre empiri-kapitlene. Utgangspunktet for forskningsspørsmålet om hvordan havet omtales og hva det forteller om relasjonen mellom havet og kystallmuen, er historiske endringer synet på havet, og havets betydning for den norske kystallmuen i perioden 1750-1900. Som et analytisk grep, har jeg valgt å dele skillingsvisene inn i tre kategorier; havet som motstander, havet som ressurs og havet i venns- og slektskapsrelasjoner, og som symbol. Når jeg ser på hvordan ulykker på havet framstilles i skillingsvisene, belyses disse forklaringene hovedsakelig ved å se dem mot historiske måter å se verden på.

Det finnes muligheter for at framgangsmåten som nevnt over kan gi skjevheter som virker inn på empiri og funn. For det første representerer utvalget av viser i seg selv en mulig skjevhet. For det andre spiller også utvalgets størrelse inn. Et større utvalg kan gi andre svar enn de jeg har kommet fram til. For det tredje kan jeg ikke utelukke muligheten for at det er gjort urimelige tolkninger av kildematerialet, eller visetekstene er misforstått.

1.6 Historiografi

I dette delkapitlet presenterer jeg en oversikt over generell litteratur kulturhistorie knyttet til havet og kystkultur som er gjennomgått for denne masteroppgaven. Annen relevant litteratur er tatt med i kapittel 3, 4 og 5. Først presenteres to bøker fra internasjonal litteratur som begge er kulturhistoriske framstillinger knytta til havet. John Randall Gillis er en

amerikansk historiker som har skrevet en framstilling som handler om hav og kultur. I boka *The Human Shore: Seacoasts in History* anlegger han et langsiktig perspektiv på kyst og kystkultur over 100 000 år, fram til vår tid.⁴⁶ Gillis' anliggende er en global kulturhistorisk framstilling, først og fremst av kysten, og hvilke betydninger kysten har hatt i ulike kulturer, og hvordan synet på og bruken av kysten har utviklet seg. Blant annet skriver han om forestillinger om kystsonens mytiske kraft som grenseområde mellom land og hav.

Gillis skriver også om hvordan havet har blitt forestilt i ulike historiske kulturer; eksempelvis som hjemlig eller fremmed, som rent eller urent, som sted eller rom. Forfatteren ønsker å utfordre det landsentret perspektivet i historiefaglig litteratur. Dette gjenspeiler at jord har vært fundamentalt i vestlig kultur, ifølge Gillis. Fra Vest-Asias agrare kulturer ble landperspektivet spredt til Europa via impulser fra gresk og romersk kultur, og via jødedom og kristendom. For det Nord-Atlantiske området, framstiller Gillis demografiske, økonomiske og kulturelle utviklingslinjer fra middelalderen og framover for kystens beboere. Forfatteren poengterer den fortidige kystbefolkningens næringsmessige fleksibilitet i muligheten til å utnytte ressurser fra både land og hav. Gillis ser denne doble ressurstilgangen som opphavet til fiskerbondekulturen, en kystkultur som finnes verden over.

Helen Rozwadowski er en annen amerikansk historiker som også er opptatt av terrestriske skjevheter i historiefaglige framstillinger. I boka *Vast Expanses: a History of the Oceans*, bygger hun delvis på Gillis, men inntar i sterkere grad enn Gillis et eksistensielt perspektiv. Et utgangspunkt hos Rozwadowski er for eksempel at mennesker og hav er uløselig forbundet som deler av den samme naturen.⁴⁷ Hun ser en dyp, eksistensiell relasjon mellom hav og menneske som hun beskriver som en tredimensjonal relasjon; en kulturell, fysisk og en økologisk dimensjon.

Rozwadowski er opptatt av at forestillinger om havet har blitt formet av fra kulturelle og geografiske perspektiv. Det samme havet, som for noen har representert muligheter, har andre sett som truende. Hun legger likevel større vekt på at bruken av havet har formet menneskets relasjon til det, med utgangspunkt i at havet gjennom tusener av år har vært transportåre for gods og mennesker og idéer, og har forbundet kulturer. Rozwadowski viser også at kunnskap om havet har hatt betydning for endringer i forestillinger om havet, særlig i europeisk/vestlig kultur i overgangen fra førmoderne til moderne tid. Ifølge Rozwadowski

⁴⁶ Gillis 2012

⁴⁷ Rozwadowski 2018

har europeernes kunnskapstørst om havet, i stor grad vært motivert av maktpolitiske og økonomiske ambisjoner.

Rammen for denne masteroppgaven er å skrive en kulturhistorisk framstilling knyttet til havet som gjelder Norge, men litteraturtilfanget på dette området er ikke stort. En av få vitenskapelige kulturhistoriske framstillinger i så måte, er Narve Fulsås' bok som allerede er nevnt; *Havet, døden og vêret: kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950*.⁴⁸ Som tittelen antyder, er Fulsås' framstilling en kulturhistorie der utvikling mot modernitet i kystsamfunnene står sentralt. Temaet hos Fulsås er den nordnorske kystallmuens forestillinger om havet og drukningsulykker. Han tar utgangspunkt i Eilert Sundts banebrytende arbeid med å anvende vitenskapelig metode på drukningsulykker som samfunnsproblem.

Fulsås' prosjekt er å vise hvordan utvikling innen vitenskap, informasjonsstaten, teknologi og forsikring, har fungert som moderniserende faktorer for nordnorsk kystkultur. Hovedperspektivet hans er å undersøke hvordan disse faktorene har vært mentalitetsendrende for synet på drukningsulykker, og hvordan slike ulykker ble løsrevet fra gamle sammenhenger, og gitt nye posisjoner i kystkulturen. Fulsås framstiller en utviklingshistorie mot modernitet, og bruker teoretiske poeng fra flere fagdisipliner for å belyse det; blant annet fra antropologi og filosofi. Menneskets posisjon til ting i verden, særlig til havet, er et av flere teoretiske diskusjoner hos Fulsås som er brukt i denne masteroppgaven. Endringer i mentalitet er en drivkraft for moderniseringsprosessen. Et aspekt ved endringen er hos Fulsås at kystsamfunnets gamle relasjon til havet som en beåndet natur transformeres i samfunnsutviklingen. Fulsås mener at endringene først og fremst påvirkes av ytre innovasjoner som allerede er nevnt over.

Fulsås skriver blant annet om en fortidig kunnskapsforståelse, der kunnskap og magi var inkludert på samme plan. Dette er også bakteppet for en folkelig forestillingsverden i Ellen Alms bok *Trondheims siste heksebrenning: trolldomsprosessen mot Finn-Kirsten*.⁴⁹ Alms prosjekt er i hovedsak å løfte fram historien om samekvinnen Finn-Kirsten, som har vært lite omtalt i historisk litteratur. Med utgangspunkt i 1600-tallets norske hekseprosesser, viser Alm hvordan myndighetene og den øvre geistligheten forsøkte å utrydde signeri som folkelig magisk praksis. Signeri var blant allmuen ansett som en form for nyttig magi til

⁴⁸ Fulsås 2003

⁴⁹ Alm 2014

hverdagsbruk, og var en svært utbredt praksis på 1500- og 1600-tallet, ifølge Alm. Slike ritualer er et relevant eksempel på folkelige praksiser der magi og bønn har vært flettet i hverandre.

I bind 3 av *Vestlandets historie*, gir Svein Ivar Langhelle en god kulturhistorisk innsikt i folketro med vekt på folkereligiositet fra reformasjonen, og utover 1800-tallet. Et relevant moment hos Langhelle, er hans påstand om at det i allmuens kultur var en uproblematisk blanding av troer, der kristen tro eksisterte sømløst sammen med forestillinger om en rekke gode og onde krefter og makter, og alle disse forestillingene utgjorde en sammenhengende forestillingsverden. Langhelle utdyper dessverre ikke folketroen utenfor kristendommen. Derimot har han en utfyllende framstilling av folkelig religiositet, og endringer i den fra 1600-tallet og utover 1800-tallet. På 1600- og 1700-tallet var deltakelse i de kirkelige handlingene fundamentalt for å høre til i samfunnet. I løpet av 1700-tallet ble det viktig at man også viste at man mente noe med disse handlingene. Med vekkelsene fra midten av 1700-tallet og utover 1800-tallet, ble religionen i større grad et personlig anliggende, og den religiøse kulturen virket også disiplinerende på livsførsel. Vekkelser og avholdsbevegelse gikk for eksempel hånd i hånd.⁵⁰

De fleste norske historiske framstillinger om kyst og hav, legger vektlegger først og fremst materielle og næringsmessige sider ved historien. Denne typen litteratur har også relevans her som støttelitteratur og kontekst. *Norges fiskeri- og kysthistorie* er et 5 binders verk som i hovedsak framstiller materielle og næringsmessige sider ved en historisk kystkultur. For denne masteroppgaven har bind 1-3 vært brukt, spesielt bind 2 som dekker perioden 1720-1880.⁵¹ Kapitlene er skrevet av en rekke kjente norske historikere. Arnljot Løseth og Atle Døsslands tekster er mye brukt i kapittel 2, blant annet for framstillingen av den demografiske utviklingen i kystområdene i perioden 1750-1900, begrepet fiskerbondekulturen og fiskerbondehusholdet.

Verket berører bare i liten grad kulturhistoriske temaer, men her og der dukker likevel slike tematikker opp. Et eksempel er Åsa Elstads framstilling av kvinner i kystkulturen, fiskerbondehusholdet, og arbeidsdelingen mellom kjønnene, og mellom barn, unge og voksne. Løseth gir også et relevant kulturhistorisk bidrag som handler om tro og tenkemåter, men gir drukningsulykkene i kystkulturens forestillingsverden en litt overflatisk behandling.

⁵⁰ Langhelle 2006

⁵¹ Kolle & Døssland 2014

Kystkulturens rike folketro vies heller ingen større oppmerksomhet. Derimot har Løseth en fyldigere framstilling av folkelig kristendom og vekkelser i kystregionene fra slutten av 1700-tallet og gjennom 1800-tallet.

En annen, relevant tilnæringsmåte til en historisk kystkultur, er kystkulturen sett fra kvinneperspektivet. Åsa Elstad utdyper dette i boka *Kystkvinner i Norge*.⁵² Her utfordrer og nyanserer Elstad andre historiske framstillinger av en mannsdominert historisk kystkultur og fasttømrede kjønnsroller i fiskerbondebefolkningen for perioden 1850 fram til i dag. Hun er opptatt av å framheve kvinnenes mangslungne roller i norsk kystkultur. Denne delen av kystbefolkningen er ofte vanskeligere å få øye på i historiske kilder. Elstad hevder blant annet at arbeidsdelingen mellom kjønnene i fiskerbondehusholdet var mer praktisk orientert, enn den var styrt av normer. Hun viser også hvordan maskuliniserende prosesser mot slutten av 1800-tallet snevret inn kystkvinnenes virkeområde; det ble færre kvinnelige fiskere, og motoriseringen førte til at færre kvinner hadde kompetanse på båt.

Historiske endringer i synet på ulykker, er grunntemaet i Kyrre Kverndokks bok *Naturkatastrofer: en kulturhistorie*.⁵³ Han har skrevet en kulturhistorisk framstilling om hvordan naturkatastrofer har blitt tolket og tillagt mening i europeisk kultur fra rundt 1750, og fram til vår tid. På ett punkt ligner Kverndokks prosjekt på Fulsås', i det at begge framstiller en historisk utvikling der det skjer en mentalitetsendring mot modernitet. Men Kverndokk tar i hovedsak utgangspunkt i jordskjelvet i Lisboa i 1755 som en katalysator som satte i gang en utvikling, og har dermed et smalere perspektiv på drivkrefter for sin utviklingshistorie enn Fulsås legger opp til. Kverndokk framstiller imidlertid en begrephistorie som er nyttig for denne oppgaven; f.eks. begrepene lykken, vilkårligheten, skjebnen og Guds forsyn. Han viser også hvordan meningsinnholdet i disse begrepene har blitt endret fra 1600-/1700-tallet til cirka 1900. Noe av dette begrepsapparatet er også nevnt hos Fulsås, men Kverndokk har en mer utfyllende framstilling på dette punktet. Andre relevante poeng hos Kverndokk, er endringer i forståelsen av tid og forklaringsmodeller for ulykker som han kaller eksempel rasjonalitet, eller eksempellogikk.

Forestillinger om lykken går tilbake til førmoderne tid. Der Kverndokk og Fulsås behandler begreper knyttet til verdensbilder for det meste innenfor rammene av luthersk kristendom, gir Brendecke & Vogt i artikkelen *The late Fortuna and the Rise of Modernity* en oversikt over

⁵² Elstad 2004

⁵³ Kverndokk 2015

endringer i lykkebegrepet fra førkristen tid til renessansen. Et sentralt poeng i artikkelen, er at begrepet Fortuna/lykken i denne perioden ble transformert fra å representere en guddommelig skikkelse, til å ende opp som et topos, samt et teknisk begrep innen forsikring.⁵⁴ Brendecke & Vogt legger særlig vekt på å vise hvordan Fortuna/lykken endres fra å framstå som tilfeldig og ustadig, til å oppfattes som krefter som kan påvirkes.

Siden skillingsviser har vært lite brukt som kildemateriale i historiske framstillinger, har det også vært nødvendig å lese litteratur om denne dokumenttypen. Forskningsprosjektet «Skillingsviseprojektet», har de siste årene sørget for at dette mediet har fått mer oppmerksomhet. Prosjektet har vært ledet av Siv Gøril Brandtzæg ved NTNU, som har utgitt bøker og publisert flere artikler om skillingsviser.⁵⁵ En av disse bøkene er sentral litteratur for denne oppgaven; den tverrfaglige antologien *Skillingsvisene i Norge 1550-1950: studier i en forsømt kulturarv*.⁵⁶ Brandtzæg, som også er en av bokas to redaktører, gir i innledningskapitlet en god innføring i skillingsviser som medium, visenes historiske kontekst og grunnleggende trekk, og ikke minst skillingsvisene som uttrykk for allmuens perspektiv. Framstillingen bærer i det hele tatt preg av å være en innføring i skillingsviser som forskningskilde. Bokas ulike forfattere viser fram noen av skillingsvisenes tematikker, belyser aspekter ved produksjon og distribusjon av visene, og litt om boksamlernes interesse for disse unnselige trykksakene.

1.7 Oppgavens struktur

Tema, problemstilling, teori, metode og historiografi er allerede belyst i innledningskapitlet. I oppgavens videre struktur, framstilles først en historisk kontekst for perioden 1750-1900 i kapittel 2, der et utvalg av relevante historiske temaer presenteres for å belyse problemstillingen. Deretter følger empiridelen, som er delt inn i tre kapitler; «Mennesket og maktene» (kapittel 3), «Mennesket og havet» (kapittel 4) og «Ulykkesforklaringer» (kapittel 5). Disse kapitlene belyser hvert sitt forskningsspørsmål, men noen tematikker er også overlappende mellom de tre empiri-kapitlene. Skillingsvisene blir analysert i disse kapitlene, og hvert kapittel avsluttes med en oppsummerende del.

Kapittel 3 presenterer først noen relevante begrep som har framkommet ved gjennomlesing av kildematerialet. Deretter analyseres 6 skillingsviser ut fra forskningsspørsmålet om

⁵⁴ Brendecke & Vogt 2017

⁵⁵ Bok: *Arven fra skillingsvisene*, 2021. Artikler: *Singing the News of Punishment*, 2021; *Singing the News in the eighteenth Century*, 2019; *Rene toner, falske nyheter: skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavia*, 2019

⁵⁶ Brandtzæg & Strand 2021

medgang og motgang relatert til kystkulturen. Kapittel 4 starter med en historisk gjennomgang av endringer i synet på havet i perioden 1750-1900. Deretter analyseres 8 skillingsviser som representerer kystallmuens måter å se havet på, samt deres relasjon til havet i nevnte periode. I kapittel 5 analyseres 6 viser som alle framstiller drukningsulykker på havet, og hvordan disse ulykkene forklares i visene. I kapittel 6 oppsummeres funnene fra empirien, med vekt på å forklare hvordan funnene har svart på problemstillingen.

2 Historisk kontekst

2.1 Innledning

Framstillingen av historisk kontekst er basert på noen utvalgte historiske temaer av relevans for periode og problemstilling. Problemstillingens siktemål er å undersøke en tanke- og livsverden, og derfor vil dette kapitlet framstille en oversikt over livsbetingelser for den norske kystbefolkningen i perioden 1750-1900. Først presenteres relevante aspekter ved natur- og næringsforhold og den demografiske utviklingen for kystområdene i perioden. Deretter følger en redegjørelse for fiskerbondekulturen vil. Annen relevant tematikk er skolegang, folkelig trosliv og teknologiske innovasjoner som endret kystsamfunnene.

2.2 Natur og næring 1750-1900

Norskekysten har rike bestander av både stasjonær og vandrende fisk, og fisken har i århundrer vært å finne nær denne kysten. Bortsett fra farvannene utenfor Øst-Finnmark, skaper skjærgård og fjorder skjermede kystfarvann, som for fortidas kystbefolkning gjorde det mulig å få gode fiskefangster med små båter og enkle redskaper. Disse naturgitte betingelsene har vært bakgrunnen for at norske fiskerier i perioden 1750-1900 karakteriseres som et kystfiske.⁵⁷ Fisk ble eksportert fra Norge allerede fra middelalderen, men Atle Døssland hevder likevel at det for perioden 1720-1880 i hovedsak ble drevet fiske til eget bruk, samt til byttehandel innen egen region.⁵⁸ Utover 1800-tallet ble sesongfiskeriene etter sild og torsk stadig viktigere for kystregionene fra Lindesnes og nordover, og mellom 1815 og 1880 ble eksporten av norsk fisk femdoblet.⁵⁹

2.3 Kystdemografi 1750-1900

Etter en befolkningstilbakegang i begynnelsen av århundret, økte folketallet for «fiskeribydene» i andre halvdel av 1700-tallet. Atle Døssland har funnet at alle kystprostiene fra Karmsund til Finnmark hadde, om enn i varierende grad, befolkningsvekst i perioden mellom folketellingene i 1769 og 1801.⁶⁰ Et annet funn er at ytre kyststrøk gjennomgående hadde relativt høyere fødselstall, men også høyere mortalitet, enn indre kyststrøk i denne perioden. Døssland forklarer fødselstallene med at fleksibel tilgang på

⁵⁷ Kolle 2014: 36–37

⁵⁸ Døssland 2014d: 15+40

⁵⁹ Løseth 2014a: 281

⁶⁰ Døssland 2014a: 184

levebrød la forholdene til rette for lav giftermålsalder. I motsetning til samtidige kilder, knytter han ikke de mange drukningsulykkene i perioden til den høye mortaliteten, men knytter mortalitetsraten til høy barnedødelighet, særlig blant spebarn.⁶¹ For perioden 1720-1880 mener Døssland at lave etableringskostnader og lave investeringskostnader for å drive fiske, var viktige faktorer for tilflytting til kystområdene.⁶²

Napoleonskrigene i perioden 1807-1814 medførte nye krisetider for en del norske kystregioner, men krigen rammet i ulik grad, og det var heller ikke krise over alt. Det var verst i nord; i Lofoten og Vesterålen gikk folketallet ned med en femdel. Både fiskerier og kornavlinger sviktet, samt at jektene som fraktet kornforsyninger til fra Bergen til Nord-Norge stadig ble rammet av forlis, eller de ble kapret av engelske krigsskip. Kysten av Trøndelag, Møre og Romsdal hadde også en demografisk tilbakegang, men ikke like dramatisk som lenger nord. Langs Vestlandskysten var det en forsiktig befolkningsvekst, mens Sør-Vestlandet fikk en sterkere befolkningsvekst enn de hadde hatt før krigen.⁶³ Dette området hadde overskudd på korn, og kunne selge et etterspurt produkt. Sørvestlendingene var også i front når det gjaldt potetdyrking, og i tillegg kom silda tilbake i rikt monn fra 1808.⁶⁴ For hele Norge tok nødsårene brått slutt etter 1815. Epidemiene ble mindre dødelige, krigen hadde satt fart i potetdyrkingen, og sild, poteter og graut ble en næringsrik kombinasjon som ikke bare berget kystfolket, men som også var tilgjengelig mat for store deler av den norske befolkningen ellers.⁶⁵ På landsbasis fordoblet folketallet seg i perioden 1815-1885.⁶⁶

2.4 Fiskerbondekultur og fiskerbønder

I et næringshistorisk perspektiv betegner begrepet *fiskerbonde* befolkningen i norske kystregioner som kombinerte fiske med andre næringer, der den vanligste kombinasjonen var jordbruk og fiske.⁶⁷ Nils Kolle ser dette som et kontinuerlig trekk ved norsk kystkultur over nesten 300 år, fra begynnelsen av 1600-tallet og opp mot år 1900.⁶⁸ Begrepet *fiskerbondekulturen* er for perioden 1750-1900 først og fremst knytta til kystområder der

⁶¹ Døssland 2014a: 188–189

⁶² Ibid. 2014d: 15+48

⁶³ Ibid. 2014c: 255+258

⁶⁴ Ibid. 2014c: 261–262

⁶⁵ Sandvik 2015

⁶⁶ Løseth 2014a: 281

⁶⁷ Døssland 2014b: 50

⁶⁸ Kolle 2014: 40

fiske var den viktigste kilden til pengeinntekter. I historisk litteratur representerer dermed noen kystområder en mer uttalt fiskerbondekultur enn andre. Atle Døssland støtter seg til Stein Tveite som har hevdet at «dei egentlege fiskeribygdene» historisk regnes fra Boknafjorden og Karmøy i Rogaland, og nordover til og med Finnmark.⁶⁹ Langs kysten av Østlandet og Sørlandet var fiske stort sett av mindre betydning som næringsvei, langt overskygget av andre næringer som jordbruk, trelast og skipsfart.⁷⁰ Framstillingen i denne masteroppgaven vil derfor i hovedsak ta utgangspunkt i kystbefolkningen på strekningen Rogaland til Finnmark, som kan hevdes å være kjerneområdet for fiskerbondekulturen.

Det var store forskjeller mellom kystregionene når det gjaldt hvor mye man vektla fiske i forhold til jordbruk. I helårsbosatte fiskevær var fiskerier hovednæringsvei, og slike fiskevær var vanligst langs kyststrekningen Romsdalen til nord i Trøndelag, samt Vesterålen til Varanger.⁷¹ Å satse på fiske som viktigste næring innebar en stor økonomisk risiko, og jordbruk var derfor ansett som det sikreste kortet i næringskombinasjonen, også i kystregionene. Selv i ytre kystbygder kunne folk holde noen husdyr og dyrke litt korn på små åkerlapper. Samtidig kunne befolkningen langs fjordene og i innlandet kunne ha gode grunner til periodevis deltakelse i fiskerier.⁷²

I fiskerbondehusholdet var det en gjensidig avhengighet mellom sjø- og landbaserte oppgaver. Det var ikke mulig å drive fiske uten klær, mat og andre produkter fra den landbaserte produksjonen, og man trengte pengene fra fisket til betaling av skatt, og anskaffelse av nødvendigheter husholdet ikke kunne produsere selv.⁷³ De fleste fiskere var menn, men også kvinner fisket langs hele norskekysten, enten i kombinasjon med annet arbeid, eller som hovednæring. Vanligst fisker kvinner nær hjemmet, men en del reiste også for å delta i sesongfiskerier.⁷⁴

Den norske kystbefolkningen seilte og rodde sine båter helt opp mot år 1900. Fra 1866 og utover 1870- og 1880-årene kom dampskip i bruk i fiskeriene, men viste seg å være ulønnsomt for den store hopen av fiskerne.⁷⁵ Rundt 1900 ble det mulig å sette forbrenningsmotorer inn i små fiskebåter, og bidro mye til at norske fiskere fikk både en

⁶⁹ Døssland 2014b: 49–50

⁷⁰ Hutchinson 2014: 522; Døssland 2014b:71-73; Løseth 2014b: 472

⁷¹ Døssland 2014b: 50 + 521

⁷² Ibid. 2014b: 50

⁷³ Elstad 2014: 385ff + 389ff

⁷⁴ Elstad 2004: 48–49

⁷⁵ Johansen 2014b: 62+65

enklere og sikrere arbeidshverdag. Karl Egil Johansen ser båtmotorens inntreden som et tidsskille for kyst-Norge. Slike investeringer gjorde det mer lønnsomt å være fisker på heltid, og flere ble derfor heltidsfiskere. Likevel var store deler av den norske kystbefolkningen fortsatt fiskerbønder inn i de to første tiårene av 1900-tallet.⁷⁶

2.5 Barn og skolegang

Barna var en verdifull arbeidskraft i fiskerbondehusholdet. Fra 1850-tallet og utover viser Åsa Elstad til at det ikke var uvanlig at barn fra fattigere familier ble sendt som fosterbarn til hushold som ikke hadde egne barn, fordi husholdet ikke klarte seg uten denne arbeidskraften. Den viktigste funksjonen ved barnas arbeid var likevel som forberedelse til det voksne livet, ifølge Åsa Elstad. I 1739 kom den første skoleloven som fastslo at også bygdebarn skulle ha et tilbud om offentlig opplæring, i første omgang som en forberedelse til konfirmasjonen.⁷⁷

Bygdeskolene var ikke faste skoler, men omgangsskoler med lærere som i perioder underviste barn og unge i de enkelte bygdene. Skolegangen var i praksis temmelig begrenset, mener Unn Fauskanger. Minimumskravet var at barn mellom 7 og 10-12 år skulle gå på skolen tre måneder i året, men dette ble ofte ikke fulgt opp. Fordi bondehusholdet hadde så stort behov for barnas arbeidskraft, kunne det være særlig vanskelig å få eldre barn til å møte opp på skolen. I kildene er fraser som «Paa søen» og «Passer Kreaturene» illustrerende fraværsgrunner.⁷⁸ Først fra 1830-årene, og særlig etter 1850, ble skoletilbudet for bygdebarna styrket.⁷⁹

2.6 Sosial status på land og hav

For 1800-tallet skriver Arnljot Løseth at jord definerte folks sosiale stilling, og at dette var en vanlig holdning både fra myndighetenes perspektiv, og blant kystbefolkningen.⁸⁰ Blant fiskerbøndene var det både bønder og husmenn, og mellom kysthusmennene gikk det et skille mellom de som hadde tilgang til jord, og de som ikke hadde det.⁸¹ Det var også store forskjeller når det gjaldt husmennenes mulighet til fri næringsutøvelse. Noen var bundet til en omfattende arbeidsplikt og levde i fattigslige kår, som Johan Bojer skildrer fra Rissa i andre

⁷⁶ Johansen 2014a: 75+94-95

⁷⁷ Tveit 1989: 30

⁷⁸ Fauskanger 1989: 66–68

⁷⁹ Dokka 1989: 21

⁸⁰ Løseth 2014b: 518

⁸¹ Ibid. 2014b: 512–513

halvdel av 1800-tallet, mens husmenn i andre kystsamfunn kunne ha posisjoner og økonomi som var sosialt på høyde med jordeiere.⁸²

I perioden 1750 til henimot slutten av 1880-årene, var nordnorske fiskerbønder i stor grad avhengig av bergenske kjøpmenn for kreditt og utrustning. Denne motparten var økonomisk overlegen og dessuten godt organisert, skriver Løseth.⁸³ I første halvdel av 1800-tallet sto mange kysthusmenn og leilendinger i regioner som Fosen og Nordmøre, samt befolkningen på strekningen Lofoten til Vesterålen, i et omfattende avhengighetsforhold til lokale væreiere. I nord ble væreiermakta i andre halvdel av 1800-tallet etter hvert begrenset av faktorer som økt konkurranse om fiskeoppkjøp, samt av Lofotloven av 1857 som sikret fritt fiske, og ellers også sørget for friere kystnæringer.⁸⁴

Den sosiale statusen blant fiskerne ble gjerne målt mot den enkeltes dyktighet som fisker, og høvedsmannen for båten ble regnet som den beste fiskeren i båtlaget. Det var høvedsmannen som ledet arbeidet om bord. Posisjonen som høvedsmann kunne noen steder også ha sammenheng med eiendomsforhold for båt og fiskeredskaper.⁸⁵ Åsa Elstad legger til et kjønnsperspektiv i denne sammenhengen: at manndomsprestisje var knyttet til livet på havet; var man en dyktig fisker, var man også noe til kar. Harald Dahl Bratrein mener at for nordnorske kystmenn var velstand og sosial status knytta til sjøbruket, og båten var det fremste statussymbolet.⁸⁶

2.7 Trosforestillinger og religiøs praksis

For 1700-tallets bygdefolk var gudstroen inkorporert i kulturen som noe selvsagt, og kirkas vektlegging på ritualer, tradisjoner og fellesskap, ga folk en følelse av trygghet i en livsverden der sykdom og død aldri var langt unna, hevder historikeren Svein Ingvar Langhelle. Ulike troer var vevd i hverandre; skjebnetro var vanlig, likeså forestillinger om spøkelses, gjengangere, hulder og draug, og man forestilte seg at det var mulig å aktivere krefter utenfor mennesket; enten det var til gode eller til onde formål, skriver Langhelle. Han mener at disse troene må betraktes som deler av en helhetlig, folkelig forestillingsverden, der alt sto i en sammenheng.⁸⁷

⁸² Bojer 1942: 11 ; Løseth 2014b:514

⁸³ Løseth 2014b: 525

⁸⁴ Ibid. 2014b: 521–523

⁸⁵ Ibid. 2014b: 510

⁸⁶ Elstad 2014: 391

⁸⁷ Langhelle 2006: 109-110+113

I første halvdel av 1800-tallet fikk mange kystbygder nye impulser fra religiøse vekkelser. For Sør-Norge knytter Arnljot Løseth disse strømningene til haugianernes aktiviteter.⁸⁸ I Nord-Norge strømmet vekkelser gjennom bygdesamfunnene i kjølvannet av Lars Levi Læstadius' virksomhet på 1840-tallet, og kom til å sette et preg på folkereligiositeten både for kyst og innland.⁸⁹ Kystsamfunnene hadde også en rik flora av tabuer og ritualer knytta til fiske, blant dem nevningsfordommer. Dette var forbud mot å nevne ting på land, f.eks. gårdens husdyr mens man var på havet. Åsa Elstad mener at tabuene bidro til å konsentrere praten om det som hørte til fisket, men hun mener ellers at den viktigste funksjonen til slike forestillinger var at de skapte en felles identitet blant fiskerne.⁹⁰

2.8 Verden kommer til kystbygdene

I løpet av 1800-tallet foregikk det en rivende utbygging av kommunikasjoner i Norge. Det kom flere poststeder, og postgangen ble vesentlig effektivisert da rutetrafikk med dampskip ble utbygd fra 1820-årene, og jernbane fra 1850-årene. Fiskerne benyttet eksempelvis posten for å sende penger hjem.⁹¹ Med jernbane og dampskip kunne oppkjøpere også frakte fisken raskere til markedene. Den første telegraflinja kom i 1855, og gikk mellom Kristiania og Drammen, men deretter ble telegrafutbygging prioritert for kystområdene. Telegrafene brakte meldinger om fiskeinnsig, priser og værvarsler. Fiskerne kunne også lettere holde kontakten med sine familier. I 1870 var telegrafene utbygd også nordover til kystbyer i Finnmark.⁹²

I løpet av de 150 årene mellom 1750-1900, ble levekår og livsbetingelser vesentlig endret for den norske kystbefolkningen. Etter 1815 ble epidemiene mindre dødelige, og potetdyrkingen bidro både til en mer stabil mattilgang. I siste del av 1800-tallet ble sikkerheten til sjøs ble gradvis bedre, og drukningsulykkene ble færre. Fiskerbondekulturen representerer på sin side en kontinuitet gjennom perioden, og holdt seg helt inn i de to første tiårene av 1900-tallet.

⁸⁸ Løseth 2014c: 535

⁸⁹ Ibid. 2014c: 541

⁹⁰ Elstad 2014: 394–395

⁹¹ Løseth 2014d: 316–317

⁹² Ibid. 2014d: 312-314+318-319

3 Mennesket og maktene

3.1 Innledning

Med en overskrift inspirert av Olav Duuns roman fra 1938, tar kapittel 3 utgangspunkt i det første forskningsspørsmålet; om hvordan medgang og motgang i menneskelivet framstilles tilknyttet havet og kystkulturen. I 1700- og 1800-tallets univers av folkelige troer knyttet til kystkultur, var menneskene sentrum i en verden av makter og krefter som påvirket dem, men også som menneskene håpet å kunne påvirke. Livets med- og motganger var betinget av disse kreftene. I tilnærmingen til dette forskningsspørsmålet er det derfor relevant å belyse noen begrep som har framkommet under gjennomlesing av kildematerialet, og som kan sies å karakterisere det. De aktuelle begrepene er Guds forsyn, skjebnen og lykken. Vilkårighet eller lykkens tilsynelatende tilfeldighet er relatert til lykkebegrepet. I forbindelse med forestillinger om å påvirke lykken, er også begrepene bønn og magi aktuelle begrep, fordi slike praksiser framkommer i skillingsvisene. Disse begrepene anvendes i analysen av seks utvalgte skillingsviser i dette kapitlet. To viser analyseres ut fra teoretiske poeng knytta til lykken som kommer og går og fire viser er analysert med utgangspunkt i fortidige oppfatninger om lykken som kan påvirkes; i denne sammenheng ved folkelige praksiser som kan knyttes til bønn og/eller magi.

3.2 Guds forsyn og skjebnen

I skillingsvisene knyttes forestillinger om Guds forsyn eller Guds plan til menneskelivets med- og motgang. I tillegg dukker skjebnen opp som begrep i enkelte viser. Forestillingene om makter i verden var i endring i overgangen mot moderne tid, og i det følgende skal det først handle om eldre måter å se verden på. I forbindelse med en kulturhistorisk framstilling av naturkatastrofer, gir Kyrre Kverndokk en nyttig gjennomgang av begreper som også skillingsvisene forholder seg til. Et diskutabelt moment ved Kverndokks framstilling er imidlertid at periodiseringen av disse begrepene er delvis uklare. Når han anvender ord som «tidligmoderne» og «førmoderne», framkommer det ikke alltid klart hvordan han definerer «tidligmoderne» og «førmoderne» som periode. Kverndokk tidfester imidlertid Savin og Nilssons teorier om lykken, skjebnen og tilfeldigheter til h.h.v. 1600- og 1700-tallet. Han knytter ellers disse begrepene, samt begrepet Guds forsyn, til 1600-

tallets luthersk teologi.⁹³ Delkapittel 3.3. vil for øvrig vise at lykken/Fortuna førmoderne forestillinger, kjent fra antikken. I et forsøk på å tolke Kverndokks periodisering, kan hans framstilling av eldre verdensbilder tillegges perioden 1600 til cirka 1789.

I sin framstilling tar Kverndokk utgangspunkt i at det skjedde en endringsprosess det vestlige verdensbildet fra midten av 1700-tallet, der Guds sfære gradvis ble redusert. Kverndokk mener at jordskjelvet i Lisboa i 1755 var utløsende for denne utviklingen. Europeisk tenkning hadde fra midten av 1700-tallet endret fokus fra å være opptatt av teodicéen, det ondes problem, til å dreie seg om den såkalte optimismen, der man mente at alle hendelser i verden over tid var til det gode. Ifølge Kverndokk bidro jordskjelvet til et moderne begrep om ondskap, der ondskapen sto utenfor Guds plan, og naturens brutalitet skilte lag fra det moralske ondskapsbegrepet.

Ulykker i naturen falt dermed utenfor den guddommelige sfæren, ifølge Kverndokk.⁹⁴ Bruno Latour har hevdet at konsekvensen av denne endringen, var en lang historisk prosess der det guddommelige nærværet i naturen og samfunnet gradvis forsvant. I moderne tid anser Latour Guds handlingsrom som sperret, og redusert til en gud på individnivå.⁹⁵ Denne endringsprosessen har ikke nødvendigvis vært like lineær, og med et så klart brudd som Kverndokks framstilling kan gi inntrykk av, og kan også ha hatt en annen utviklingstakt enn Latour forutsetter. I en kulturhistorisk undersøkelse, må man ta høyde for at endringer i måter å se verden på kan ha utviklet seg som glidende overganger, og at elementer i eldre og nyere verdensbilder i perioder kan eksistere parallelt. For eksempel viser Narve Fulsås til at den nordnorske kystbefolkningens gudsbilde rundt 1850, var forskjellig fra teologenes gud.⁹⁶

Kverndokk karakteriserer 1700-tallets verdensbilde som teleologisk og teosentrisk. Innen dette verdensbildet forestilte man seg at hendelser fant sted fordi det var en hensikt med dem. Gud var sentrum i denne verdensanskuelsen, og ble sett som en handlende kraft i verden. Guds sfære var altomfattende, og inkluderte både naturen og samfunnet.⁹⁷ Naturhendelser var dermed også en del av en guddommelig sfære. Ifølge Kverndokk var denne gudsoppfatningen vanlig i Europa inntil midten av 1700-tallet.⁹⁸ Et verdensbilde der Gud ble sett som en handlende kraft, inkluderte også idéen om Guds forsyn, der både lykke og ulykke i jordelivet

⁹³ Kverndokk 2015: 52-53+62

⁹⁴ Ibid. 2015: 14

⁹⁵ Latour 1996: 50–53

⁹⁶ Fulsås 2003: 41

⁹⁷ Kverndokk 2015: 52

⁹⁸ Ibid. 2015: 13–14

var omfatta av forsynet. Kverndokk definerer forsynet som «Guds omsorg for, og overordnede plan med verden fra skapelsen til dommedag». Begrepet *skjebnen* hører også med i dette verdensbildet. Skjebnen var, i likhet med Guds forsyn, en kraft som styrte hendelser, men forsynet og skjebnen var ikke samme sak i 1600-tallets verdensbilde. Mens skjebnen var et begrep for forutbestemte og uunngåelige hendelser, kunne Gud til sammenligning gripe inn og endre et hendelsesforløp.⁹⁹ I 1800-tallets forestillingsverden var ikke skjebnen et begrep folk nødvendigvis hadde et avklart forhold til, og ifølge Fulsås ble Guds forsyn og skjebnen gjerne blandet sammen.¹⁰⁰

3.3 Lykken – Fortuna

Lykken er et annet relevant begrep i skillingsvisene. I visene er lykken involvert i livets medgang, men lykken kan være vilkårlig eller ustadig, og lykkens foranderlighet kan derfor også være en grunn til motgang. Dette avsnittet gir en historisk oversikt over begrepet lykken - eller «fortuna», og historiske endringer i dette begrepet fram til tidlig nytid. Fortuna var en gudinne i gresk mytologi. Forestillingen om en lykke- og skjebnegudinne finnes imidlertid også i andre førkristne mytologier.¹⁰¹ I Europa levde forestillingen om gudinnen Fortuna videre gjennom middelalderen via kristen neo-platonisk tradisjon. I denne tradisjonen var Fortuna og casus (vilkårlighet) uttrykk for forestillingen om en skjult orden i verden. Man forestilte seg at det fantes årsaker til det som skjer, men at disse årsakene var ukjente for mennesker.¹⁰²

I renessansen gjorde to ulike fortunatradisjoner gjorde seg gjeldende. Fortuna ble fremdeles sett som uforutsigbar, men Fortuna var også åpen for innflytelse; enten via «fortitudo» eller «prudentia». Med fortitudo - mot og styrke - kunne man styre lykken til egen fordel. I den andre, stoiske tradisjonen, søkte man å gjøre seg uavhengig av Fortunas luner gjennom prudentia – klokskap/visdom - og en indre, sjelelig ro. Etter hvert transformerte renessansetenkningen Fortuna fra gudinne til et topos, og mot slutten av renessansen var «fortuna di mare» blitt et begrep for det som er uforutsigbart, avvikende og ustadig. Gjennom innovasjoner knytta til den europeiske handelsekspansjonen til sjøs (skipsteknologi, finans- og forsikringsvesen), ble «fortuna di mare» en teknisk term for alt som vedrørte det

⁹⁹ Kverndokk 2015: 52

¹⁰⁰ Fulsås 2003: 45

¹⁰¹ Brendecke & Vogt 2017: 47

¹⁰² Ibid. 2017: 1

ukontrollerbare og uforutsigbare ved sjøreiser.¹⁰³ Fra renessansens forvandling av Fortuna, skal vi i neste avsnitt se på lykkebegrepet slik det ble forestilt i tidligmoderne luthersk teologi. Denne lykken var en gudestyrt lykke, men som likevel åpnet for menneskers muligheter til å foreta valg.

3.4 Lykken i luthersk teologi

Med henvisning til idéhistorikeren Kriistina Savins forskning, skriver Kverndokk at lykken/fortuna ifølge 1600-tallets luthersk teologi både omfattet tilsynelatende tilfeldig framgang og motgang i livet. Man mente også at lykken kom fra Gud. Å ha lykken med seg var ikke basert på tilfeldighet, fordi også tilfeldigheter lå under Guds styrelse. 1600-tallets lykkebegrep var dessuten knytta til moral. Den viktigste moralske dyden var gudfryktighet, og derfor økte muligheten for lykke for den som var gudfryktig.¹⁰⁴ Menneskelivet ble ikke oppfattet som fullstendig ukontrollerbart, for den reformerte kristendommen vektla også menneskets mulighet til å hjelpe seg selv.¹⁰⁵ Vilkårligheten/casus derimot ikke et moralsk begrep, for casus betegnet hendelser som omfattet natur og ting, og som skjedde på ren slump. Savin mener at skillet mellom vilkårligheten og lykken forsvant i begynnelsen av 1700-tallet, mens historikeren Anna Nilsson har ifølge Kverndokk funnet et tidligmoderne lykkebegrep i skillingsstrykk fra 1700-tallet.¹⁰⁶

Et annet funn hos Nilsson er knyttet til et eldre, todelt lykkebegrep som kontrasterer den jordiske, flyktige lykken til den evige lykken i Guds himmel. Denne oppfatningen av lykken er forbundet med et frelseshistorisk verdensbilde som Nilsson mener var i ferd med å forsvinne ved år 1800. Som en følge av disse endringene, ble lykkebegrepet løsrevet fra Guds forsyn, og avgrenset til menneskelige handlinger. Det sekulariserte lykkebegrepet ble etter hvert en betegnelse på en personlig tilstand, og et mål for det jordiske livet, mener Nilsson.¹⁰⁷

Denne utviklingen kan trolig ha vært mer kompleks. Folketro og folkereligiositet kan for eksempel ha hatt en annen endringstakt enn tenkning innen lærd kultur. I det følgende skal jeg presentere skillingsviser som uttrykker forestillinger om livets med- og motgang som kan knyttes til den norske kystallmuens tankeverden i perioden 1750-1900. De to første skillingsvisene som analyseres i dette kapitlet har begge ulykker på havet som bakteppe.

¹⁰³ Brendecke & Vogt 2017: 2-3+62

¹⁰⁴ Kverndokk 2015: 53

¹⁰⁵ Fulsås 2003: 22

¹⁰⁶ Kverndokk 2015: 53–56

¹⁰⁷ Kverndokk 2015: 56

Visene framstiller et hendelsesforløp der medgang og motgang veksler i takt med lykkens endringer. Visene er utgitt henholdsvis rundt 1855 og i 1868.

3.5 Andreas og John på Trovikholmen, 1843

Den første visa har tittel «Gjenlyd fra Andreas Christensen Lyngstad og hans Søn John Johnsen, som 1843 den 15de December frøs i hjel paa Trovigholmen i Kornstad Sogn».¹⁰⁸ Visa er forfattet av skolelærer Ole [Olsen] Røe. Han var fra Romsdalen, og har skrevet flere skillingsviser om ulykker.¹⁰⁹ Skillingsstrykket er antatt utgitt i 1855, hele 12 år etter ulykkeshendelsen. Det kan ha en forbindelse med en vedvarende minnekultur rundt ulykka. Fortellingen om Andreas og John er også kjent i muntlig tradisjonsstoff fra Nordmøre, der gutten John noen ganger omtales som Andreas' sønn, andre ganger som en hjelpegutt. Et særegent trekk ved minnekulturen rundt denne hendelsen, er at den også forekommer som en del av et sagn. Men i sagnet er ulykka redusert til kontekst for en mytisk fortelling om to fiskeres møte med draugen.¹¹⁰ Viseforfatter Ole Røe var født i 1832, og var bare 11 år da hendelsen på Trovikholmene skjedde, men fortellingen om hendelsen kan ha eksistert i muntlige tradisjoner fra Røes barndom i Romsdalen, og Røe kan ha latt seg inspirere til å dikte ei vise om hendelsen. Visetrykket inneholder to viser av Røe, og den andre visa handler om dampskipene «Norge» og «Bergen» som kolliderte ved Oksøy utenfor Kristiansand nettopp i 1855.

En liten pussighet ved visetrykket er at det er trykt på Lillehammer, hos H.J. Selmer. Hans Jensen Selmer etablerte Lillehammers første trykkeri i 1837. Men samme år startet også fetteren Johan Fredrik Selmer Kristiansunds første trykkeri.¹¹¹ Dette visetrykket har vært til salgs hos bokbinder C. (Christian) Schouverøe i Kristiansund, men nevner ingenting om trykkeriet der. Jeg har ikke funnet ut hvorfor visetrykket ble trykket på Lillehammer, og ikke i Kristiansund, men det er ikke utenkelig at de to trykkeri-fetterne har samarbeidet om enkelte utgivelser. Utgiver- og salgsinformasjonen er interessant fordi den åpner en mulighet for at visa om Andreas og John på Trovikholmene har blitt lest og sunget både av kystbefolkningen langs Mørekysten, og av folk som bodde på Lillehammer og omegn.

¹⁰⁸ Røe u.å. [1855] NTNU Gunnerus V box 21:260

¹⁰⁹ Thorsen 2018: 28

¹¹⁰ Lyngstad 2011: 69-70+675

¹¹¹ Arnesen 1943: 23

Skillingsvisa om Andreas og John har 37 vers, og den er framstilt som den avdødes ord. Dette fortellergrepet går igjen i en del skillingsviser om dødsulykker. Den 15. desember 1843 herjet en snøstorm i kystområdet ved Averøya, sør for Kristiansund. Denne dagen ble en virkelig ulykkesdag; foruten Andreas og John, mistet enda 15 personer i samme område livet på sjøen den dagen. Andreas Christensen Lyngstad og John forliste i dette uværet, men berget seg i første omgang i land på en holme. Der ble de imidlertid sittende, og uten mulighet for ly i den bitende vinden, frøs de etter hvert i hjel.

De to omkomne ble funnet på den ene av de to Trovikholmene, som er to små holmer vest for Averøya på Nordmøre. Holmene ligger ikke så langt fra land, men yttersida ligger værhardt til. I våre dager er Atlanterhavsveien anlagt på utsida av disse holmene. Ulykkeshendelsen er nevnt i kirkeboka for Kvernes i 1843, og den bekrefter at Andreas og John (eller Jon) ble funnet ihjelfrosne på holmen. I en presteattest er Andreas oppført som messingsmed, som tyder på at han forsørget seg og familien ved å reparere gryter og kjeler for folk. Kanskje var det et slikt ærend han var ute i, da det gikk galt.

I første omgang hadde altså de to havaristene med Guds hjelp lykken med seg, der de berget seg i land på holmen i uværet, vers 7:

«Gud gjorde da udaf sin Naade, Vi lykkelig til Landet kom; Vi tænkte, at al Nød og Vaade Var overstaa't, men Herre from! Det var en liden øde Holm, Hvor Bølger rase vild og olm»

Men i vers 8 blir de to i stedet offer for kulda, og i det følgende synes naturkreftene å ha fritt spillerom:

“Vor lille Baad den blev til Bytte For Stormens stærke Overmagt; Paa Holmen fandtes ingen Hytte, Ei Huusly Varme Dag og Nat. Vi var' foruden Skjul og Brød I Sne og Storm indtil vor Død”

Med Guds fortjeneste kom altså Andreas og John seg i land på holmen, men så kan det se ut som at Gud «forsvinner» i vers 8, for stormen får frie tøyler som gir et fatalt utfall. Denne framstillingen av ulykka kan ligne på det eldre todelte lykkebegrepet slik nevnte Savin har funnet for 1600-tallet; et lykkebegrep som skilte mellom en moralsk lykke der Gud styrte både mot- og medgang og tilfeldigheter, og en amoralsk vilkårlighet som omfattet natur og ting.¹¹²

¹¹² Kverndokk 2015: 53

Men det er mer sannsynlig at ei skillingsvise fra 1855 snarere uttrykker en forestillingsverden der Gud ikke lenger er til stede i naturen. Det samsvarer mer til teoriene om en sekulariserende mentalitetsutvikling i vestlig kultur, som framstilt hos Kverndokk og Latour. Det onde i verden er blitt skilt fra Gud, og derfor får naturens brutalitet utfolde seg utenfor Guds sfære, som også Kverndokk har vært inne på.¹¹³ Skillingsvisa illustrerer trolig en endring i mentalitet der Gud ikke lenger kan klandres for det onde som skjer i naturen. Derimot viser vers 7 viser at en rest av 1600-tallets forestilling om lykken som gudegitt var i bruk. Det var ulykken som hadde havnet utenfor Guds sfære, ifølge skillingsvisa fra 1855. Men for Andreas Christensen Lyngstad og John Johnsen endret lykken seg enda en gang, for til og med døden framstilles i skillingsvisa som en tilsynelatende motgang. De omkomne vant til slutt den himmelske lykken, vers 11:

“Dog, Gud skje Lov! Nu har vi vundet; Nu har vi stridt den gode Strid; Nu har vi Herrens Naade fundet; Nu skue vi vor Frelser blid, Som fik langt verre Død end vi Da han paa Korset stred for mig.”

I motsetning til den vilkårlige jordiske lykken, var den himmelske lykken evig. De omkomne mistet sitt jordiske liv, men vant lykken i etterlivet. Dermed skilte altså Ole Røe i 1855 mellom den flyktige jordiske lykken og den evige, himmelske lykken. Som nevnt i delkapittel 3.4, avgrensers Nilsson den himmelske evigheten som historisk forståelsesramme til før 1800, men denne visa illustrerer at det todelte lykkebegrepet fortsatt var en del av kystallmuens tankeverden på 1850-tallet.¹¹⁴ I det hinsidige er lykken slik Røe beskriver den, en tilstand fri for alle jordiske problemer, og en av fordelene som framheves i vers 13, er at «Her er en plads for alle Mand, Her agtes ingen Range og Stand». Viseforfatteren kan ha sett anledningen til å flette inn en liten samfunnskommentar her, ved å antyde forskjellen mellom den sosialt lagdelte og urettferdige jordiske verden, og den klasseløse himmelske saligheten. I vers 21 finner vi også et eksempel på den lutherske forestillingen om det valget mennesket kan foreta, og som kan påvirke lykken:

«Vor gode Gud i Himmelbolig, Han har en herlig arv henlagt For dem, som hannem frygter trolig Og staa med ham i Naadens Pagt; Men den, som trodser Herrens Bud, Han kommer aldrig ind til Gud»

¹¹³ Latour 1996: 50–53 ; Kverndokk 2015:14

¹¹⁴ Kverndokk 2015: 56

Mennesker har altså en mulighet til å foreta valg, og den ustadige lykken er dermed ikke grenseløs. Dette er en forestilling i overenstemmelse med luthersk kristendom.¹¹⁵ Dette momentet kan også tolkes som en glidning mot modernitet. I vers 22 framkommer også en moralsk forestilling om lykken; at det beste valget et menneske kan ta, er det som fører til menneskets frelse, for dermed øker sjansen for å oppnå den evige lykken i det hinsidige:¹¹⁶

«Men for at vi kan naa den Glæde, som Gud har gjemt i Himmerig, Da maa vi vore Feil afbede Og Synden angre hjertelig Og holde du med Bøn og Tro, Saa skal vi engang finde Ro»

Et annet trekk ved visa, er at Ole Røe også anvender begrepet *skjebnen*. Her er skjebnen er en makt eller kraft som påvirker menneskenes uforutsigbare livsvei. Hva skjebnen vil foreta seg er ikke kjent, men det kan se ut som at skjebnens handlinger knyttes både til det usikre jordelivet man kjenner, og til den ukjente livsveien framover, vers 2-3:

«Kun faa og ringe er de Dage, Vi vandre her paa Verdens Ø, Vor Vei er strød med Sorge og Klage, Vi er som Blomster, Græs og Hø. Idag vi er som Roson [sic!] rød, I morgen stive, kold og død!»

«Men hvad end Skjæbnen vil tilskikke, Førend vi komme til vort Maal, Saa vil dog Døden os tildrikke Tilsidst en bedsk og bitter Skaal. O Herre, vær os mild og blid! Styrk os i Dødens Kamp og Strid!»

Døden er det eneste som er sikkert ved livet, men før døden inntreffer, påvirker skjebnen livet. Men skjebnens rolle er uklar, slik begrepet står i denne visa. Denne utydeligheten rundt skjebne-begrepet i folkelig kultur kommer også til uttrykk i to andre skillingsviser. I ei vise fra 1798, settes skjebnen i forbindelse med drukningsulykker som skjer i henhold til Guds plan i vers 33:¹¹⁷ «Det en Skjæbne som er at begræde At See sin Livs-Frugt paa Havet forgaae... ». Det er en skjebne til å gråte av; og her ser det ut til at skjebnen betegner uforutsette og tapshendelser i livet. I denne visa av Kiilen, framstiller vers 3 og 6 menneskelivet som forhåndsbestemt av Gud, og dermed var skjebnen også styrt av Gud. Denne guddommelige kontrollen over skjebnen kommer enda mer tydelig fram i ei annen vise av Ole Røe fra 1855: «O Gud som raader i det Høie og har vor Skjæbne i din Haand...».¹¹⁸ Som Fulsås har nevnt, har forskjellen mellom skjebnen og forsynet vært

¹¹⁵ Fulsås 2003: 22

¹¹⁶ Kverndokk 2015: 53

¹¹⁷ Kiilen 1798. NTNU Gunnerus V box 34:1003

¹¹⁸ Røe 1855: v. 1. NTNU Gunnerus V box 21:620

utydelig i folkelig kultur, og begrepene er utydelige også her.¹¹⁹ Muligens kan man tolke skjebnebegrepet i disse skillingsvisene som uttrykk for uventet motgang.

3.6 Seks manns ulykke (eller lykke), 1868-1899

Den neste visa som presenteres, er «En Sørge-Vise om sex Mands Forlis».¹²⁰ Denne skillingsvisa framstiller også den ustadige lykken og livets uforutsigbarhet. Visa har 22 vers, er utgitt i Tromsø, og har ingen oppgitt forfatter. Den antatte perioden for utgivelse er 1868 til 1890-årene. Visa forteller om en drukningsulykke som skjedde i 1868, da seks mann forliste mens de fisket etter sild. Mannskapet var hjemmehørende i Ibestad prestegjeld, som ligger øst for Harstad.¹²¹ De hadde fisket ei ukes tid og hadde fått en god fangst; de hadde altså hatt lykken med seg. Men dag de var på vei inn mot land, ble de overrasket av uvær, og båten kantret. Fiskerne reddet seg først opp på båtvelvet, men ble sittende der i flere timer. Ifølge visa var det ikke mulig å komme dem til unnsetning, og hendelsen fikk verst tenkelig utfall; alle de seks fiskerne «forsvandt i Havets Dyb».

Fortellingen om dette forliset har en også litt makaber slutt, for her opplyses at fem av likene dukket opp igjen året etter, da noen andre fiskere fikk likene i garnet. Både forliset og likfunnet er registrert i kirkebøkene for Ibestad prestegjeld, henholdsvis for 1868 og 1869. Der er det notert at det 9. desember 1868 omkom seks menn ved «Fladøen» (Flatøya, nordvest for Ibestad), og at de druknede var John Nilsen (32 år), Ole Madsen (24), Peder Johansen (26), Mikkel Kristensen (18), Karl Martinsen (21) og John D. Johansen (27).¹²² Den 28. April 1869, ble det holdt begravelse for de fem som da var funnet igjen. 18-åringen Mikkel ble aldri funnet.¹²³

Visas første vers stadfester livets forgjengelighet som bakteppe for den tragiske drukningsulykka:

«Som Skyggen svinder Livet bort, Tung er den Vei vi skal træde, Vor Ungdoms favre Aar er kort, Ustadig al vor Glæde; Alt spirer, modnes og forgaar; Syv ganger Ti er Støvets Aar, og sjelden, sjelden flere»

¹¹⁹ Fulsås 2003:45

¹²⁰ *En Sørge-Vise om sex Mands forlis*. u.å. [1868-1899]. NTNU Gunnerus V box 16:475

¹²¹ *Ibestad kommune – lokalhistoriewiki.no*. 2023

¹²² SATØ, *Ibestad sokneprestembete, H/Ha/Haa/L0009: Ministerialbok nr. 9, 1868: 389-390*

¹²³ SATØ, *Ibestad sokneprestembete, H/Ha/Haa/L0010, Ministerialbok nr. 10, 1869:346*

Formuleringen «Syv ganger Ti er Støvets Aar, og sjelden, sjelden flere», har viseforfatteren lånt fra den danske poeten Thomas Thaarups fortale til et leilighetsdikt fra 1789, og er et sitat som har vært mye brukt i litteraturen.¹²⁴ Den videre beskrivelsen av hendelsesforløpet preges av lykken stadig forandrer seg. Etter at fiskerne først hadde hatt lykken med seg, endret dette seg, og fra dager i overflod, havnet fiskerne i stedet i en livsfarlig situasjon, vers 9 og 10:

«I Overflod en Uges Tid, De Fisk paa Land mon trække; Men se Alting er omsons Naar Lykken sig forandrer, En Aften sent de skal paa Land, Med Baaden fyldt til Ripens Rand Af Havets rige Gaver. »

«Og som de ind i Havnen kom I denne Lykkens Time, Et Uveir af Nordvest falt paa Med Sne og Hagelbyger, De satte Seil men ingen Tid For luverts Rip med Seilet gik, Og Baaden overende.»¹²⁵

Ingen guddommelig kraft er nevnt i vers 9 og 10, dermed kan det se ut til at dette er en natur som ligger utenfor Guds sfære. Aktørene er lykken selv, og dessuten havet som både skjenket rike gaver, og sto bak uværet. Fiskerne fikk opp seilet, men det var for seint; vinden må ha tatt tak i det slik at båten gikk rundt. Som allerede nevnt, berget fiskerne seg i første omgang, og tragedien ble først et faktum da de etter noen timer fortsatt ikke hadde blitt reddet, vers 11:

«En Tid hengik nok før de kom, Den kan jeg ei beskrive, Paa Baadens Kjøl som vender op Og her saa maa de sidde, Fra Klokken ni til Klokken tre, Men saa forsvandt i Havets Dyb, Thi ingen hjelp var mulig. »

Lykken bølget fram og tilbake for disse mennene, og endte med døden. Men som i visa om Andreas og John er døden også her bare en tilsynelatende motgang. Fiskerne fra Ibestad fikk til slutt den varige lykken, lykken i etterlivet, vers 16:

«Den Sorg og Jammer der fandt Sted Da dette kom tilsyne, Var stor, ja større end du tror, Over de stakkels Døde, Dem her saa bradt i Ungdoms Tid Bortgik fra alle sine her, Til evig, evig Glæde. »

Viseforfatteren har også et råd for den som søker lykken, vers 21 og 22:

«O kunde vi ret idelig Ved Dig vor Jesum hænge, Saa fik vi Trøst I Modgangs Tid Og Hjelp I hver en Fare, Som her paa Jorden truer hver Der udi Synden flugst gaar frem, Sin egen Vei at raade. »

¹²⁴ Thaarup 1789

¹²⁵ Ordforklaringer: omsons/omsonst: forgjeves. Luvert/lovart: den siden av båten der vinden blåser på seglet.

«Men herligt Haab vi trøstes ved, Et Haab som ei kan svige, For Sjelen er en Evighed
I Guds vor Faders Rige. Og Legemet som legges hen Fremgaar engang til Liv igjen,
Ved Jesu Kristi Naade.»

Rådet om at en kristelig livsførsel vil bedre jordelivet, tyder på den samme moralske oppfatningen av lykken som i visa om Andreas og John på Trovikholmene. Altså framkommer et lykkebegrep fra 1600-tallet i begge skillingsvisene fra andre halvdel av 1800-tallet. Framstillingen av lykken som tilsynelatende tilfeldig framgang eller motgang, kan ligne en eldre oppfatning av lykken der både lykken og tilfeldigheten er styrt av Gud, men det er vanskelig å slå det helt fast. I visa fra 1855 står Gud bak lykken inntil naturen tar over hendelsesforløpet, mens visa fra årene mellom 1868-1899, ikke knytter Gud til alle lykkens endringer.

Begge visene framstiller døden som en seier i den forstand at de omkomne oppnådde den evige lykken i det hinsidige, kan muligens tolkes til at Gud implisitt er sett som tilfeldighetenes opphav. Det ligner i alle tilfelle på en oppfatning av lykken forbundet det Kverndokk beskriver som et frelseshistorisk verdensbilde, og som Nilsson mener forsvant rundt år 1800.¹²⁶ Begge visene framstiller en natur utenfor Guds handlingsområde. Dette peker mot modernitet. Det samme gjør visenes blanding av eldre og nyere verdensbilder; disse to momentene vitner om at kystkulturens tankeverden var i endring.

3.7 Å påvirke lykken: bønn og magi

Fra lykkens tilsynelatende tilfeldige vekslinger, skal dette delkapitlet handle om forestillinger om muligheten til å påvirke lykken. Som nevnt i delkapittel 3.3., ble Fortuna i løpet av renessansen til et begrep der lykken var åpen for innflytelse.¹²⁷ Svein Langhelle er inne på det samme i sin framstilling om en folkelig forestillingsverden for perioden 1750 til første del av 1800-tallet. Man regnet med at både guddommelige og andre krefter utenfor den menneskelige verden var operative, og at det var mulig å påvirke dem.¹²⁸ Det kan tenkes av bønn og magi var virkemidler bygdefolket benyttet seg av. Disse praksisene framkommer i noen få skillingsviser i utvalget. Dette er imidlertid komplekse begreper som ikke lar seg enkelt avgrense, og det er derfor nødvendig å avklare begrepene og forholdet mellom dem.

¹²⁶ Kverndokk 2015: 56

¹²⁷ Brendecke & Vogt 2017: 2

¹²⁸ Langhelle 2006: 109

Fra et antropologisk perspektiv beskrives magi som et kulturelt fenomen som i hovedsak er knyttet til visse praksiser der formålet er å oppnå en fordelaktig virkning i en gitt situasjon. Ifølge antropologen Hildred Geertz, blir magiske praksiser utført ut fra en bestemt oppfatning av hvordan ting henger sammen. Geertz knytter begrepet til et bestemt verdensbilde som både er i tid, og for et bestemt samfunn eller samfunnsgrupper.¹²⁹ Historikeren Daniel Dubuisson setter bruk av magi i forbindelse med usikkerheten og risikoen i menneskelivet. Han mener at dersom vi skal tolke betydningen av fortidige magiske praksiser, må slike fenomener sees i kontekst med livsbetingelsene for fortidas mennesker.¹³⁰

Når det gjelder bønn, forklarer religionsviterne Carol og Philip Zaleski dette som en praksis som uttrykker menneskelige lengsler og en bevissthet om åndelig kontakt.¹³¹ De ser både bønn og magi i sammenheng, mener at begge praksiser er deler av ritualer knyttet til åndelighet. Bønn og magi er gamle kulturfenomener, som har vært vevd i hverandre fra de tidligste menneskesamfunn.¹³² Disse praksisene relaterer seg også til hverandre i det at bønn kan ha magiske elementer ved seg, og i den forbindelse anvendes begrepet «magisk bønn». Samtidig som Zaleski & Zaleski mener at det ikke er mulig å skille skarpt mellom bønn og magi, skisseres likevel et slags skjema for å differensiere begrepene.

Ifølge «skjemaet» for magi, kommanderer utøveren av magi de kreftene man vil skal virke. Man benytter ord eller formularer som oppfattes å ha en spesiell kraft, og ritualet forsterkes gjerne med bruk av gjenstander som antas å inneha krefter eller medierer krefter. Bønn kan karakteriseres som den talte eller sungne delen av en offerhandling, der adressaten er en guddom. Ved å be, påkalles guddommen i den hensikt å oppnå enten tidsavgrensede eller evige goder.¹³³ I den gresk-romerske antikken skilte man mellom god og dårlig magi, mellom folkelig og lærd magi, og mellom offentlig og privat bønn. Grensene mellom bønn og magi var imidlertid flytende, og holdningene til magi var også ambivalente i denne kulturen.¹³⁴ Det ambivalente forholdet til magi ble videreført fra gresk-romersk og jødisk kultur til de tidlige kristne samfunnene, ifølge Zaleski & Zaleski.¹³⁵ Folkelige magiske praksiser ble etter hvert en utfordring for den katolske kirkas lære.¹³⁶ Den reformerte kirka

¹²⁹ Fulsås 2003: 23–24

¹³⁰ Dubuisson 2016: 171–172

¹³¹ Zaleski & Zaleski 2005: 31

¹³² Ibid. 2005: 15–16

¹³³ Ibid. 2005: 33

¹³⁴ Ibid. 2005: 37–38

¹³⁵ Ibid. 2005: 55

¹³⁶ Fulsås 2003: 24

oppfattet også magi som problematisk, og ikke bare fortsatte, men trappet opp kampen mot magi i folkelig tro. I den forbindelse fastslo 1600-tallets protestantiske demonologi-lære at all magi stammet fra djevelske krefter, skriver Ellen Alm.¹³⁷

Signeri var en vanlig form for magisk praksis blant allmuen i Norge på 1500-1600-tallet. I folkelig kultur skilte man mellom god og ond magi, der signeri var sett som en nyttig magi til hjelp for hverdagslige problemer. Dette var små ritualer basert på framsigelse av vers. Versene inneholdt gjerne fraser fra katolsk kristendom, og kunne være ledsaget av relikvier eller andre gjenstander, ifølge Alm. På den dårlige siden av magien, fantes forestillingen om maleficium, som betegnet en ondsinnet magi som kunne skade.¹³⁸ Det var ikke bare allmuefolk som drev med signeri. Olav Tveito har i rettsdokumenter fra trolldomsprosessene på 1500- og 1600-tallet funnet eksempler på at også norske prester ble dømt for å ha hatt med signeri å gjøre.¹³⁹ Folketro og folkelige religiøs praksis har gjennom århundrer stått under press fra offentlig religion og makthaverne som representerte den. I de neste delkapitlene skal vi se nærmere på skillingsviser som eksemplifiserer folkelige forestillinger om den lykken som kan påvirkes.

3.8 To viser om å påvirke lykken ved bønn

Kystbefolkningen i Norge levde utsatt for naturens krefter gjennom det meste av perioden 1750-1900. I en slik livsverden hadde man bruk for alle gode krefters hjelp. Som nevnt i delkapittel 1.3, forklarer Fulsås forestillinger i 1800-tallets nordnorske kystkultur ved å se dem i lys av antropologiske teorier. I visse kulturer forklares verden ut fra de kreftene og maktene som rår, og naturen forstås antropomorfistisk, og samtidig uavhengig i forhold til menneskene. Menneskene kan ikke kontrollere naturen, men kan håpe og påvirke den, skriver Fulsås.¹⁴⁰ For den som hadde sin ferd på havet, var håpet og lykken forbundet med trygghet for fare, gunstig vind, og for fiskernes del; ønsket om en god fangst. I de to følgende skillingsvisene kommer dette til uttrykk i bønn. Visene er antatt utgitt henholdsvis i 1850-årene og andre halvdel av 1800-tallet.

¹³⁷ Alm 2014: 16

¹³⁸ Ibid. 2014: 22–23

¹³⁹ Tveito 2005: 215

¹⁴⁰ Fulsås 2003: 20

3.9 Fiskerens Bøn og Lov, 1850-årene

Den første visa har tittelen «En aandelig og hjertelig vise, kaldet Fiskerens Bøn og Lov».¹⁴¹ Visa er antatt utgitt i 1850-årene, og visetrykket oppgir verken forfatter eller sted for utgivelse. Målgruppa annonseres å være «Nyttig og artig at synge for Enhver, men for Ø- og Kyst-Beboere især». Visa er delt inn i to deler; «Bøn» (vers 1-2) og «Lov» (vers 3-4). De to første versene er en påkallelse av guddommen, med ønske om et tidsavgrenset gode, og stemmer med Zaleski & Zaleskis definisjon av bønn.¹⁴² Det ønskede godet er at Gud vil gi fisken som gave til menneskene:

«Gode Gud Alnaadens Fader! Du, som er min Borg, mit Skjold; Du i Nød mig ei forlader; Frelser mig af Dødens Vold: Se, i dine Hænder jeg anbefaler nu min Vei – Mellem Død og Grav den svæver – I din Haand min Aand ei bæver. »

«Armods Sønner lod du møde Farer mellem disse Skjær; Men du gav og daglig Føde Til enhver, som dig har kjær. Gud, til dig nu raabe vi: Sign du vores Fiskeri, Fader, giv os dine Gaver, Du som ene Magten haver. »

Om skikker og ritualer før avreise til fiske, har folkeminneforskeren Ørnulf Hodne skrevet at bønn, både sunget og talt, var en viktig del av fiskerfamilienes avskjedsritualer. På avreisedagen ble bønner bedt, og det ble sunget i fiskerheimene. Båtmannskapet sang gjerne også salmevers eller reiseviser med fromme bønner når båtene lå klare i stoa.¹⁴³ Det er ikke utenkelig at nettopp denne visa har vært en slik reisevise, i det den målbærer ønsket om Guds hjelp til trygg ferdsel på havet, og guddommelig velvilje for det forestående fisket. Bønnen i visa kan i så fall sees som en sunget del av offerhandlingen, slik Zaleski & Zaleski beskriver bønn som praksis.

I første vers er fiskernes liv og velferd betinget av Guds forsyn, og nok en gang er dette 1600-tallets oppfatning av lykken, som omtalt hos Kverndokk.¹⁴⁴ Den andre delen av visa er en takksigelse til Gud for alt som gikk bra; ferden på havet og en rikelig fangst;

«Store Gud, vor Tak vi sende – Dig, som os velsignede; Nød til Brød du ved at vende – Ingen, Gud dig lignede; Hvo som du er trofast, god, Naar os Broder, Ven forlod?»

¹⁴¹ *En aandelig og hjertelig Vise, kaldet Fiskerens Bøn og Lov*. u.å. [1850-1859]. NTNU Gunnerus V box 19:561

¹⁴² Zaleski & Zaleski 2005: 33

¹⁴³ Hodne 2004: 33

¹⁴⁴ Kverndokk 2015: 53

«Storm og Uveir bød du hvile Da vor Bøn opsteg til dig; Og fra Dybet lod du ile Fisk til os, saa rigelig; Du, som saa vor store Nød, Gav os Arme dagligt Brød: Du vor Gud; vor Fader være – Dig ske Lov og Tak og Ære.»

Hodne skriver også om skikker i 1800-tallets norske kystkultur som han kaller offerhandlinger, og som ble utført etter endt og vellykket ferd på havet. Etter hjemkomsten, kunne fiskerbøndene vise sin takknemlighet til Gud ved å gå i kirka og innfri lovegaver eller sælebotgaver. Dette var løfter om gaver de hadde sendt guddommen i en nødsituasjon. Gavene kunne være penger i kirkebøssa, gaver til kirkeinteriøret, eller man ofret noe av fiskefangsten som mat eller kontanter til fattigfolk i bygda.¹⁴⁵ Slik håpet de å bygge opp den guddommelige velviljen til neste gang de fikk god bruk for den. Denne visa er et uttrykk for en forestilling der medgang i livet, eller lykken, var betinget av Gud. Skillingsvisa fra 1850-årene viser at denne eldre forestillingen om lykken var i bruk blant den norske kystallmuens tankeverden i disse årene.

3.10 En ny Fiskersang, 1850-1899

Den neste visa som også uttrykker bønn, er «En ny Fiskersang».¹⁴⁶ Visa er utgitt i Tromsø, antatt i perioden 1850-årene til 1890-årene. Også her er forfatteren anonym. Det bakenforliggende motivet for bønningen speiler fiskerbondens ønske om både rik grøde fra landjorda og rikelig med fisk fra havet. Det første verset framstiller bønn som en vanlig praksis før fisket tok til:

«En Fisker drager paa Søen ud For Brødet til sine at fange; Dog først han sender sin Bøn til Gud I Hjertets Alhelligste Tanke.»

Deretter får vi vite hvordan fiskeren ber:

«Han beder: ”Fader! Ifra din Haand Udstrømmer Velsignelsens Gave Fra Ager og Eng – ja, fra Helligheds Aand – O, Gud! I det Høie og Lave»

«Mens Stjerner vrinkle paa Himlens Blaa, Mens Solen og Månen os fryde; Velsigner du Store og de Smaa, som barnlig din Vilje vil lyde. »

«Ei blot de Store velsigner Du med Gaver fra Himlene høie; Den mindste Skabning velsigner du omstrålet av Almagts Øie.»

¹⁴⁵ Hodne 2004: 37+57

¹⁴⁶ *En ny fiskersang*. u.å. [1850-1899]. NTNU Gunnerus V box 19:566

Fiskeren påkaller Gud i hans allmakt; hyller og takker guddommen. Guds styrelse favner både høyt og lavt, og for fiskeren er det viktig at Guds aksjonsradius også omfatter havdypets ressurser, vers 5:

«I Dybet endog saa seer Du ned Til herlige Rigdommes Fylde, Du sender Brødet –
kjærlighed – Derfra til de smaa, som Dig hylde.»

Det siste verset kan tolkes som et forsøk på å forankre muligheten for lykken, ved å minne om Forsynet, d.v.s. Guds omsorg for og plan hele verden.¹⁴⁷ Forsynet kjenner fiskernes behov; trenger en god fiskefangst og trenger å kjenne seg trygge på havet. Ved å uttale det, syngte det, håpet man å forankre sine behov hos guddommen. I visa forsterkes ønsket ved å påkalle en dobbel guddom; både Gud og Jesus Kristus:

«Du veed jo bedst hvad tjener til Gavn For os, som paa søen fare – I Jesu Christi al
Frelsens Navn, velsign os da Gud! og bevare.»

Dette kan være et eksempel på en bønn som har et magisk element, slik Zaleski & Zaleski har omtalt. Fulsås hevder at magiske oppfatninger av religion levde side om side med mer «rasjonelle» oppfatninger gjennom store deler av 1800-tallet, der bønn ble brukt på «magisk» vis.¹⁴⁸ Begge disse poengene kan finnes igjen i denne visa fra andre halvdel av 1800-tallet. Det er ikke utenkelig at også denne bønnen har vært en del av et rituale, kanskje en offerhandling i forbindelse med avreise eller hjemkomst etter fiske.. Muligens kan offeret også være takksigelsen til Gud for gode ting man allerede har fått, knyttet til et fromt håp om at medgangen må vedvare.

Skillingsvisene om bønn uttrykker kystbefolkningens lengsler om et godt liv. De forestilte seg at lykken kom fra Gud, og søkte å påvirke den allmektige for å sikre medgang i livet. Begge visene om bønn uttrykker dermed et eldre lykkebegrep.¹⁴⁹

3.11 To viser om å påvirke lykken ved magi

Den gamle kystkulturen hadde et vell av troer og ritualer knyttet til håpet om å påvirke krefter som kunne utløse fiskelykke. Hodne beskriver en magisk praksis fra kystkulturen som kan ligne på signeri. Fra Hadsel og Karlsøy fortelles om ritualer som ble kalt «sjyordan» / «sjøordene». Det var formularer som hadde makt til å binde gode krefter til seg. For

¹⁴⁷ Kverndokk 2015: 52

¹⁴⁸ Fulsås 2003: 24–25 ; Zaleski & Zaleski 2005 :33

¹⁴⁹ Kverndokk 2015: 53

eksempel ble det sagt om enkelte høvedsmenn at de kunne «legge sjøen», og det gjorde de blant annet ved å framsi fraser fra bibelfortellingen om Jesus som truet stormen.¹⁵⁰ De neste to skillingsvisene eksemplifiserer magiske praksiser i kystkulturen. Visene er utgitt henholdsvis i 1854 og 1855, begge i Tromsø.

3.12 Fiskertriumfen, 1854

«Fiskertriumfen: en ny munter Fiskersang», er tittelen på den første skillingsvisa.¹⁵¹ Den er signert O.J. Olsen som tituleres som kirkesanger i Hillesøy. Hillesøya er den ytre delen av Sommarøy, som ligger rett vest for Tromsø. Visetrykket er utgitt i Tromsø i 1854, og visa har 12 vers. Visetrykket definerer ei målgruppe, for visa er dedikert til «alle flinke muntre Fiskergutter, især dem i Hillesøy»; altså for folk av kystallmuen. Olsen skildrer fiskerliv og normer for ferdigheter og adferd på sjøen. Fiskeryrket beskrives i positive vendinger; fiskerne er frie, flinke, og stolte. Visa framstår som en hyllest til fiskerne, og kan ha vært sunget for samhold i båtlaget og for å opprettholde sosiale bånd i et fiskersamfunn. I visa framkommer praksisen med å kaste snøret, garnet eller nota i navnet til noen, der hensikten var å optimalisere lykken så fisket gikk godt.

Hodne beskriver en slik praksis i en framstilling av gamle kystkulturelle skikker i Norge. Ifølge Hodne forsøkte fiskeren gjennom dette ritualet å «dra nytte av velsignelsen eller fiskelykka til et annet menneske». Fiskerne kastet derfor i navnet til noen de var glade i, eller trengte hjelp fra. Det kunne være i navnet til kona eller kjæresten, eller det kunne være navn fra Bibelen.¹⁵² I skillingsvisa kastes det for koner og kjærester, og slik uttrykkes det i vers 7 og 8:

“De [gamle fiskerne, min anm.] hadde et stort Behag I sligt et Nappedrag Hver enste Dag. Ret ofte de drog omkap, Da fik Torsken Rap og Klap. Jeg mindes vel, for hvem de da og “kastede”: - For Kjærlingen, den Allerkjæreste. Nu kaster jeg just saa for min; Jeg veed at hun er ung og fin; Og Joe, du maa ei glemme Din – Haha-haha-haha!”

“Hvad Fisk skal min Kone ha? Det er Kveite, ja; Det er vel og bra. Joe! Seer du jeg fik den fast Just i dette “Kast” Ihast – Nu, Joe, jeg vil, at Du skal rigtig gaa imod; Du

¹⁵⁰ Hodne 2004: 58–59

¹⁵¹ Olsen 1854. NTNU Gunnerus V box 18:539

¹⁵² Hodne 2004: 58

har vel Lyst at skue Kveiteblod. Hug i og hold, saa skal jeg slaa; Den skal da Intet angre paa, Hurra! Hurra! Hurra!”

Ritualet med å kaste for fiskelykke gjenkjennes i Zaleski & Zaleskis beskrivelse av magi, ut fra forestillinger om at ord og ting har krefter som kan mobiliseres på kommando, og for et umiddelbart resultat.¹⁵³ Viseforfatteren knytter også praksisen til en tradisjon; «kastingen» er en arv fra tidligere generasjoner. Fulsås mener at tradisjoner skapte kontinuitet mellom fortid og nåtid i fiskerkulturen.¹⁵⁴ En kontinuitet i tid framkommer også her; ritualet forbinder fiskerne med tidligere yrkesfeller i tidligere generasjoner. Kveita var ansett som en svært verdifull fisk, så ved å legge litt av kona eller kjærestens kjærlighet inn i kveitekastet, håpet man å forsterke sjansen til fortjeneste.

Viseforfatteren er oppgitt som kirkesanger i visetrykket, som trolig signaliserer at O.J. Olsen var en mann med en viss posisjon på Hillesøy. Kirkesangeren kaller seg også venn av fiskerne, og det må ha hatt betydning at Olsen, i kraft av sin posisjon, og som selverklært fiskervenn, beskrev en magisk praksis blant fiskerne på Hillesøya. Det tyder på at han anerkjente dette ritualet som en del av den lokale kulturen. Men Olsen bruker også humor, og det antyder distanse. Kirkesangeren var nok klar over at ritualet ikke harmonerte med «offentlige» normer for rasjonalitet, og humoren virker avvergende.

Behovet for å ta avstand til magien, framkommer også i en beretning av opplysningstidspresten Hans Strøm som i 1760-årene samlet inn informasjon om Sunnmøre. De sunnmørske fiskerbøndene fortalte blant annet om skikker knyttet til nevningsfordommer. Overfor Strøm tok bondebefolkningen avstand til egen praksis ved å framstille den som noe fortidig og avleggs. Det viste seg at disse skikkene fremdeles var i bruk.¹⁵⁵ I Olsens ivse avhenger ikke fiskelykken kun av magien. Viseforfatteren legger stor vekt på egenskaper og ferdigheter som avgjørende faktorer for å lykkes som fisker.

Rasjonaliteten i dette står ikke i motsetning det magiske ritualet denne visa forteller om. Både kunnskap og magi inkluderes som faktorer som fremmer fisket; med magien håpet man å optimalisere resultatet av kunnskap og ferdigheter man ellers hadde. Dette ligner et aspekt ved Foucaults teori om renessansens episteme; en kunnskapsforståelse som rommet magi og lærdom på samme plan.¹⁵⁶ Dette aspektet forekommer her som en del av kystallmuens

¹⁵³ Zaleski & Zaleski 2005: 33

¹⁵⁴ Fulsås 2003: 36

¹⁵⁵ Ibid. 2003: 18–19

¹⁵⁶ Foucault 1996: 60

forestillingsverden i 1854. Deres rasjonalitet hadde plass både til kunnskap og magi. Både visa «Fiskertriumfen» og Hans Strøms erfaringer illustrerer Mary Douglas' påstand om at utøvelse av magiske praksiser kan eksistere sømløst sammen med innsikt i vanlige natursammenhenger.¹⁵⁷

3.13 En ny Sang om Seifiskeriet, 1855

Den andre visa som eksemplifiserer magi i kystkulturen er «En ny sang om Seifiskeriet, eller Nordlandsbondens Sommerliv».¹⁵⁸ Denne skillingsvisa ble først utgitt i Tromsø i 1855, men finnes også i et annet visetrykk som er utgitt 19 år seinere, i 1874. Visa har 22 vers. Forfatteren Johannes M. Jenssen Spilderbugt (1836-1899), var også kjent under navnet Johannes Mathias Jensen Furø, og gjorde en betydelig klassereise. Spilderbugt/Furø kom fra en fiskerfamilie i Malangen, sørøst for Tromsø, men ble i 1869 hyret inn som redaksjonssekretær i bladet *Almuevennen* i Kristiania. På bakgrunn av et stipend han mottok noen år seinere, gjennomførte han et prosjekt der han samlet inn og publiserte materiale om folkelige skikker i Nord-Norge.¹⁵⁹

Men i 1855, da visa ble utgitt første gang, var viseforfatteren ennå fisker, og visa er derfor skrevet fra fiskerallmuens perspektiv. Visa gir oss et fint innblikk i de nordlandske fiskerbøndenes sesongvise veksling mellom arbeidet som bonde og som fisker, og har også en detaljert beskrivelse av notfisket etter sei. Spilderbugt har i den forbindelse også tatt med noen elementer av folkelige skikker og ritualer som han knytter til dette sesongfisket. I vers 18 framkommer en kort, men interessant opplysning, nemlig skikken med å koke «børgraut»:

«De Seien udaf Hjelden tager, Og Alting bær til Baaden ned. En Børgrød de nu og behager, Naar de til Reisen er bered; Derpaa de hen til Hjemmet lakker, Og deler det de har fortjent; De Alle for godt Selskab takker Og dermed er det Fisket endt.»

«Børgrød» eller børgraut er et rituale som er kjent fra norsk historisk kystkultur. Fiskerne trengte ikke bare fiskelykke, de trengte også seilvind, eller en god bør. Hodne forteller at kvinnene på Helgelandskysten pleide å koke graut til fiskerne kvelden før de dro ut, og denne grauten ble kalt børgraut. Hvis grauten smakte godt, ville børen eller seilvinden bli god.¹⁶⁰ Slik Spilderbugt antyder i visa, kokte og spiste fiskerne grauten for å sikre seg en god bør så

¹⁵⁷ Fulsås 2003: 20

¹⁵⁸ Spilderbugt 1855. NTNU Gunnerus V box 17:504

¹⁵⁹ Halvorsen 1888: 348

¹⁶⁰ Hodne 2004: 34

de kunne komme seg raskt hjem igjen. Ritualet med b rgrauten må ha vært kjent i kystkulturen Spilderbugt fremdeles var en del av i 1855.

I motsetning til kirkesanger Olsen, gjør ikke Spilderbugt noe forsøk på å ta avstand fra dette ritualet. Det kan være knyttet til sosial posisjon; Spilderbugt skrev visa mens han selv var fisker, og ritualet kan ha vært så vanlig i den lokale kulturen at det har vært internalisert. Skikken med å lage børgraut har derfor sannsynligvis vært vanlig i kystbygdene i Tromsø prestegjeld rundt midten av 1850-tallet. Men børgraut-ritualet var trolig fortsatt vanlig, og i alle fall et salgbart budskap da visa ble gitt ut på nytt 24 år seinere. I likhet O.J Olsen, legger også Spilderbugt vekt kunnskap og ferdigheter; grundig planlegging og ferdighetsbasert gjennomføring var suksesskriterier for et god seifiske. Magien kom i tillegg, som en liten dytt på lykken, så den skulle gå i de sj farendes favør. Fulsås trekker også fram antropologen Bronislaw Malinkowski, som har hevdet at magi har en viktig angstdempende funksjon.¹⁶¹ En slik funksjon var relevant for mennesker som arbeidet på havet.

I «Fiskertriumfen» framstilles det magiske ritualet som en tradisjon, en forbindelse mellom fortid og nåtid. Det gjøres ikke eksplisitt i visa om seifiskeriet, men det er sannsynlig at også b rgrauten har vært en tradisjon som har gått i arv mellom generasjoner. Begge visene uttrykker en tankeverden der magiske tiltak er sett som nødvendig for å sikre medgang. De er også uttrykk for et samfunn der tradisjonen var viktig som forbindelse mellom fortid og nåtid. At disse praksisene forekommer i trykksaker, kan også være et tegn på at ritualene var kjente og aksepterte i den nordnorske kystkulturen mellom 1850- og 1870-årene.

3.14 Oppsummering

To av visene i dette kapitlet har avdekket at et moralsk lykkebegrep var aktivt i kystkulturen rundt midten av 1800-tallet. Flere viser uttrykker en blanding av eldre og nyere verdensbilder, som i seg selv vitner at om at forestillinger om medgang og motgang var i endring. Jeg har også funnet spor av 1600-tallets moralske lykkeoppfatning; om lykken som står den gudfryktige bi. Visene illustrerer også et todelt lykkebegrep der den evige, himmelske lykken kontrasteres til den jordiske, vilkårlige og forgjengelige lykken. Dette forekommer flere tiår seinere enn Nilsson forutsetter.¹⁶² Skillingsvisene viser derimot at forestillinger om medgang og motgang i livet fortsatt var knyttet til forestillinger om den himmelske lykken, og at slike forestillinger var en del av den norske kystallmuens

¹⁶¹ Fulsås 2003: 21-22+36

¹⁶² Kverndokk 2015: 56

tankeverden i andre halvdel av 1800-tallet. Det viser også at kystallmuens forestillinger om lykken fremdeles var knyttet til Guds forsyn. Dette nyanserer Kverndokks påstand om oppfatninger om at lykkebegrepet etter 1800 ble løsrevet fra forsynet, og transformert til en individuell tilstand.¹⁶³

Folkelig kultur kan ha hatt en annen endringstakt enn lærd kultur, trolig fordi disse eldre forestillingene ble opplevd som funksjonelle for kystallmuen så seint som i siste del av 1800-tallet. Skillingsvisene illustrerer også elementer av modernitet, der motgang på havet ikke lenger tilhører Guds sfære.¹⁶⁴ Skjebnebegrepet i visene er uklart; visene skiller ikke klart mellom skjebnens og forsynets funksjon. Andre skillingsviser i mitt utvalg viser en oppfatning av skjebnen som en kraft underlagt Gud.

Skillingsvisene om bønn kan trolig sees som sungne deler av ritualer som var knyttet til avreise eller hjemkomst i forbindelse med fiske. Bønnene kan sees som sungne deler av offerhandlinger i kystkulturen. Framstillingen av bønnene viser også en magisk bruk av religion; bønnen forankret guddommens velvilje før fisket, og som takksigelser etter fisket. Slik bygget fiskersamfunnet opp en guddommelig sympati som kunne være god å ha i en nødsituasjon på havet. Disse visene peker på at slik bruk av religion har vært vanlig i den norske kystallmuens kultur i andre halvdel av 1800-tallet. Skillingsvisene peker også mot at 1600-tallets forestilling om lykken som betinget av Gud, fremdeles var i bruk i kystkulturen i de siste årene av 1800-tallet.

I de to skillingsvisene som eksemplifiserer magi, styrkes muligheten til medgang ved at den magiske praksisen sammenholdes med kunnskap og ferdigheter. Det illustrerer et forhold til ord og ting som Foucault forbeholder sitt renessanse-episteme. I dette epistemet var magi og lærdom inkludert på samme kunnskapsplan.¹⁶⁵ Skillingsvisene indikerer at en slik kunnskapsforståelse var en del av kystallmuens tankeverden i siste del av 1800-tallet. Magien i skillingsvisene framstilles dessuten som praksiser innen en tradisjon. Dette peker også mot en førmoderne historieforståelse, der tradisjonen bandt sammen fortida og nåtida sammen.¹⁶⁶ At brokker av eldre verdensbilder vedvarer, bør sees i lys av kystallmuens livsbetingelser. Oppfatninger om lykken, om medgang og motgang i menneskelivet var knyttet til livets uforutsigbarhet.

¹⁶³ Kverndokk 2015: 56

¹⁶⁴ Kverndokk 2015: 14+53

¹⁶⁵ Foucault 1996: 56+80

¹⁶⁶ Fulsås 2003:36

4 Mennesket og havet

4.1 Innledning

Kapittel 4 tar utgangspunkt i det andre spørsmålet for undersøkelsen; om hvordan havet omtales i skillingsvisene, og hva det kan fortelle om relasjonen mellom den norske kystallmuen og havet i perioden 1750-1900. Helen Roswadowski vektlegger at bruken av havet har påvirket relasjonen mellom menneske og hav.¹⁶⁷ Først i dette kapitlet gis en oversikt over endringer i synet på havet ut fra dette perspektivet.

Ved overgangen mellom førmoderne og moderne tid, hadde europeerne ervervet mye ny kunnskap om verdenshavene. Europeiske kystsamfunn hadde fra tidligmoderne tid skaffet seg inngående kunnskap om fiskeriressurser og havforhold i egne og fjerntliggende farvann. Fra de første tiårene av 1500-tallet drev baskere, portugisere og spanjoler fiske utenfor Newfoundland. Deres kunnskap om dette havområdet ble viktig for utarbeidelse av nye kart, og kartene ble i sin tur viktig informasjon for rivaliserende europeiske makter.¹⁶⁸ Med utsikt til rikdom og politisk makt utforsket europeerne sjøveier jorda rundt.

Ny innsikt i naturkunnskap, som at verdenshavene henger sammen, fikk geopolitisk betydning. Med den vitenskapelige revolusjonen ble empirisk kunnskap et ideal for ny viten, og Francis Bacon, som regnes som pionér for den vitenskapelige metoden, koblet metoden også til utforsking av havene.¹⁶⁹ I europeisk sammenheng var handel og krigføring tett forbundet, og havene ble handelsruter, krigssoner og områder for juridisk regulering.¹⁷⁰ Lærd kunnskap om livet i havet utviklet seg fra å se havet som et ukjent og mystisk sted der skrekkelige sjømonstre kunne påtreffes, til at havets skapninger i stadig større grad sett som økonomisk verdifulle marine ressurser.¹⁷¹

På 1800-tallet ble havet et forskningsobjekt i seg selv, og det oppsto nye vitenskaper som hydrografi og marin zoologi.¹⁷² Utover dette århundret førte målinger av havdypene til

¹⁶⁷ Rozwadowski 2018: 38-39+86

¹⁶⁸ Rankin & Holm 2019: 194+196

¹⁶⁹ Rozwadowski 2018: 72+86

¹⁷⁰ Ibid. 2018: 88–90

¹⁷¹ Ibid. 2018: 102

¹⁷² Rozwadowski 2018: 128–129

innovasjoner innen kommunikasjon, og havet kom til å forbinde verdensdeler på nye måter; via dampskipsruter og telegrafkabel.¹⁷³

For Norge var havet i århundrer den viktigste ferdselsåren som både forbandt innenlandske regioner med hverandre, og var den viktigste forbindelseslinjen med verden utenfor. I perioden 1750-1900 var den norske internasjonale sjøfarten i rivende utvikling. I årene 1700-1814 gikk norske skip i internasjonal fraktfart der tømmer, kobber og fiskevarer var de økonomisk viktigste produktene. Mye politisk uro i Europa skapte tidvis store utfordringer for sjøfarten. Ved starten av 1800-tallet ført napoleonskrigene til nedgang for norsk internasjonal fraktfarten.¹⁷⁴ Fra 1820-årene tok verdenshandelen seg så smått opp igjen, og det kom også den norske fraktfarten til gode, spesielt i årene 1850-1875.¹⁷⁵ I de siste årene av 1800-tallet bød imidlertid overgangen fra seil til damp på utfordringer, med en stadig eldre norsk seilskipsflåte.¹⁷⁶

Den innenlandske fraktfarten langs norskekysten besto i stor grad av mindre skuter, kalt jekter eller jakter, og de var ofte eid av bønder.¹⁷⁷ En mye omtalt bondefart, er jektefarten mellom Nord-Norge og Bergen, der nord-norske fiskerbønder avhendet fiskevarer i bytte mot korn. Denne fraktfarten var basert på de bergenske kjøpmennenes kontroll over fiskehandelen på Nord-Norge fram til 1850-årene.¹⁷⁸ Etter 1850 mistet Bergen sin betydning som fiskemarked til fordel for lokale handelsmenn i nord.¹⁷⁹ Brit Berggreen har vist at den innenlandske bondefarten også var handelsruter som forbandt mange kystregioner med hverandre, og den forbandt også innlandsbygdene med kysten. Jektene brakte bygdens produkter til markedsplassene, enten det var til nærmeste by eller noen av de viktige regionale markedene, som Levanger og Romsdalsmarkedet.¹⁸⁰ Bondefarten kunne også være langtrekkende, og noe av den gikk til utenlandske markeder. Bøndene i Hardanger var kjent som langveisfarende befraktere; de seilte såvel til Nordland og Finnmark, som til Østlandet og Østersjøområdet.¹⁸¹

¹⁷³ Ibid. 2018: 111–112

¹⁷⁴ Sprauten 1989: 219-221+229-230

¹⁷⁵ Bjørklund & Jensen 1989: 273+289

¹⁷⁶ Ibid. 1989: 313

¹⁷⁷ Definisjonene er flytende: begrepene kan betegne båter av ulike skipsstørrelser, og ulike konstruksjoner av rigg, dekk og skrog.

¹⁷⁸ Berggreen 1989: 21–25

¹⁷⁹ Johansen et al. 2014: 163–164

¹⁸⁰ Berggreen 1989: 9–18; Døssland 2014b: 164-165

¹⁸¹ Berggreen 1989: 13

Med båten som det viktigste framkomstmidlet, var det selvsagt helt avgjørende å kunne navigere. Hjelpemidler som kompass, kikkert, fyr, og sjøkart var kommet i bruk for norskekysten i løpet av 1500- og 1600-tallet.¹⁸² Men de sjøfarende hadde også andre, og eldre metoder for å ta rede på hvor man var på sjøen. Kystallmuen satt på handlingsbåren kunnskap om ulike fiskeslag, deres adferd og habitater, og for å finne både fiskeplasser og skipsleia, tok man méd. Denne praksisen er kjent i norsk kystkultur helt fra middelalderen. Metoden innebar at man lærte seg landemerker i form av landskapsformasjoner, og ved å kombinere slike formasjoner slik at de dannet et punkt ut fra båtens posisjon, kunne man utlede en ønsket destinasjon eller retning til sjøs.¹⁸³ Denne måten å navigere på, nevnes også i skillingsvisene; eksempelvis i «Om Fiskeriet i Nordland», som ble utgitt første gang ved slutten av 1700-tallet, og deretter på nytt i 1870- eller 1880-årene.¹⁸⁴

Et annet eksempel på navigasjon som håndbåren kunnskap, er fra folkeminnesamleren Knut Strompdals informant i Vikna, som i 1920-årene fortalte om hvordan faren hans navigerte i tjukk skodde. Når skodda kom sigende, måtte han straks «ta slaget». Det innebar at han så etter hvordan sjøen slo mot båten, og slik forsto han når de nærmet seg land.¹⁸⁵

4.2 Havet i skillingsvisene

Bruks- eller nytteperspektivet i relasjonen mellom menneske og hav kommer også til syne i skillingsvisene, og dette blir fulgt opp i den videre analysen. Den håndbårne kunnskapen i kystkulturen viser en sanselighet i kystbefolkningens relasjon til havet. En sanselighet i relasjonen til havet finnes også skillingsviser som skildrer en relasjon av en dypere, og mer eksistensiell karakter. Havet er i hodet og i blodet. Naturen preget kulturen, og mennesker påvirker havet, som Roswadowski også er inne på når hun skriver om de kulturelle dimensjonene i relasjonen mellom mennesker og hav.¹⁸⁶

Narve Fulsås ser relasjonen mellom mennesker og havet ut fra den nordnorske kystbefolkningens fysiske og mentale posisjon til havet som livsgrunnlag, som han skildrer som et «involvert og affektivt forhold». Dette forholdet belyser Fulsås ved Heideggers beskrivelse av en primær måte å være i verden på. Dette innebærer at menneskene som

¹⁸² Molaug 1989: 212–215

¹⁸³ Christensen 1989: 105

¹⁸⁴ *Om Fiskeriet i Nordland*. u.å.: v. 7. [Kiilen 1790-årene] +[1872-1886] UBB K box 83-03

¹⁸⁵ Hodne 2004: 62

¹⁸⁶ Rozwadowski 2018: 21

sårbare, kroppslige vesen, er «bekymra til stades mellom tinga».¹⁸⁷ Denne sårbarheten i forholdet til havet kommer også tydelig til uttrykk visene som presenteres i de følgende delkapitlene. Som et analytisk grep, har jeg delt omtalene av havet i skillingsvisene inn i tre grove kategorier som jeg har konstruert etter gjennomlesing av kildematerialet; havet som motstander, havet som ressurs, samt relasjoner mellom menneske og hav som ligner vennskap eller slektskap, og dessuten havet som resonansrom for mannlighet.

4.3 Havet som motstander i skillingsvisene

Havet framstilles som en motstander for mennesket i 27 av totalt 60 viser, og oftest i viser som har forlis som bakteppe. 22 viser framstiller havet som en mektig og uovervinnelig motstander. 8 av disse visene framstiller havet som en agent under en overnaturlig kraft, som stort sett er Gud. Kun én vise i dette utvalget, er naturen en agent under skjebnen. I 5 av totalt 60 viser er havet en motstander som menneskene bekjemper eller har en rimelig kontroll over. I dette kapitlet presenteres fire skillingsviser som eksempler på viser som framstiller havet som motstander; «En Sørge-Sang over den salige Mand...» (1798), «Skibet Broderlandet» (1870-årene), «En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse [...] Talgsø» (1885) og «Komm Kammerater sammen» (1860- /1870-årene). De tre første visene handler om forlis, og framstiller havet som en overmektig og uovervinnelig motstander, men framstilt fra ulike perspektiv og tidsepoker. Den fjerde visa handler om fiskerkultur, der havet er en natur det er mulig å ha kontroll over.

4.4 Fire menn fra Rødøy, 1798

I beste 1700-tallsstil er den lange tittelen på denne skillingsvisa som følger:

«En Sørge-Sang over den salige Mand Anders Christophersøn Heskeholmen og hans Stedsøn sal. Johannes Gregoriussøn ibd., som, tilligemed tvende andre, en Mand og en Ungkarl, nemlig: Aron Johansøn Strømdahlen og Niels Christensøn Sundøen, som af et grumt Uveyr blev overfaldne den 4de Februarii, som var Søndag Septuagesima 1798, ved hvilken ulykkelig Tildragelse blev tvende Enker, og tre Forældre mistede hver sin Søn».¹⁸⁸

Visa er utgitt i 1798 og har hele 38 vers. Denne visa er den eneste av skillingsvisene før 1800 som framstiller havet som motstander. De øvrige visene fra disse årene nevner naturkreftene,

¹⁸⁷ Fulsås 2003: 31–32

¹⁸⁸ Kiilen 1798. NTNU Gunnerus V box 34:1003

men karakteriserer dem ikke, eller naturen nevnes ikke i det hele tatt. Visa er allerede nevnt i innledningskapitlet, og er altså skrevet av Jacob Johansøn Kiilen, også kjent som Jacob/Jakob Jansa. Kiilen/Jansa levde som fiskerbonde på Rødøy på Helgelandskysten. Han diktet blant annet viser, og han fikk trykt visene sine i Bergen, som dette visetrykket også er et eksempel på. Bakteppet for visa er et forlis, som den lange tittelen også gjør greit rede for. Forliset skjedde da de fire mennene var på seilas fra Rødøy til Lofoten for å delta i vinterfisket der. Kiilen har altså skrevet ei vise om en dødsulykke som rammet hans sambygding, og skriver dermed ut fra lokalsamfunnets perspektiv. Selve ulykkeshendelsen er kun nevnt i vers 11 i visa; verset blir sitert i det følgende. Øvrig tematikk i visa handler mye om de etterlattes tap og sorg, og oppfordringer til en gudelig livsførsel. Viseforfatteren har et karakteristisk lyrisk, naturskildrende uttrykk, som kan være inspirert av Petter Dass' diktning.¹⁸⁹ De to første versene kan stå som eksempler på det:

«Luften og Havet, Guds Fingers Idrætter; Drager til sammen som udi et Aag; Naar disse toe Elementer sig sætter Udi Forening med Bølger og Faag, Vindenes Bruus, Bølgernes Knuus Sætter den Reysende tit i Confus.»

«Luften med Skyer og Havet med Bølger, I sin Forening med brusende Magt, Ofte Søefarende hæftig forfølger, Og har saa mange til Graven henbragt; Nogle gaer frie, Andre deri bliver ledsaget paa Dødnings Stie.»

Havets og værrets krefter framstilles som en voldsom motstander allerede i tittelen: «..som af et grunt Uveyr blev Overfaldne..», og følges opp i versene over. Naturkreftene er en stor utfordring for de sjøfarende, som kan gi dødelig utfall. Havet som motstander framstilles ikke bare som en makt eller overmakt, men også som en aktør med menneskelige trekk, som aggressivt overfaller og forfølger. Kiilens livfulle skildringer skaper mentale bilder av et opprørt hav, der både synet og lyden av havet og stormen er overveldende. Kiilen følger opp med flere karakteristikker på havet utover i visa; i vers 5: «Nogle paa Havet udgyder sin Aande, Midt udi brusende Bølgers Gevalt,...»

Og videre i vers 10-11:

«Naar Luften Skyernes Flok sammenkalder, Hæftig oprøres det brusende Hav, Bølgernes Brusen sterk overfalder, viser den Reisende ofte sin Grav; Naar Stunden her, Kommen er nær, Døden vor Lives Traad snarlig afskiær.»

¹⁸⁹ Mykletun 1983: 305–307

«Af Rødøe Fierding en Mand, af Sædvane, Reyste til Lofodens Fiskerie hen, Den Gang vild' Gud Veyen for ham ey bane, Af fire Mand kom ey nogen igien; Veyrets Gevalt Dem overfaldt, De blev af Døden i Bølgerne qvalt.»

Dette havet er åpenbart et «du», og en natur som dreper. Men havet agerer ikke alene; det er en aktør som oppfyller Guds plan. Havet underlagt Guds styrelse understrekes også i vers 1: «Luften og Havet, Guds Fingers Idrætter..». Dette forholdet mellom naturen og guddommen gjenkjennes som 1700-tallets verdensbilde slik det framstilles hos Kverndokk.¹⁹⁰ Det er noe ved Kiilens skildringer av det opprørte havet som også gir inntrykk av en storslagen natur. Men Kiilen var fiskerbonde, som dermed både hadde nytteinteressen ved havet og erfarte havets farer. Dermed hadde ikke Kiilen ifølge Kant, den distanserte posisjonen som er nødvendig for å oppleve havet sublimt.¹⁹¹ Kiilens skildringer kan være et utslag av at han trolig har latt seg inspirere av Petter Dass' lyriske stil.

Men ifølge Corbin var slutten av 1700-tallet en tid da lærd kultur begynte å se havet fra et nytt perspektiv; som Guds skaperverk og som vakker natur.¹⁹² Det blir ikke mer enn en løselig refleksjon; om Kiilens skildringer av havet også kan være en impuls fra strømninger i tida som formidlet et nytt syn på havet, nye idéer kan ha blitt formidlet gjennom kirka, i kontakten med metropolen Bergen, eller om Petter Dass' diktning kan ha medvirket til at en nordnorsk fiskerbonde også kunne se havet som estetisk. For perioden 1850 - cirka 1900, hevder Fulsås at den distanserte posisjonen som er forutsetningen for sublime opplevelser, ikke var tilgjengelig for den nordnorske kystallmuen.¹⁹³ Påstanden tilsluttes i hovedsak, men Kiilens vise etterlater også en bitteliten tvil.

En annen observasjon ved visa, er at Kiilen i vers 8 trekker inn Neptun, som i romersk mytologi blant annet var forestilt som stormens hersker. Det kan dermed se ut til at det fantes forestillinger om Neptun i 1700-tallets norske kystkultur. Skillingsvisa omtaler havet som en voldelig og mektig aktør fordi det er sett fra de sjøfarendes sårbare posisjon. Posisjonen midt i det stormfulle havet inviterte ikke til objektive refleksjoner rundt bølgehøyde eller vindstyrke. Visa illustrerer en relasjon mellom mennesker og havet som fra menneskets side måtte være involvert og affektivt, for å bruk Fulsås' ord. Relasjonen er preget av det stormfulle havets øyeblikkelige betydning for de som befant seg midt i det; som Fulsås

¹⁹⁰ Kverndokk 2015: 52–53

¹⁹¹ Fulsås 2003: 28

¹⁹² Corbin 1994: 24–25

¹⁹³ Fulsås 2003: 31

skriver; det tingene – her havet - betyr for mennesket her og nå. Havet er et «du» i forhold til mennesket.¹⁹⁴

4.5 En sørgelig tildragelse på Talgsjøen, 1885

Den andre skillingsvisa i dette kapitlet er skrevet cirka 90 år seinere enn forrige, og har tittelen: «En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse, der foregikk ved Kristiansund paa den saakaldte Talgsø i Aaret 1885 den 5te December, da fire Personer fra Skomsø fra Smølen omkom i en ynkelig Tilstand.»¹⁹⁵ Tittelen forteller det vesentligste om ulykkeshendelsen visa handler om. Talgsjøen er et beryktet havstykke mellom Kristiansund og Aure kommuner. I en kort notis i Kristiansundsposten den 8. desember 1885, får vi vite at 1 kvinne og 3 menn har blitt borte på havet, på vei fra hjemstedet Skomsøya på Smøla til Kristiansund, og at det ble funnet vrakrester fra båten.¹⁹⁶ Visetrykket følger opp med flere opplysninger om de omkomne; det var 49 år gamle Kristian Kristensen, hans 17-årige sønn, den 24 år gamle stedatteren, og enda en 17-årig gutt, som ikke var i familie med de øvrige. Visa har hele 29 vers, er utgitt i Trondheim, og antatt utgivelsesår er 1885, samme år som denne ulykka skjedde.

Viseforfatteren er Peder Asbjørnsen Seivaag (1847-1913), som er kjent for å ha skrevet en rekke viser. Det er verdt å stoppe litt opp ved Seivaag/Seivåg, som en av få allmueforfattere av skillingsviser som det finnes en del opplysninger om. Seivåg var opprinnelig fra Averøya, men bodde det meste av livet på Hitra. Krister Olsen framstiller Seivåg som en fargerik personlighet og en kunstnersjel. Han levde hovedsakelig av å ta på seg arbeidsoppdrag som maler, fisker og spelemann, men han komponerte også slatter og diktet viser. I 1911 ble han landskjent da han rodde fra Hitra til Kristiania, angivelig for å avkreve 30 kroner av en stortingsmann.¹⁹⁷

I et minneord over Seivåg i 1915, skrev journalisten Hermann Fjeldberg i avisa «Nidaros Trøndelagen» at Seivågs viser var svært populære, men karakteriserer viseforfatterens dikteriske stil slik: «I naive ord fant han uttrykk for sine tanker og disse fant igjen sangbunn i folket. Hans stil var embedsmessig og stiv, à la Kristian kvart. [...] I sådan en salmebokstil fant han best uttrykk for sine tanker.»¹⁹⁸ Fra journalistens perspektiv var Seivågs viser

¹⁹⁴ Fulsås 2003: 32

¹⁹⁵ Seivaag u.å.-b. [1885]. NTNU Gunnerus V box 7 :184

¹⁹⁶ *Kristiansundsposten* 1885.12.08 :2

¹⁹⁷ Olsen 2011: 6+9+12+16ff+35ff

¹⁹⁸ Fjeldberg 1915: 3

gammelmodige og umoderne, men han innrømmer også at «salmebokstilen» like fullt hadde et stort publikum i årene rundt 1900. Man kan derfor se hans viser som representative for en folkelig tankeverden tilknyttet kystkulturen i 1880-årene til og med århundreskiftet.

Journalistens refleksjoner antyder også at det fortsatt eksisterte en folkelig forestillingsverden rundt 1900, som ennå bar preg av eldre måter å se verden på, og derfor ble oppfattet som umoderne, sett fra andre samfunnsgrupper.

Seivågs gammelmodige stil er også til stede i visa om ulykka på Talgsjøen. Denne visa er et tydelig eksempel der havet framstilles som en motstander overfor menneskene. Til tross for at denne visa er utgitt så seint som i 1885, framstilles havet fremdeles som styrt av Gud. Slik uttrykkes det i første vers:

«Erindringsfuld med Suk og Klage Enhver betænke maa den Dag, Da Herren lod en Stormvind fare Til Sorg og bittre Dødens Nag. Den mørke Stund, som indtraf her, Er vist begrædt af en og hver.»

Også i denne visa menneskeliggjøres naturen ved å gi den en «Orkan-Stemme» (vers 5), og i vers 6 framstilles det overmektige havet som menneskene taper for: «Den lille Baad blev snart til Bytte for Stormens stærke Overmagt; thi Bølgerne den snart mon fylde..[...]». I vers 19 framstilles havet på to måter; det er stolt, men også som grusomt og volder skade:

«Du stolte Hav med Bølge grumme , Du saarer mangen ager Ven! Sjønt han er ung, saa blir han gammel, af al den Sorg, du sender hen. Du er dog den, der ofte slaar, Men aldrig læger dine Saar.»

At havet på samme tid framstilles som stolt og grusomt, kan peke mot at kystallmuens måter å se verden på var i endring. Det stolte havet ligner en sublim iaktakelse; muligens en kulturell impuls fra samtidas litteratur og kunst. Men som diskutert for Kiilens vise fra 1798, bør det sublime elementets betydning også her vektes mot at skillingsvisa er skrevet fra kystallmuens perspektiv; det grusomme havet er sett fra menneskets sårbare posisjon til naturelementene. Seivåg tiltaler dessuten havet som et eksplisitt "du", som Fulsås ser i sammenheng med en nær og involvert relasjon til naturtingene.¹⁹⁹ Som for Kiilens vise, er kjernen i relasjonen mellom mennesker og havet, havets betydning for menneskene i øyeblikket; de som befant seg på den stormfulle Talgsjøen. Derfor blir havet et «du».

¹⁹⁹ Fulsås 2003: 31–32

Et annet moment ved vers 19, er at det grusomme havet har fått eneansvaret for ulykka. Gud er ikke til stede i havets onde handlinger. Dette er en viktig forskjell fra Kiilens vise, og vitner om en utvikling i måter å se havet og verden på. Det stemmer med Latours teori om en stadig krympende gudssfære henimot moderne tid.²⁰⁰ En videre slutning kan være at kystallmuen i 1880-årene så drukningsulykker på havet som hendelser utenfor Guds styrelse.²⁰¹

Samtidig må det påpekes at Seivåg framfører to verdensanskuelser fra ulike tidsepoker. Han inkluderer både en verdensanskuelse med trekk fra 1600-tallets forestillinger om en natur styrt av Gud, men også det grusomme havet som handler på egen hånd. Sammenblendingen av verdensbilder fra ulike tidsepoker kan i seg selv være uttrykk for en mental og kulturell endringsprosess. Man må ta høyde for at den norske kystallmuen, ennå i 1880-årene, opplevde at de levde utsatt overfor havets krefter, til tross for at samtidsutviklingen gikk mot færre drukningsulykker. Like fullt hadde moderniserende elementer fått fotfeste i kystkulturens relasjoner til havet. Seivågs framstilling av en forestillingsverden som ved første øyekast kan se ut som en forvirrende blanding av gammelt og nytt, kan like gjerne ha framstått som et sammenhengende tankeunivers som ga mening for visepublikummet i 1880-årene.

I den grad havdypet er nevnt i skillingsvisene, er forestillingen om havet som grav en gjenganger i skillingsviser der drukningsulykker er bakteppet. Seivåg skildrer også havet som en grav, vers 16:

«Men udi Havets dybe Bølger Der finder han sin bløde Seng. O ve, et fugtigt
Sovekammer Paa Bunden av den mørke Eng. Hans Omhæng er bestængt med Vand,
Hans Hovedpude udaf Tang.»

11 skillingsviser i utvalget for denne masteroppgaven omtaler havdypet som grav, likbåre, o.l., og denne måten å omtale havet på, er funnet i viser som dekker hele perioden fra 1750-1900. Denne graven beskrives i noen skillingsviser som et temmelig utrivelig sted, mens andre viseforfattere skildrer havdypets grav i mer positive vendinger; som et fredfullt siste hvilested, der den døde hviler på en pute av tang, slik Seivåg beskriver. Seivåg forestiller havet på flere måter; som natur under Gud, men havets grusomme handlinger står utenfor, og muligens havet sett med et anelse av noe sublimt. Viseforfatteren legger likevel vekt på å

²⁰⁰ Latour 1996: 50–53

²⁰¹ Kverndokk 2015: 13ff

framstille havet som en overmakt og en skadevolder; menneskets sårbarhet overfor havet er Seivågs sentrale poeng. Inntrykket av at denne ulykka ikke er inkludert i Guds sfære, forsterkes i vers 21 der Guds rolle er knyttet til en som trøster og reparerer skadene havet har forvoldt:

«Men Herren, som er alles Fader Og er den rette Trøstermand, Han gjør det godt, som Havet skader, Naar vi til ham fremgaa med Bøn. Han er en Ven, der evig staar Og læger alle Hjerte-Saar. »

Guds funksjon begrenser seg til trøst for det enkelte menneske. Det kan tyde på at Guds sfære i 1880-årene var i ferd med å krympe inn mot individnivå. Visa om drukningsulykka på Talgsjøen kan altså være et uttrykk for en brytningstid der en folkelig forestillingsverden var i endring. Den peker mot at forestillinger om ulykker var havnet utenfor det guddommelige domenet, men skillingsvisa viser også at endringen for den norske kystkulturens del, kom langt seinere enn Kverndokk antyder.²⁰² Seivågs peker mot at kystallmuens relasjon til havet i 1880-årene hadde endret seg mot modernitet.

4.6 «Broderlandet», 1870-årene

Den neste visa som presenteres, er en av få skillingsviser i utvalget som ikke er skrevet ut fra fiskeribygdens tematikk; her handler det om internasjonal skipsfart. «Skibet Broderlandets Forlis» finnes i flere visetrykk. Trykket som er grunnlag for denne analysen, er utgitt i Kristiania, og 1870-årene er antatt utgivelsesperiode.²⁰³ Visa har 16 vers, og ingen oppgitt forfatter. Bakteppet er en ulykkeshendelse som skjedde i Nordsjøen den 13. april 1867, da det Tønsberg-registrerte lasteskipet «Broderlandet» forliste i en orkan på vei fra Shields ved Newcastle, til Bombay. Omtalen av forliset i Jarlsberg og Larviks Amtstidende fokuserer i hovedsak på tekniske og forsikringsmessige detaljer ved skipet og lasten. Den korte artikkelen opplyser også om omkomne, men nevner ikke navn. Derimot navngis de som overlevde. Avisas skribent forteller også at dette var et skip som ble brukt i langfart, som blant annet tidligere hadde seilt helt til Australia.

Utover dette bringer ikke avisa noen detaljer om selve hendelsen.²⁰⁴ Men i et visetrykk som er utgitt i Tønsberg, finnes et utdrag av mannskapets sjøforklaring. Dette visetrykket er utgitt av Theodor Rose, som var en kjent skillingsviseforfatter og forlegger. Bergen ble en

²⁰² Kverndokk 2015: 13–14

²⁰³ *Skibet Broderlandets Forlis* u.å. [1870-1879]. NTNU Gunnerus V box 28:826

²⁰⁴ *Jarlsberg og Larviks Amtstidende 1867.05.15* 1867:3

viktig base for hans virksomhet, men før han kom til Bergen, skal han skal ha oppholdt seg i Tønsberg.²⁰⁵ Skillingsstrykket fra Tønsberg er funnet i en digital samling av skillingsviser med tekster om Vestfold, som ble samlet i 1999-2000 av Stein Storsve, emeritus ved Universitetet i Sørøst-Norge.²⁰⁶ Det har ikke lyktes å finne ut noe om det originale visetrykket, men det kan antas at det er i privat eie. Ifølge en tilleggsinformasjon i dette visetrykket, forskjøv lasten seg i uværet, og skipet fikk sterk slagside. Etter hvert fikk skipet også store skader på master og ror, slik at det både mistet styringen og tok inn vann. Flere omkom, men 9 mann berget seg etter å ha blitt reddet av et annet skip et par dager etter forliset.²⁰⁷

I denne visa er havet en motstander i en kamp som utkjemper. Havet kjemper ikke først og fremst mot menneskene, men mot skipet, som i denne visa er en aktør. Båter og skips egenskaper har i kystkulturen gjerne blitt knyttet til menneskelige følelser og preferanser. Dette kommer blant annet fram i en sjømannsberetning om en seilas til Arkhangelsk på tampen av 1800-tallet, der skipet omtales som kvinne, og med preferanser for vær.²⁰⁸ I visa om «Broderlandet» forestilles skipet som en erfaren kriger, en som har kjempet mot havet mange ganger tidligere, og overvunnet det, men det antydes et større drama når skipet på nytt må kjempe mot havet, vers 7, 8 og 10:

«Nu ruster det sig til en Kamp igjen, Hvor fjern hen sees de gamle Sethlandsøer -
Et natligt Mørke dækker Himmelen, Og høit og vildt det stormer og det sjøer.»

«Der bjerges Seil – der kommer en Orkan, Og Skibet gaar nu for nogle Stumper –
Dets Styrbordsrække streifer Sjøens Rand, Og Alle Mand arbeider ved dets Pumper.»

«Ak, se det stærke Skib – hvor dødsenstrængt Hvor mageløst det tumler halvt
begravet! Det, som hver Kjæmpevove skulde sprængt, Er nu kun som en Fjederbolt
[sic!] paa Havet. »

Havet males fram som en fryktelig og mektig motstander, noe vilt og monstrøst som skipet og menneskene om bord må gi tapt for , vers 12 og 13:

«Naar vild og sort Orkanen bryder løs, Og Havet vælter sig som høye Bjerge, Og
Skibet svaier, Roret gaar tilsjøs – Da ene Gud en Sømands Liv kan væрге!»

²⁰⁵ Theodor Rose 2019 ; Ressem 2021:459

²⁰⁶ Lokalhistoriske tekster Vestfold 2024

²⁰⁷ Skillingsviser : Skibet «Broderlandet»s Forlis : om visen u.å.

²⁰⁸ Bjørklund & Jensen 1989: 97ff

«Da hjælper Mod og Kløgt og Klogskab ei – Ak midt i Faren staa de lænkebundne!
Til Magt og Ære baner Havet Vei – Men tusind Haab er også der forsvundne! »

Dette havet er uovervinnelig, og verken skip eller mennesker har en sjanse mot denne naturen. For mannskapet som var i livsfare ute på havet i 1867, må relasjonen til havet ha vært av samme art som ble omtalt for Kiilens og Seivågs viser. Men nærheten til tingene mangler; dette er ingen sår vise om tap og sorg, og det finnes ikke noe moralsk budskap som ellers er typisk en del skillingsviser om drukningsulykker. Verken havet eller forliset knyttes til Guds forsyn. Måten viseforfatteren denne hendelsen på, peker mot et helt annet perspektiv. Denne skillingsvisa framstår som en moderne, drivende fortelling, der leseren inviteres med når brottsjøen slår inn og roret knekker; det er et dramaturgisk narrativ som når sitt klimaks i det skipet går under.

Det ligger en distanse i disse skildringene, som antakelig utelukker muligheten for at visa er skrevet av en allmueforfatter. For visepublikummet i Kristiania kan visa om «Broderlandet» ha vært sunget og lest som et stykke underholdning. Kants premisser for den subtile opplevelsen av havet synes å være oppfylt; viseforfatterens ståsted er et perspektiv framkoblet reell fare og praktiske interesser.²⁰⁹ Derfor blir skildringene av det skremmende havet en sublim opplevelse, som er skildret fra en tilskuerposisjon. Denne skillingsvisa fra 1870-årene ser dermed ut til å framstille et moderne syn på havet, som en natur som agerer helt på egen hånd, og som også er ansvarlig for det ulykkelige resultatet.

Men det nevnte visetrykket som er utgitt i Tønsberg, kan tyde på at visa kan ha hatt en spesiell betydning lokalt. Utgiver Rose hadde god teft for publikums smak, og kunne anta at visa om «Broderlandet» ville ha en særegen, lokal interesse. Det kan være grunnen til at han har gitt ut en «spesialutgave» med ekstra informasjon om forliset. Allmuebefolkningen i Tønsberg-området og omegn kan ha tolket visa fra et annet og nærere perspektiv enn viseforfatterens intensjon; som en minnevise om de omkomne, hvorav mange antakelig var hjemmehørende langs Vestfoldkysten. Visetrykket er lagt til grunn for dette delkapitlet, er som nevnt utgitt i Kristiania, og har ikke denne tilleggsinformasjonen.²¹⁰ «Spesialutgaven» fra Tønsberg tyder på at visa om «Broderlandet» har blitt tolket inn i Vestfolds kystkultur, der havet representerte en faktisk fare.

²⁰⁹ Fulsås 2003: 28

4.7 Kom Kammerater sammen, 1860- / 1870-årene

Av de 31 visene i utvalget som framstiller havet som motstander, er havet i 5 av dem framstilt som en motstander menneskene kan vinne over. I det følgende skal visa «Kom Kammerater sammen» analyseres som eksempel på en av disse visene.²¹¹ Denne skillingsvisa er utgitt i Tromsø i 1860- eller 1870-årene. Visa har 8 vers, og har ingen oppgitt forfatter. Dette er ei vise som framstiller fiskerlivet på godt og ondt, men grunntonen i visa er optimistisk; vers 1:

«Kom Kammerater sammen og hør en liden Sang, Dels til lidt Lyst og Gammen, Dels om den Strid og Trang Som alle dem maa døie Der hente skal sit Brød, Med tunge Slid og Møie, Fra Havets barske Skjød.»

Fiskerlivet skildres både som fint, og som strevsomt og farefylt. Å være fisker krever både modighet og styrke. Som i visa om «Broderlandet» er interaksjonen med havet også her skildret som en kamp, og menneskene er seg bevisst havet som nærværende dødsfare. Likevel er havet i denne skillingsvisa en natur det er mulig å overvinne. Fiskeren er alt i alt «fornøiet i sin Gud», vers 3 og 4:

«Hans Lod man ei misunde – Der kræves Kraft og Mod, Vi meget mer beundre At han saa mangt udstod I Kamp med Elementer, blant Bølger, Storm og Skjær, Naar han sin Føde henter Af Dybet fjernt og nær.»

«Paa Havets vilde Vaaver En Fiskermand maa ud, Sit Liv han daglig vover Fornøiet i sin Gud; Fra tidlig Morgen rinder – I barske Veir og Slud Han seiler, roer og fisker Til Natten bryder ind. »

Fiskeren synes å beholde roen til og med når sjørøkket slår båten overende, for den heldige kommer seg opp på båthvelvet, og blir antakeligvis berget derfra, vers 6:

«Snart Veiret er uheldig – Og han maa slæbsomt ro, snart blæser det saa vældig Han sætter Klo paa Klo, Snart sligt et Rok indfalder At Baaden kastes om Og Han sig heldig kalder, Naar han paa Hvælv kom.»

Havet framstilles i visa som en utfordrende natur, som tidvis bringer fiskeren opp i farlige situasjoner. Relasjonen til havet er en daglig kamp mot dets krefter og egenskaper, enten seilvinden uteblir, så man må slite seg fram ved årene, eller sjøen piskes opp, så det nesten

²¹¹ *Kom Kammerater sammen* u.å. [1860-1879] NTNU Gunnerus V box 25:744

går galt. Havet er livsgrunnlaget, og det er om havets ressurser denne kampen står. Fisket kan være godt eller dårlig, men fiskeren takler fiskerlivet, og han takler motstanden havet byr på, enten det gjør fiskerlivet slitsomt, farlig, eller det gjelder tap av fiskeredskap. Faremomentet ved å arbeide på havet er en tematikk i halvparten av visas 8 vers. Denne faren er håndterbar, men nærværende. Framstillingen av havet som en natur det er mulig å kontrollere kan ha sammenheng med en samfunnsutvikling der drukningsulykkene ble færre. Men skillingsvisa formidler likevel at menneskene var i en utsatt posisjon; helt klart sårbare og «bekymra til stades mellom tinga».²¹² Menneskets relasjon til havet er nær og interessert. Som nevnt i kapittel 3, er menneskelige egenskaper og ferdigheter også viktige her; dette er en forutsetning for å hamle opp med havet. I vers 8 knyttes Guds rolle knyttes til den som beskytter den enkelte fisker fra faren; som kan tolkes som et moderniserende trekk. Men i samme vers ser det også ut til at fiskelykken tilskrives Gud:

«Men gjennom alle Farer Gud Fader føre frem Saalænge reisen varer og heldig
komme hjem Med rundelig velsignelse Af Dybets rige Skjød, - Vor Fiskermands
Henvendelse Til Vinding af sit Brød.»

Dette er enda et eksempel på at eldre og nyere måter å se verden på, blandes i skillingsvisene. Et annet moment er at visa også formidler relasjoner der ikke havet er inkludert; relasjoner mellom mennesker. «Kom kammerater sammen» inviterer åpenlyst til fellesskap mellom fiskere og mellom menn.

4.8 Havet som ressurs

Visene som framstiller det nyttige havet, vektlegger havets ressurser som grunnlag for livsopphold av to grunner; havet gir mat på bordet i bokstavelig forstand, og i tillegg er havets ressurser en nødvendig kilde til penger for livsopphold. Det finnes et element av havet som motstander også i disse visene; både fiskernes slit og den potensielle faren havet representerer, er til stede i den livsverdenen som framkommer. Tonen er likevel optimistisk, og gleden og lettelsen ved en god fangst er gjennomgående. Av det totale viseutvalget på 60 viser, framstiller 14 viser havet som en ressurs. De fleste av disse er utgitt i perioden 1850-1900.

²¹² Fulsås 2003: 31

I fortsettelsen presenteres to viser der havet som ressurs er et sentralt motiv; «Den norske Fisker» (1788) og «En aldeles ny Fisker-Vise», (1838-1860). Den første visa er skrevet av en prest, mens den andre er skrevet av en anonym allmueforfatter.

4.9 Den norske Fisker, 1788

Visa «Den norske Fisker» er skrevet av presten Claus Frimann.²¹³ Han ga ut visa første gang i skriftet *Poetiske Arbeider* i 1788.²¹⁴ I NTNU Gunnerusbibliotekets skillingsvisesamling finnes to trykk med denne visa. I det ene visetrykket, har tittelen «Fiskeren», og er utgitt i Bergen, antatt i 1820-årene.²¹⁵ I det andre visetrykket, har visa tittelen «Den norske Fisker», og er utgitt i Trondheim, antatt i perioden 1870- til 1890-årene.²¹⁶ Visa er også inkludert i Torunn Eriksens framstilling av skillingsviser om nordnorske forhold (altså et visetrykk i samlingene ved Universitetsbiblioteket i Tromsø), men der med en tredje tittel; «Sang for Nordlendingen». ²¹⁷ Visetrykket er ikke datert, men er utgitt på Høegs Enkes trykkeri, som var i virksomhet i årene 1838-1864.²¹⁸ De ulike utgavene indikerer at visa har vært utgitt en rekke ganger, og over et helt hundreår. Visa er den eneste i kildematerialet som vi vet er utgitt av en embedsmann. Da Claus Frimann ga ut visa i 1788, var han sogneprest i Davik, som i dag ligger i Bremanger kommune i Vestland fylke. Frimann gav ut flere skrifter med sanger og fortellinger for allmuen, men har i vår tid blitt kritisert for å henvende seg til allmuepublikummet med et ovenfra og ned-perspektiv. Morten Moi mener at Frimanns dikteriske arbeider likevel viser en nærhet til «det levde livet i Kyst-Norge». Frimann kjente fiskerbøndenes kår både fra egen oppvekst og prestegjerning, skriver Moi.²¹⁹ Alle opptrykkene av visa tyder på at Frimanns vise må ha falt i smak hos allmuepublikummet. Presten Frimann kan ha diktet fram en tanke- og livsverden som kystallmuen gjenkjente, som illustrert med det første verset:

«Ondt ofte lider den Fiskermand,
Som ud maa fare før Hanen galder, Al Dagen pladske
i kolde Vand, Paa Hjem ei tænke før Solen daler;
Med vaade Trøie, Sneedrev i Øie –
O! sad I der i guldklædte Høie, I Andet fant.»

²¹³ Eriksen 1981: 26–30. [Originaltrykk: UiT T.nr. 270, u.å. [1838-1864]

²¹⁴ Frimann 1788

²¹⁵ Frimann u.å.-b [1788 / 1820-1829]. NTNU Gunnerus V box 23:663

²¹⁶ Frimann u.å.-a [1788 / 1870-1899]. NTNU Gunnerus V box 4:97

²¹⁷ Eriksen 1981: 19

²¹⁸ Jacobsen 1983: 102

²¹⁹ Moi 2022

Første vers framstiller fiskerlivet som et blytungt slit. Men når fisken dras opp i båten, synes lange dager og våte klær å være glemt, vers 2 og 3:

«Dog, snart gaaer Dagen og Alting let, Naar Drotten ramler, og Lod ei standser; Naar Kniv ei hviler paa Maddingbret, Og Fisken op efter Snoren dandser; Da spares Arme At bankes varme, Madkisten glemme de tomme Tarme, Som skrege før.»

«Saa mangt nu tænker den Fisker paa; Mangt med sig selv, nu han monne snakke: «I Aar skal Jorddrot mig lade staae; «I Aar ei kastes jeg ned af Bakke. «Det har ei Fare, «Nu faaer jeg Vare, «I Aar skal Fogden min Gryde spare «For Skat og Told!»

Ordet «drotten» i vers 2 sikter til en del av fiskeredskapet. De lange arbeidsdagene på havet forsvarte seg når fangsten var god; det var verdt strevet. Havets rike ressurser var fiskerbøndenes gevinst, og ikke minst en kilde til å kunne betjene skatter og avgifter, som antakelig også Frimann selv var i posisjon til å avkreve fiskerbøndene i Davik, som den betydelige eiendomsbesitteren han var.²²⁰ Det er fristende å foreslå at det snarere er den rike jorddrottens relasjon til havet som inntektskilde som framkommer her, enn forholdet mellom havet og fiskerbøndene. Men kystallmuen kan likevel, og det i et drøyt hundreår mellom 1788 og 1890-årene, ha sunget disse verselinjene ut fra sin egen livssituasjon, og kjent seg igjen i beskrivelsen av sin verden. Det vitner om en kontinuitet i kystallmuens selvbylde, som går over det meste av perioden 1750-1900.

Men til tross for at Frimann åpenbart har truffet godt i sine skildringer av den norske kystallmuens kår, er denne skillingsvisa en ytre beskrivelse av ting. Det er den lærde kulturens perspektiv; et distansert og beskrivende forhold til havet og for den del også til kystallmuen.²²¹ Muligens ligger det også en sublim estetikk i Frimanns skildring av fiskerens edle slit. For Frimann er ikke havet farlig; det er bare arbeidskrevende, slik han kjente fiskerbefolkningens hverdag. Men først og fremst er havet en økonomisk ressurs. Det verdt å merke seg at presten Frimann i 1788 beskrev en natur der Gud ikke er til stede. Det står i skarp kontrast til Kiilens vise fra 1798, og er illustrerende for forskjeller i måter å se verden på, og forskjeller i endringstakt mellom lærd kultur og folkelig kultur.²²²

²²⁰ Moi 2022

²²¹ Fulsås 2003: 27–28

²²² Kiilen 1798

4.10 En aldeles ny Fisker-Vise, 1837-1870-årene

Den neste visa som omtales er «En aldeles ny Fisker-Vise».²²³ Den er kun funnet i skillingsvisesamlingen i Universitetsbiblioteket i Tromsø. Ifølge opplysninger derfra, er visetrykket utgitt av «bogtrykker Berg» i Christiansund, og den anonyme forfatteren kalles «En fisker». Visetrykket har ikke utgivelsesår. Som allerede nevnt, ble det første trykkeriet i Kristiansund etablert i 1837. Verken Gunnar Jacobsens oversikt over norske boktrykkere eller Arne Arnesens oversikt over provinstrykkerier nevner noen Berg i Kristiansund.²²⁴ Derimot finnes en «bogtr. Berg» i Arne Hoems bibliografi over skrifter fra Kristiansund. Der er visa oppgitt å være utgitt i 1875, men informasjonen er usikker fordi samme innførsel også nevner Claus Frimann som mulig forfatter. Dermed kan visetrykket som Hoem nevner, enten være et opptrykk av Frimanns vise med nok en tittelvariant, eller så blandes Frimanns vise sammen med «En aldeles ny Fisker-Vise».²²⁵ På bakgrunn av at vers 16 og 17 i denne visa anfører en kritikk mot lokale kjøpmenns privilegier og et ønske om frie næringsveier. Det er lite trolig at Frimann i 1788, og som selv satt med handelsprivilegier, ville ønske seg noe slikt. Ut viseforfatterens ønsker for næringsveiene, er det en mulighet for at visa enten er utgitt i årene før handelsloven av 1839, eller før Lofotloven av 1857. Disse lovene gjorde handelen friere og fisket fritt.²²⁶

Den anonyme viseforfatteren, som kan antas å være en allmueforfatter, har et tydelig næringsperspektiv; hen skildrer detaljerte forberedelser til det som må være Lofotfisket, og er opptatt av nødvendige, men kostbare investeringer for dette fiskeriet. Havet i denne visa erkjennes som en potensiell fare, men framstilles i sterkere grad som en ressurs. I versene 10-13 er havet en medgjørlig natur, og havdypet er et magasin fiskerne henter ressurser fra:

«Men lystigt er det naar Veir er godt, Da tidligt seiles det ud paa Dybet, Og Lænken trækkes saa hurtigt op, Skreien bliver av Garna hyvet; I hele Dagen Den tomme Maven, vel pines udaf, Smalhans er gnaven, Faar bi til kvelds.»

«Nu Vaaren kommer med Sol og Læ, og Skreien trekker sig ud fra Kysten; Mere er nu her ei at se, Farvel da været med trange «Brisken»! Vi hjemad stevner, Al Nød forglemmer, Med taaligt Fiske, vor Velstand fremmes Og klares Gjeld.»

²²³ Eriksen 1981: 26–27. [1837-1860?]

²²⁴ Jacobsen 1983 ; Arnesen 1943:23-24

²²⁵ Hoem 1974: 8

²²⁶ Løseth 2014d: 320

«Levren er samlet i Tøndevis, Den er Produkt af megen Værdi: Den brændes skal til det klareste Lys, Før Fiskeren kan faa Klarering færdig; Snart Røgen stiger af alle Kriger, Nu Tranen brændes, thi alle higer, Klarering faa.»

«Baadmandskabet nu samlet er, Og Baaden lastes med Tranetønder; Til Byen reiser nu en og hver, der blir en Vrimlen av mange Bønder, Opgjør maa gives, man næsten kives, Forretning maa med en Fart fremdrives, Thi her er mang' .»

Man kan nesten føle den febrilske aktiviteten disse versene uttrykker. Fiskerne hadde det travelt, for skreien er innom kysten i en begrenset periode, så man fisket først og spiste seinere. Så skulle tranen tilvirkes, og siden selges i byen, åpenbart i skarp konkurranse med andre fiskerbønder. Relasjonen til havet er først og fremst preget av havet til nytte for menneskene. Havets ressurser er både mat på bordet, en mulighet til økt velstand og til å betjene lån. Dette framstår som et avhengighetsforhold, der mennesket er avhengig av havet, for havet er livsgrunlaget, kanskje selve livet.

Sammenlignet med Frimanns vise, er menneskets posisjon til havet i denne skillingsvisa ikke distansert; det er en interessert og involvert relasjon farget av kystallmuens interesse av havet som næringsgrunnlag.²²⁷

Havet som venn, som slekt og havet som symbol

De to neste skillingsvisene som presenteres, skildrer relasjoner til havet som ligner uløselige bånd mellom to naturer, men som påvirkes av kulturelle faktorer. Helen Rozwadowski skriver at havets strømmer, tidevann, stormer og utnyttbare ressurser har formet menneskelig utvikling fra forhistorisk tid. Samtidig har mennesket også påvirket havet. Den kulturelle dimensjonen i relasjonen mellom menneske og havet er rotfestet i dette; i et fysisk og økologisk samspill. På denne bakgrunnen mener Rozwadowski at mennesket, som en del av naturen, har vært, og er, uløselig knyttet til havet.²²⁸

4.11 Fiskerens Morgensang, 1870-1890-årene

Den første visa har tittelen «Fiskerens Morgensang».²²⁹ Dette visetrykket er utgitt i Trondheim, og altså antatt utgitt i årene 1870-1899. Visetrykket inneholder også Claus Frimanns vise, som vi vet ble utgitt allerede i 1788. Derfor er det ikke utenkelig at

²²⁷ Fulsås 2003: 32

²²⁸ Rozwadowski 2018: 36–37

²²⁹ *Fiskerens Morgensang* u.å. [1870-1899]. NTNU Gunnerus V box 4:97

«Fiskerens Morgensang» også kan være eldre enn visetrykkets datering. Boktrykker Johan L. Sundt i Trondheim kan ha hatt disse tekstene liggende, slik at han ved leilighet kunne gi ut nye, billige visetrykk som skaffet raske penger. «Fiskerens morgensang» består av fire vers og har ingen oppgitt forfatter. En jeg-person, formodentlig en fisker, skildrer forholdet mellom havet og seg selv i vers 1:

«Har jeg min Baad og mit Seil og mit Næt, Vil jeg med Kongen ei bytte,
Fisken i Vandet bli'er aldrig træt, Fiskeren ligner Fiskens æt, Lidet han agter
en Hytte; Lige jo flyde de Draaber i Fjord, Lige de Blade paa Træerne groer,
Hjemmet mig følger ombord!»

Viseforfatteren framhever likheten mellom fisken, havet og mennesket; en likhet som nærmer seg slektskap. Relasjonen synes tett i den grad av skillet mellom mennesket og havet blir nettopp flytende. Derfor føles også båten mer hjemlig for mennesket enn huset på land. Dette mennesket lengter hele tiden mot havet, vers 2 og 3:

«Hytten er mig dog altfor trang Meest i den liflige Sommer; Fire Pæle, lidt
Leer og lidt Tang. Har jeg kun det, saa kliner med Sang Hytten, ihvor jeg saa
kommer. Bøgenes Ly og Græs til en Ko, Kilden, hvis Bølger i Bækken sig
sno, Der er min flygtige Bo.»

«Ankeret holder kun svagt mellem Siv, Landet ei holde mig bedre. Elskov er
Skipperens Tidsfordriv, Sønner mig skjænker den kraftige Viv, Saa blev der
skjænkt mine Fædre. Men mine Børn som Ællinger smaa, Lystigt maa
svømme før de kan gaa, Hist udi Bølgerne blaa.»

Menneskets tilknytning til landjorda framstilles som svakere enn forbindelsen til havet. Vers 3 bringer inn et kjønnsmoment som knytter mannsidentiteten til havet. Ifølge Åsa Elstad var fiskeryrket og manndom tett forbundet i mange norske kystsamfunn.²³⁰ De tre første versene antyder skildrer en relasjon mellom mennesket og havet, preget av nærhet og likhet. Men i det siste verset brytes denne harmonien. Ombord i båten, føler mannen på en dominans over havet, vers 4:

«Kjølen at tømre, den mægtige Mast, Det skal de Gutter jeg lære.
Langsomhed er en hæsliq Last, Vognen gaar langsomt, Skibet har hast. Derfor

²³⁰ Elstad 2014: 391

skal Skibet man ære. Tru da kun Sø, jeg foragter din Qval, Fnysende dandser
den modige Hval, Her er min Høienloftssal.»

Manndomsprestisjen var i kystregionene ofte knyttet til sjøbruket, og båten var det fremste statussymbolet, skriver Elstad.²³¹ Det siste verset forrykker relasjonen som lignet et bånd mellom to like naturer. I stedet uttrykker mannen forakt for havet, og underlegger seg det. Visa uttrykker dermed to typer relasjoner mellom mennesket og havet; en synkron relasjon i form av et slektskapsforhold der likheten mellom de to vektlegges, og en asynkron relasjon der det har oppstått et maktforhold i menneskets favør. Havet blir en sammenheng eller et rom som på den ene siden framhever mannlighet, og på den andre siden er en natur som er underkastet mennesket.

4.12 En Sjømands Brud, 1880-1924

Den siste visa som analyseres i dette kapitlet, er «En Sjømands Brud».²³² Visa finnes i samlinger ved Universitetsbiblioteket i Bergen, i to visetrykk som er begge er utgitt i Kristiania, men av to ulike trykkerier. Begge visetrykkene er antatt utgitt rundt århundreskiftet, d.v.s. i årene 1880-1924. Ingen av trykkene oppgir noen forfatter for visa. De tre versene framstår delvis som en kjærlighetsvise, og delvis som en hyllest til sjømannslivet. Visa er gitt ut i en periode da norsk sjøfart var preget av problemer ved overgangen mellom seil og damp, og som for årene 1875-1905 førte til stillstand i denne næringen. Det var likevel mange norske menn som hadde hyre på skip i utenriksfart.²³³ Skillingsvisa «En Sjømands Brud» framstiller sjømannsidentitet og mannlighet. Kvinnens rolle i visa er kjæresten som venter på sin sjømann, og scenen settes med å skildre en kvinne som venter på sin sjømannskjæreste. Kjæresten er sjømann, som vers 2 og 3 skal vise, og er ute og seiler med skipet sitt. Havet lades med verdier knyttet til kjønnsnormer; det ikles kvinnelige og mannlige kvaliteter alt etter om havet knyttes til kvinnen eller mannen. Fra kvinnens perspektiv skildres havet som noe kjært og hjemlig. Det virker som hun har et nært forhold til havet, men relasjonen til havet går via mannen. Havet skildres som en brudeseng for henne, og havet er kjært for henne fordi det har vært kjærestens oppvekststed. Havets lyder er ikke skremmende, fordi de minner kvinnen om kjæresten hennes. Til og med orkanens hyl er lyder fra hennes «Elskers Ven», vers 1:

²³¹ Elstad 2014: 391

²³² *En Sjømands Brud*. u.å. [1880-1924]. UBB K box 084-74

²³³ Bjørklund & Jensen 1989: 289+313

«En Sjømands Brud har Bølgen kjær, Det stolte Hav hun fjernt og nær Betragter som sin Brudeseng Og Vuggen for sin Dreng. I Vindens Suken, Stormens Brag, Orkanens Hyl om sunkne Vrag, Hun hører kun sin Elskers Ven, Som bringer Ham igjen.»

Dette er betrakterens posisjon; kvinnen beundrer det stolte havet i trygg avstand på land. På avstand kan til og med orkanens hyl gi positive assosiasjoner. De to neste versene handler om sjømannens liv på havet, og det er et liv som tilfredsstillende maskuline kvaliteter, vers 2:

«Ja, stolt er Sjømands vilde Liv, Naar Elementer staar i Kiv. Hans Kamp imellem Død og Liv For ham er Tidsfordriv. Det hvide Kors i Dugen rød Staar for hans Blik som Farens Hegn, Thi Blod er Varsel vel om Død, Men Korset Frelsens Tegn.»

Sjømannen må kjempe med havet, tilsynelatende en kamp på liv og død, men kampen er også noe dagligdags og prosaisk. Sjømannslivet derimot, er misunnelsesverdige. Sjømannen er ikke bundet til land, han reiser rundt på havet, som et ustadig og omskiftelig sted, vers 3:

«Misunder derfor Sjømands Lod Hans Liv er som den lette Baad, Der tumler om paa Verdens Hav Til Bølgen bli'r hans Grav. Men selv paa Havets dybe Bund Han priser end af Hjertets Grund Den Ven som tog ham i sin Favn Og gav ham Hædersnavn. »

Dette er en helt annen posisjon overfor havets krefter; en nær posisjon. Sjømannens relasjon til havet følger flere linjer. Det er hans venn, men også en daglig fare og en motstander han må kjempe med. Men kampen med havet understreker samtidig sjømannens maskulinitet. Havet blir til slutt en grav for sjømannen, men også i graven ser han havet som sin venn, for denne vennen har stadfestet sjømannens mandighet. Det er båndet mellom mannen og havet som er uløselig, mens kvinnen står på avstand. Både i denne og i foregående vise blir havet et instrument som framhever mannlighet; det symboliserer mannlighet og kvaliteter som tillegges det å være mann. Sejersted har skrevet om hvordan havet er blitt brukt som symbol i litteraturen. Et eksempel er Alexander Kiellands roman «Garman & Worse» fra 1880, der havet er et gjentakende «utgangspunkt for kritikk av kapitalisme, handel og borgerlig kultur.»²³⁴ I de to skillingsvisene i dette delkapitlet relateres havet også til kulturelle aspekter ved samfunnet; ved å knytte havet til mannlighet. Skillingsvisenes knytning mellom manndomsprestisje og havet kan også tolkes i lys av maskuliniserende prosesser i norsk offentlighet etter 1814, som Knut Dørum har skrevet om.²³⁵

²³⁴ Sejersted 2015: 194-195

²³⁵ Dørum 2013: 106-107

4.13 Oppsummering

Kiilens og Seivågs viser (h.h.v. 1798 og 1885) forestiller begge havet som både overmektig og grusomt, og altså med menneskelige trekk, sett fra kystallmuens perspektiv. Hos Kiilen skildringer er havet underlagt Guds suverene styrelse. Seivågs vise beskriver også havet som en natur som Gud styrer. Men havets onde aksjoner som medvirker til at mennesker dør, skjer utenfor Guds sfære. Guds rolle begrenses til trøsterens funksjon.

Forskjellene mellom disse to skillingsvisene i forestillingen om Guds sfære, peker mot at kystallmuens syn på havet handlende aktør endret seg i løpet av et knapt hundreår; havet som grusom natur ser ut til å ha falt utenfor Guds handlingsområde i 1880-årene. Det samme gjelder også Guds rolle; i skillingsvisene er Guds sfære krympet i løpet av perioden 1798-1885. Ifølge Latour, er dette en utvikling i retning av et mer moderne verdensbilde hos kystallmuen. Kystallmuen så i 1880-årene fortsatt så havet som en natur forbundet med Gud, men havets onde handlinger falt utenfor Guds handlingsrom i løpet av perioden 1798-1885.

Sammenligningen av disse to visene antyder også en kontinuitet; at kystallmuen fortsatt opplevde seg som utsatt overfor havets krefter i 1885. Både Kiilen (1798) og Seivåg (1885) skildrer havet som storslått natur, noe som kan ligne et sublimt element. Det sublime elementet i visene må imidlertid vektes mot at skillingsvisene også uttrykker at kystbefolkningen opplevde at seg som utsatt overfor havets krefter. Kildematerialet omtaler også forestillinger om havdypet; i viser som har forlis som tematisk bakteppe, er havdypet ofte forestilt om en grav. I viser som framhever havets ressurser, er havdypet forestilt som et magasin som menneskene kan hente disse ressursene fra.

Visa om skipet Broderlandets forlis (1870-årene) er sannsynligvis ikke skrevet av en allmueforfatter, og framstiller havet og havets gjerninger fra et helt annet perspektiv; med distanse til naturkreftene. Forfatteren omskaper det opprørte havet til en antagonist i en spennende fortelling. I denne visa knyttes verken havet eller ulykka til Guds plan. Havet og havets aksjoner skildres som en sublim opplevelse, visa om «Broderlandet» illustrerer en relasjon mellom menneskene og havet, som er distansert og uinteressert, og framstiller slik sett et mer moderne verdensbilde enn Seivågs vise fra 1885.

Visetrykket fra Tønsberg er en imidlertid en indikasjon på at visa også kan ha hatt blitt tolket fra et annet perspektiv enn fra viseforfatterens ståsted. Visa om «Broderlandet» kan ha hatt blitt tolket inn i en lokal kystkultur i Vestfold, og i sin tur ha fungert som en sorg- og minneviser for allmuebefolkningen langs Vestfoldskysten.

I visa «Kom Kammerater sammen», antatt utgitt i 1860- eller 1870-årene er havet motstander på en annen måte enn i de tre foregående visene. Fiskernes relasjon til havet er en daglig kamp, der farene aldri er langt unna. Menneskenes posisjon til havet er utsatt, men mulig å håndtere. I Claus Frimanns vise fra 1788, er havet en økonomisk ressurs som fiskeren på edelt vis sliter seg fram til, og slik kan betjene skatter og avgifter. Frimanns skildringer av både fiskeren og havet har et element av objektiv avstand. Dette bør sammenholdes med at Frimann representerer en lærd kultur og en næringsposisjon som var kystallmuen overlegen.

Alle opptrykkene av visa, indikerer imidlertid at Frimanns vise har vært populær over et helt hundreår. Frimanns vise kan likevel ha funnet klangbunn i kystallmuens selvbilde, og hvordan de selv oppfattet sin livsverden. Visa «En aldeles ny Fisker-Vise» (1837-1870-årene) framstiller også havet som ressurs, men er skrevet av en allmueforfatter. I motsetning til Frimanns vise, er menneskenes forhold til havet mye nærmere, og mer interessert. Det er preget av en involvert og affektiv relasjon, for å bruke Fulsås' begreper. Men dette havet er en naturkraft det er mulig å håndtere, og havets ressurser veier tyngre enn faremomentet ved denne naturen. Denne optimismen i visene kan speile en samfunnsutvikling som gikk mot bedre levekår for den norske kystallmuen.

I visene «Fiskerens Morgensang» (1870-1899) og «En Sjømands Brud» (1880-1924) beskrives relasjonen mellom havet og mennesket som tette bånd, med anstrøk av likhet, vennskap og slektsskap, og forholdet vedvarer gjennom liv og død. I begge visene blir havet et symbol for manndomsprestisje.

5 Ulykkesforklaringer

I kapittel 5 skal det handle ulykker på sjøen, og hvordan de blir forklart i skillingsvisene. Ulykker på havet har også vært nevnt i diskusjonen om verdensbilder knyttet til livets medgang og motgang i kapittel 3. Her skal ulykker på havet ses eksplisitt i lys av hvordan de blir forklart i skillingsvisene, men noen momenter som gjelder verdensanskuelser vil overlape med de to foregående kapitlene. Kverndokk har knyttet forestillinger om Gud som en handlende kraft i verden, der naturen og naturhendelser også var inkludert, til verdensanskuelser i første del av 1700-tallet. I dette verdensbildet var Guds plan skjult for menneskene, men menneskelivet var i sin helhet ivaretatt innenfor Guds forsyn.²³⁶ Dette er rammebetingelser i Kverndokks framstilling av naturkatastrofer, og er et viktig utgangspunkt i analysen av skillingsviser om drukningsulykker på havet.

Når ordet «forklaring» er brukt i forbindelse med ulykkeshendelser, dreier det seg bare delvis om årsaksforklaringer. Forklaring knyttes her også til at ulykkeshendelsene i visene settes inn i en sammenhenger og slik skapes en form for forklaring i det at ulykkene gis mening. Fulsås hevder at den nordnorske kystbefolkningen så forlis i et evighetsperspektiv, hvilket skapte en meningsfull kontekst for tragiske hendelser.²³⁷ Dette er trolig en essensiell funksjon i kystallmuens oppfatning av ulykker på havet i perioden 1750-1900.

5.1 Skillingsviser om ulykker på fjord og hav

Seks skillingsviser blir presentert i dette kapitlet. De to første er utgitt i siste del av 1700-tallet, og omhandler to forlis på Trondheimsfjorden. De har følgende titler: «Døds-Tanker over den hastige Døds-Tilfælde som skeede på Bye-Fiorden..» (1751) og «En Nye Vise om den ulykkelige Hændelse..» (1779). De to neste visen har drukningsulykker utenfor Finnmarkskysten / i Barentshavet som bakteppe. Begge visene er skrevet i 1860-årene; «En Sørge-Sang over Christian Johan Wiig..» (1868) og «En Sörigesang...Skipper Petter Julius Pettersen..» (1869). De to siste skillingsvisene i dette kapitlet handler om samme ulykke, nemlig om Røvær-ulykka utenfor Rogalandskysten i 1899; «Mindekvad om den stor Ulykke ved Røvær..» og «En Beretnings-Sang om den sørgelige Tildragelse...Røvær..» (1899, 1900).

²³⁶ Kverndokk 2015: 52–53

²³⁷ Fulsås 2003: 46

5.2 Seks fromme sjeler fra Stod, 1751

Den første visa har en tittel så lang at den dekker det meste av visetrykkets forside, og her gjengis av praktiske grunner kun første del:

«Døds-Tanker over den hastige Døds-Tilfælde Som skeede paa Bye-Fiorden den 7 Octobris Ao. 1750, Da Sex fromme Siæle, nemlig: Fire Agtbare Mænd, med en Dreng og en Pige fra Stoed, paa deres Hjem-Reyse fra Tronhiem i haardt Veyr og Storm forulykkedes, omkomme paa Søen [...]».²³⁸

Visa har 31 vers, og visetrykket er utgitt i Trondheim i 1751, trolig av Christian Windings trykkeri, som var Trondheims eneste trykkeri på dette tidspunktet.²³⁹ Viseforfatterens navn er Baard Andersen, som oppgis å være «ældste Bøgde-Skoelemester i Stoeds Gield», formodentlig en av bygdas fremste menn. Tittelsida informerer også både om målgruppe og funksjon: «Til Opmuntring for Alle, men i sær til Trøst for de igienlevende Bedrøvede». I tillegg til å være til oppmuntring og trøst, hadde visa antakelig også nyhetens interesse siden den ble publisert 16 år før det fantes aviser i Trøndelag.²⁴⁰ Som tittelen allerede har avslørt, forteller visa om ei ulykke der seks personer druknet i Trondheimsfjorden. Ifølge kirkeboka for Stod, var de seks omkomne Haagen Langharker, 46 år, Anphind Gierstad, 47 år, Oudin (eller Audun) Noem, 38 år, Peder Noem (alder ikke oppgitt), Kirsten Larsdatter Grøttan, 26 år og Mikael Hougboten 39 år.²⁴¹

Vers 12 omtaler selve hendelsen, og det gjøres kort og faktult:

“Da De fra Byen reyste, En Flage slog dem om, Som udaf Nord-Vest blæste, Og gjorde Baaden tom.”

En «flage» er et kraftig vindkast, og ifølge visa var det sterk vind som slo båten overende, og folkene om bord druknet som følge av dette uhellet. Dette er en klassisk årsaksforklaring, men ikke den eneste forklaringen, og kanskje heller ikke den viktigste. Viseforfatteren etablerer en teleologisk sammenheng for ulykka allerede i starten av visa, vers 1-4:

«O store Gud og Herre! Hvor ilde gaaer det til Med din Folk? Dessverre! Som du nu prøve vil.»

²³⁸ Andersen 1751. NTNU Gunnerus V box 31:904

²³⁹ Jacobsen 1983: 37

²⁴⁰ NTNU 2018a

²⁴¹ SAT/A-1458/746/L0439: Ministerialbok nr. 746A01. 1688-1759:128c. 1750, 81

«Du giver Sorg og Smerte Med et og andet Stød, At prøve enhvers Hierte Som Guld ved Ildens Glød.»

«Naar Glæde mange Dage Har gjort os Tiden mild, Du da med Sorrigs Plage Vor Troe randsage vil. »

«At vi skal see, og tænke, Forandringer er' til, Og Dødsens Snare-Lænke Os sidst besnære vil. »

Viseforfatterens bruk av ordet «Forandringer» kan virke underlig i denne konteksten. En mulig tolkning kan være at viseforfatteren tillegger ordet en betydning i retning av livets uforutsigbarhet. Vi må ta høyde for at ordvalg i skillingsvisene kan være nødrim og andre språklige snarveier som skillingsviseforfattere av og til tyr til for at vers og rytme skal gå opp. At ulykka forklares teleologisk, vil si at den gis et formål. Dette er i tråd med det vestlige verdensbildet på 1700-tallet, slik Kverndokk beskriver det.²⁴² Formålet er i dette tilfellet å plassere ulykker generelt, inkluderer også denne ulykka, innenfor Guds forsyn. Ifølge viseforfatteren sender Gud ulykker for å prøve menneskers gudstro. I tillegg kan ulykker fremme refleksjoner rundt livets omskiftelighet.

Denne måten å «forklare» på knyttes både til den konkrete ulykka i denne visa, men vers 2-4 utvider forklaringen til å gjelde ulykker generelt. Slik gis ulykka en plass i en kosmisk orden. Et interessant moment er at viseforfatteren understreker at alle de omkomne var fromme og skikkelige mennesker som var ute i lovlig ærend. Kverndokk skriver at ulykkesbegrepet på 1600- og 1700-tallet sto i nær forbindelse med forestillinger om den kristne syndestrafen. Ulykken kunne ramme den som hadde syndet, eller ulykker skjedde på grunn av umoralsk levnet blant folk ellers. Det finnes flere eksempler i kildematerialet på at ulykker kobles til umoralsk livsførsel; det seineste er fra 1855.²⁴³

Kverndokk skriver at denne oppfatningen av ulykkesbegrepet ble svekket i løpet av 1800-tallet i forbindelse med at begrepet gradvis ble sekularisert.²⁴⁴ For ei vise fra 1751, er det rimelig å anta at det er forestillingen om syndestraft som ligger til grunn for at viseforfatteren vektlegger de omkomnes skikkelighet. Skolemester Andersen renvasket de omkomne for eventuelle mistanker om syndestraft, og det må ha hatt betydning at dette ble uttrykt av en av bygdas autoriteter.

²⁴² Kverndokk 2015: 52

²⁴³ Røe u.å.: v. 30 [1855]. NTNU Gunnerus V box 21:620

²⁴⁴ Kverndokk 2015: 56

Viseforfatteren presenterer enda en forklaring som står i forbindelse med hans måte å se verden på; at den bakenforliggende årsaken til ulykka var at Guds plan slo til, og i henhold til denne var disse folkenes tid på jorda omme, og derfor døde de, vers 9-11:

«Sex fromme Siæle komme I Havets store Nød! Naar deres Tiid er omme, Maa de til deres Død. »

«Udi October-Dage, Den syvende i Tall, Maa de saa bittert smage Den beedske Dødsens Skaal. »

«Skjønt De retmessig vare Paa deres lovlig Vey, Saa maatte De dog fare Fra verden med en Fey. »

Dette fritok de omkomne for alt ansvar for ulykka, for det var ikke mulig å endre noe Gud hadde planlagt. Essensen i framstillingen av hendelsen, er at den ikke er et resultat av tilfeldige, verdslige årsaker. Ulykka ble gitt mening og plass i en fortidig livsverden, og de omkomne ble frikjent for ansvar både for syndestraff og for sine handlinger på ulykkesdagen. Dette gjorde hendelsen sosialt og kulturelt håndterlig. Narve Fulsås har funnet noe lignende knyttet til en diskusjon om påstått fatalisme blant nordnorsk fiskere. I skillingsviser fra årene 1798-1851 har også han funnet at visene både kan oppgi rasjonelle forklaringer til ulykker, men i tillegg «forklarer» ulykkene ved å gi dem mening. Fulsås mener at de verdslige årsakskjedene manglet mening i en fortidig kystkultur, og at de av den grunn ikke kunne være den eneste ulykkesforklaringen. Derfor ble ulykkene satt inn i en «meningsfull kosmisk orden», observert fra Guds evighetsperspektiv, hevder Fulsås.²⁴⁵

5.3 Julstadbrødrenes havari i 1779

Den neste visa som analyseres, er antatt utgitt i 1779 og har tittelen:

«En Nye Viise om den ulykkelige Hændelse, som tildrog sig i Aaret 1779 den 12te April, da Trende Brødre fra Gaarden Julstad paa Inder-Øen reyste i Baad til Saugen, paakom dem et stærkt Veyr, som hvelvede Baaden, hvorved den Ene af dem kom bort [...]».²⁴⁶

Også i denne visa er konteksten et forlis på Trondheimsfjorden. Viseforfatteren er en allmueforfatter; han oppgis som en «Ungkarl ved Navn Gunder Taarbersen Gjørstad».

²⁴⁵ Fulsås 2003: 46+48

²⁴⁶ Gjørstad u.å. [1779]. NTNU Gunnerus V box 31:908

Ulykka skjedde da tre brødre fra gården Julstad på Inderøya skulle seile til ei sag som lå ved «Sunden», og båten deres kan derfor ha vært lastet med tømmer. De to stedene Hjulstad og Sund på Inderøya ligger ikke langt fra hverandre, så det var sannsynligvis bare en kort seiltur disse unge mennene la ut på. Likevel gikk det galt da de kom ut for uvær og forliste, og det endte med at en av brødrene druknet. Igjen er Guds skjulte plan forklaringen til den tragiske hendelsen, vers 2:

«De Brødre, i een Baad, var Tre, En Ladning Tømmer havde de, Og tænkte sig til Saugen hen; Men Gud han tænkte andet igien. »

Igjen settes ulykka i forbindelse med Guds plan, og igjen fritas havaristene for ansvar. Det stilles for eksempel ingen spørsmål ved om brødrenes håndtering av tømmerlasten kan ha medvirket til forliset. I tillegg settes denne ulykka også inn i en annen sammenheng; Julstadbrødrenes ulykke gis mening når den presenteres som et eksempel andre kan lære av, vers 17:

«Men Gud, han vilde have saa, At saadant skulde for sig gaae; Os til Exempel skulde skee, Ved saadanne en Hendelse. »

Kyrre Kverndokk har skrevet om 1700-tallets eksempelrasjonalitet, der ulykker kunne bli presentert som eksempler. Slike eksempler fungerte som utgangspunkt for bestemte måter å tenke på, og Kverndokk skiller mellom horisontale og vertikale eksempler. I vertikal eksempellogikk viser eksemplet til et grunnleggende prinsipp. Anvendt på hendelser, var et vertikalt eksempel noe som framstilt til etterfølgelse, og som et forbilledlig orienteringspunkt. Horisontale eksempler peker derimot mot lignende tilfeller.²⁴⁷ I denne visa finner vi begge typer. Ulykka holdes fram som et vertikalt eksempel i vers 21 og 22, der den gis en funksjon både som advarsel mot ugudelig levnet, sammenholdt med en anbefaling til hvordan man burde leve, vers 21 og 22:

«Her er saa vanskelig en Tid, For Ung og Gammel at leve i, Med Sladder, Snak og Gierning slem, Som gaaer i Verden gandske frem.»

«Vor Herres egne Ord saa er: Vi skal vor Næste have kiær; Ham være tro og staae ham bie, Dertil ogsaa vor Fiende.»

²⁴⁷ Kverndokk 2015: 61

Et horisontalt eksempel følger i vers 23 og 26, der viseforfatter Gjørstad setter denne ulykka i forbindelse med andre dramatiske hendelser, men begrenser seg ikke bare til andre forlis.

Han inkluderer både brann og mord:

«Naar jeg vil regne nær og lang, Omkom sex Baader samme Gang; Nogle ble reddet af den Nød, Men største Deelen blev dog død. »

«Exempler har vi mange saa, Som har og hendt i dette Aar, Der har nu skeed med Ild og Vand: I Tronhiem blev og myrdt en Mand. »

Dermed skjedde ikke denne ulykka forgjeves, for på denne måten ble den satt inn i en sammenheng som ga mening for de gjenlevende.

5.4 Ulykka på Austhavet i 1866

I dette delkapitlet analyseres skillingsvisa «En Sørge-Sang over Christian Johan Wiig og hans Stedsøn, af Næverfjord, hvilke begge forliste paa Østhavet mellem Kjøllefjord og Vardø i April 1866».²⁴⁸ Visa har 22 vers og er «efter Begjæring» forfattet av O. Christian Sørensen, som oppgis som skolelærer i Hammerfest Landsogn. Som skolelærer kan Sørensen antakelig ikke regnes til kystbefolkningen for øvrig, men sannsynligvis hadde han god kjennskap til lokalsamfunnet. Visetrykket er utgitt i Hammerfest i 1868. I visas andre vers framkommer det at det var fire menn som druknet i forliset, og det stadfestes i kirkeboka for Hammerfest. Kirkeboka har registrert fire navngitte omkomne i et forlis 6. april 1866. De fire var Kristian Vik (45), stesønnen Jacob Fredriksen (22), og med forbehold om feiltolkning av prestens håndskrift, var de to øvrige Markus Lerdal (45) og Abel Halstensen (36).

Presten har også notert at disse fire befant seg om bord i ei skøyte da de kom ut for en «orkanaktig storm» og kantret. Vrakrester skal ha drevet i land i nærheten av Vardø.²⁴⁹ En kort notis i Tromsø Stiftstidende den 26. april bekrefter at vrakrester av båten kom drivende inn i ei vik vest for Vardø.²⁵⁰ Selve ulykkeshendelsen er bare så vidt nevnt i visa, vers 8:

«De ud begav sig uforhalet, Og reiste ud fra Kjølffjordhavn, De fire Mand var udi Tallet; Tre udaf dem var Ægtemænd, som skulde ud at tjene Brød, Men fandt i Bølgen brat sin Død. »

²⁴⁸ Sørensen 1868. NTNU Gunnerus V Box 20:600

²⁴⁹ Hammerfest sokneprestkontor, SATØ/S-1347/H/Ha/L0005. Ministerialbok nr. 5. 1857-1869. 1866, 325

²⁵⁰ Tromsø Stiftstidende 1866.04.26 1866:2

Skolelærer Sørensen, som trolig har diktet visa på bestilling av Kristian Viks enke, vier nesten hele visa til de etterlattes tunge sorg. I den forbindelse setter Sørensen ulykka i forbindelse med to referanser fra Bibelen, vers 9 og 10:

«Det billigt her vel lignes kund', Med Paulus ved Millitte Ø, Hvor Skibet pladt mon gaa tilgrunde For Stormens Voldsomhed og Sø; Det sidste vel ei lignes kan, Thi her kom ingen frelst til Land.»

«En Naomi jo maatte drage Fra Moab til Judæas Land – Den Sorg du ogsaa her fik smage, Du misted' Søn og Ægtemand; Du klager ofte udi Løn: Min Mand, min Mand, min Søn, min Søn! »

Vers 9 sikter til fortellingen om da apostelen Paulus forliste i en storm ved Malta, og vers 10 refererer til en kvinne fra Bibelen som het Naomi/Noomi, og som mistet både mann og to sønner.²⁵¹ Med disse referansene ble det skapt en forbindelse mellom bibelske skikkelser og hendelser og ulykka på Austhavet i 1866, men også til enka etter Kristian Vik. Dette er en variant av et horisontalt eksempel; det peker fortsatt mot lignende tilfeller, selv om hendelsene og menneskene som sammenlignes ligger langt fra hverandre i tid. Viseforfatteren innrømmer at sammenligningen halter litt, for Paulus og hans reisefølge overlevde forliset, noe Vik og de andre mennene dessverre ikke gjorde. I 1700-tallets eksempelargumentasjon var det vanlig å bruke bibelfortellinger eller tekster fra antikken som modellerende forbilder, og Bibelen ble betraktet som «den store kode» for å forstå verden, ifølge Kverndokk. Dette forutsetter en helt annen historieforståelse enn vår egen. Reinhardt Koselleck har hevdet at fortid og nåtid i et eldre historiesyn ble sett som et sammenhengende erfaringsrom, der verden var grunnleggende uforanderlig innenfor Guds plan.²⁵² Denne eldre historieforståelsen finner vi altså spor av i ei skillingsvise fra 1868. Ut fra dette kan det slutes at forliset på Austhavet implisitt ble plassert innen den guddommelige sfæren. Bibelen som fortolkningsnøkkel er også funnet i to andre skillingsviser i utvalget, men i de visene er det enkenes sorg i bibelsk tid og samtid som sees i sammenheng, og ikke ulykkeshendelsen.²⁵³

²⁵¹ *Apostlenes gjerninger 27 - Nettbibelen* u.å.: v. 13ff; Ruts bok 1 : v. 3-5

²⁵² Kverndokk 2015: 62

²⁵³ *En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melø 1859*. NTNU V box 19:541; *Bæverdalen 1868*. NTNU V box 19:546

5.5 Den uheldige skipper Pettersen, 1869

Den fjerde visa som analyseres i dette kapitlet har tittelen «En Sörigesang efter den i Livet elskede Skipper Petter Julius Pettersen af Tromsø, der uheldigvis paa en Reise til Spitsbergen gik over bord og druknede den 29de Juni 1869».²⁵⁴ Visa er utgitt i Tromsø. Trykkeår er ikke oppgitt, men antas å være 1869; samme år som ulykka skal ha skjedd. Det har ikke lyktes å finne informasjon om denne ulykka utover det visetrykket opplyser om. Kirkebøkene for dette området og dette året er ikke digitalt tilgjengelige, og forfatteren av masteroppgaven har ikke hatt anledning til å besøke Statsarkivet i Tromsø. Dette visetrykket kan være en av få dokumenter som omtaler denne drukningsulykka.

Viseforfatteren J.O. Nilsen befant seg ifølge visetrykket, på en båt i nærheten, så antakelig er hans beskrivelse av ulykka en øyenvitneskildring. Ifølge Nilsen var de to båtene på vei til Spitsbergen, og befant seg cirka 10 mil fra land, da skipper Pettersens båt plutselig fikk is på styrbord side. Nilsen forteller i visa at det også var tåke og vind. Fartøyer som ferdes i nordlige havområder er utsatt for ising, og under visse værforhold kan en båt bli nediset på kort tid. Isen tynger båten, og kan gjøre den mindre stabil, såpass at det er fare for kantring. Dette værphenomenet er også i dag en utfordring for skipstrafikken.²⁵⁵

Dette kan ha vært bakgrunnen for at skipper Pettersen ønsket å reve seilet, for å sikre skipets stabilitet. Det var altså det Petter Julius Pettersen holdt på med da han gikk over bord. Både hans eget mannskap og folk på den andre båten så det som skjedde, og ilte til for å redde skipperen. Men de rakk ikke fram i tide, og Pettersen druknet, vers 5 og 6:

«Ret som han Rev i Seilet ta´r, Uheldigvis han gaar over bord, Hans Folk Allarm da gjorde. Vi paa et andet Fartøi ser Hvad Ulykke der monne ske, Vi Baaden løs da skjærer Og den paa Vandet fører. »

«Vi sprang da to Mand ind i den Men blev aligevel for sen, Han under Vandet synker. Vi maate da tilbage sno Vi Mænd i Baaden som var to Og hannem overlader Til den algode Fader.»

Pettersen må ha falt i sjøen mens båtene var i fart, og selv om uhellet ble raskt oppdaget, må mannskapene på de to båtene nødvendigvis ha brukt noe tid på å snu, eller få ut en lettboat. Skipperen greide altså ikke å holde seg flytende lenge nok til å bli reddet. Det kan være at

²⁵⁴ Nilsen u.å. [1869]. NTNU Gunnerus V box 19:548

²⁵⁵ Os 2018

Pettersen ikke kunne svømme. Tunge, vasstrukne sjøklær kan også ha bidratt til at han ble dratt ned. Drukningsulykkene på havet var hyppige i første del av 1800-tallet, og særlig blant nordnorske fiskere.²⁵⁶ Teologen og vitenskapsmannen Eilert Sundt var nettopp opptatt av manglende svømmeferdigheter blant fiskerne.²⁵⁷ Han mente at det måtte være mulig å rette tiltak mot alle drukningsulykkene knyttet til fiskeriene, og fra 1850-årene satte han i gang et vitenskapelig nybrottsarbeid, der han brukte sannsynlighet og statistikk i sine undersøkelser.²⁵⁸

Sundt kunne etter hvert påvise at antall drukningsulykker på havet var synkende utover 1800-tallet, og Fulsås mener at Sundts arbeid bidro til en økende bevissthet rundt sikkerheten til sjøs, og kan også ha vært en medvirkende årsak dødstallene etter hvert gikk ned.²⁵⁹ I første omgang forklarer Nilsen ulykka som en klassisk, rasjonell årsakskjede; de ytre årsakene er kjent, og hendelsen framstilles som et uhell. Den omkomne kan i hastverket ha trådt feil. Viseforfatteren framstiller Pettersen som et godt menneske og dessuten en god venn, så Nilsen selv kan ha følt på tap og meningsløshet over denne ulykka. Og i vers 11 finner viseforfatteren mening i denne hendelsen:

«Gid vi som nu tilbage er, Af dette Syn ret kunde lær', Til Gud af Hjerte bede; At han vil os fra hastig Død Ja og ifra hans haarde Nød, Udfri os og bevare, Saa vi gaar fri for Fare. »

Nilsen gjør ulykka om til et orienteringspunkt for andre mennesker, når han foreslår at man kan ta lærdom av den, og prioritere et gudelig levevis framover. Slik la viseforfatteren i 1869 mening inn i en hendelse som må ha fortonet seg meningsløs. 1700-tallets eksempellogikk var dermed fortsatt i bruk i kystkulturen i 1869. Det er liten sannsynlighet for at dette skyldes konservatisme i kystkulturen. Som allerede nevnt, peker skillingsvisenes framstillinger mot at den norske kystbefolkningen opplevde seg som utsatt overfor naturkreftene gjennom det meste av perioden 1750-1900.

Sett fra 1869, er det derfor sannsynlig at kystallmuen opplevde seg utsatt, og at de var seg bevisst at havet fremdeles var et farlig arbeidssted. Bruken av eksempellogikk bør sees i lys

²⁵⁶ Fulsås 2003: 9

²⁵⁷ Ibid. 2003: 40

²⁵⁸ Ibid. 2003: 50–52

²⁵⁹ Ibid. 2003: 59

av dette momentet. Et annet poeng ved vers 11, er at forestillingen om at gudfryktighet økte sjansene til et mindre farefullt liv, ligner 1600-tallets moralske lykkebegrep.²⁶⁰

5.6 To viser om Røvær-ulykka i 1899

De to siste visene i dette empirikapitlet handler om samme ulykke. De er « Mindekvad om den store Ulykke ved Røvær²⁶¹ og «En Beretnings-Sang om den sørgelige Tildragelse som foregik paa Røvær».²⁶²

Disse to skillingsvisene fra 1899 og 1900, kan representere kystkulturens holdninger til ulykker på havet ved inngangen til et nytt århundre. Før analysen av visene må ulykka gjøres rede for: den 13. oktober 1899, dagen før den enda mer kjente Titan-ulykka, druknet et begravellesfølge bestående 30 personer, da de var på vei hjem til Røvær; ei øygruppe i Rogaland som ligger værhardt til cirka 10 kilometer ute i havet, nordvest for Haugesund.²⁶³ Blant de omkomne var det 23 menn, 4 kvinner og 3 barn.²⁶⁴ I kirkeboka for Haugesund og Skåre har presten notert følgende om ulykkeshendelsen:

«Udpaa Eftermiddagen røg der op en Storm af N.V. Skjønt advarede mod at tage ud, seilede de dog afsted.» Videre i notatene foreslås følgende ulykkesforklaring:

«Da der var fortrinlig dygtige Sjøfolk om bord, og Veiret om end Storm, dog ikke var verre end at en Skjøite ved at holde af for Veiret kunde klare sig om alt holdt, har man gjættet på at enten Masten eller Roret er brukket.»

Ifølge prestens notater ble altså de sjøfarende advart mot å dra ut på sjøen, men fulgte ikke rådene de fikk. Begravellesfølget satte sin lit til at reisen hjem ville gå bra; de hadde dyktige sjøfolk om bord, og båten var solid. Skøytene var en kraftig bygd og dekket båttype, som i perioden 1880-1900 ble brukt både til fiske og frakt.²⁶⁵ Røvær-ulykka ble også kort omtalt i Stavanger Avis 17. oktober. Avisa kunne melde at ulykka hadde gjort et sørgelig innhogg i den mannlige befolkningen på Røvær; foruten kvinner og barn, var det kun et par-tre voksne menn igjen.²⁶⁶

²⁶⁰ Kverndokk 2015: 56

²⁶¹ Nancke 1899. NTNU Gunnerus V box 2:50

²⁶² Seivaag u.å.-a [1900]. NTNU Gunnerus V box 2:59

²⁶³ Thorsnæs 2023

²⁶⁴ *SAST, Haugesund sogneprestkontor, H/Ha/Haa/L0004: Ministerialbok nr. A 4, 1886-1908. 1899, 261*

²⁶⁵ Rabbevåg 2020

²⁶⁶ Jacobsen & Toft 1999: 39

Den 20. oktober 1899 publiserte avisa «Stavangeren» en lengre reportasje om ulykka. Reportasjen er basert på en reise til Haugesund og Røvær, der «Stavangerens» journalist snakket med folk på de to stedene, og tok dessuten vrakrestene i øyesyn. Journalisten foreslår så et mulig hendelsesforløp; først hadde følget seilt fra Røvær til begravellesstedet på Karmøy om morgenen 13. oktober 1899. Ved halv sekstida på ettermiddagen var de klare til å ta fatt på hjemturen, og ifølge «Stavangeren» skal det ha blåst friskt «og man var vel vitende om Stormvarslet».

Som i kirkeboka, nevner også «Stavangeren» at begravellesfølget blitt advart mot seilassen. Journalisten hevder at de reisende til og med fikk «alvorlige Henstillinger» om ikke å legge ut. Artikkelen i «Stavangeren» forteller at noen eldre personer på Karmøy hadde framholdt at det lå et «voldsomt Uvejr i Luften», og at et kommende uvær også ble tolket ut fra at mye sjøplanter drev i vannet. Disse observasjonene ble ikke tatt hensyn til, ifølge avisa. Journalisten hinter om at det var de unge ombord som ønsket å dra; det var de som først og fremst stolte på at de to erfarne losene de hadde med seg ville sikre dem en trygg ferd. Bare en halvtime etter at skøyta la i fra, røk det opp til orkan, ifølge «Stavangeren».

Ut fra befaringen av vrakrestene, antok «Stavangerens» utsendte at hele riggen på skøyta hadde blitt revet av i orkanen, og var deretter blitt slept langs skipssida. Skøyta mistet sannsynligvis styringen, og deretter har den drevet mot et skjær hvor båten ble knust. Artikkelen skildrer også hvor skamferte flere av likene var etter å ha blitt slengt mot skjæret.²⁶⁷ Det var i det hele tatt ei forferdelig ulykke.

Hvorfor mente folkene i begravellesfølget i 1899 at losene ville sørge for at seilassen gikk bra? Ifølge Arnljot Ljøsets framstilling av losene på Runde på 1800-tallet, var losene regnet for å være usedvanlig dyktige sjøfolk, og det gav dem prestisje i kystsamfunnene. Lospatentet, det kongelige privilegiet losene hadde, bidro også til at losene hadde en framskutt posisjon i kystsamfunnene.²⁶⁸ For å bli los måtte man bestå en loseksamen. Kompetansen besto først og fremst å kjenne farvannet på strekningen de var godkjente losere for. De skulle blant annet kjenne til viktige landformasjoner, dybder, strømforhold og ankringsplasser. Losene måtte kjenne lydene fra områdets skjær og grunner, og de måtte ha kunnskap om de ulike båttypene.²⁶⁹

²⁶⁷ *Stavangeren 1899.10.20* 1899

²⁶⁸ Ljøseth 2022: 70

²⁶⁹ *Ibid.* 2022: 62+65

Losenes anseelse i kystkulturen kan være noe av forklaringen på hvorfor passasjerene på ulykkesbåten, tross advarslene de fikk, sannsynligvis har følt seg trygge med to loser ombord på ei solid skøyte. De to skillingsvisene som handler om Røvær-ulykka er skrevet henholdsvis av Georg Nancke (1849-1924) (Mindekvad om...) og den allerede nevnte Peder Seivåg. (En Beretnings-Sang om..) Begge visetrykkene er utgitte i Trondheim, av to ulike trykkerier. Georg Nancke var bokhandler i Trondheim og han både skrev og gav ut viser på eget forlag.

Visene er altså ikke skrevet av noen med lokalkunnskap om Rogalandskysten. Trolig er skillingsvisene skrevet på grunnlag av medieomtalen; særlig Nanckes vise bærer preg av det. Som «Stavangerens» journalist antydte, satt de sjøfarende med et ansvar for ulykka, all den tid de ikke hørte på rådene de fikk. Georg Nancke følger opp dette momentet, og plasserer ansvaret for ulykka hos de omkomne, vers 3 og 4:

«Da man tilbage reise skulle Med Skøiten - ifra Haugesund Saa's Bølgerne sig heftig rulle (Det var nu alt mod Kveldens Stund), Og Himlen trued' mørk og vred, Regntung og trist hang Skyer ned!»

«Forgjæves Mange nu advare Ligfølget mod at drage ud. Men nei – den store Sørgekare Den svarte kun paa dette Bud: "To staute Lodser er om bord, de greier Skøiten og dens Ror!»

Deretter snur Nancke perspektivet, og ser skøyta og passasjerene fra havets side. Havet menneskeligjøres med følelser, og havet er sint og hevngjerrig, vers 5:

«Men Havet la'r sig ikke spotte, Naar i sin Grumhed det fremstaar, Den Sandhed og erkjende maatte Den Skare som var her om bord. Thi Sjøen skummed vild og vred, og gynged Skøiten op og ned!»

I siste vers avslutter Nancke med å sette ulykka inn i en kosmisk sammenheng, vers 16:

«Saa ti da Hjerte, med din Klage, Saa tør af Øiet Taaren ud. End lever Han, som alle Dage Dig hjælpe kan: Din store Gud! Thi Herren gav og Herren tog, End synger tro vi Herrens Lov.»

Frasen «Herren gav og Herren tog» er fra Jobs bok, og har vært et mye brukt sitat der Bibelens prøvede Job ble satt i sammenheng med samtidige menneskers prøvelser. Fulsås tolker frasen som en illustrasjon på et verdensbilde der samtidige hendelser også sees som en oppfyllelse av en fundamental grunnsetning i tilværelsen; at ulykker «beviste» et uforanderlig

aspekt ved det guddommelige forsynet.²⁷⁰ Nancke forklarer dermed Røvær-ulykka både som en verdslig årsakskjede, men gir den også mening ved å plassere den i et evighetsperspektiv.

Seivåg gjør ingen forsøk på jordiske forklaringer. I hans vise om Røvær-ulykka plasseres ulykka rett inn i Guds plan og forestiller også en gud som styrer naturkreftene, vers 3 og vers 11:

«Men ak, da dem tilbage reiste, Fra Haugesund til Røvær hjem. En Storm af Sydvest Herren sendte, Som ble en Skræk for disse Mænd. Enskjønndt det var et Taage-Mørke, Og Skjøiten stødte da paa Grund. Dem alle hver i Armen styrtet, Og sank saa ned paa Havets Bund.»

«Beskikket var det vist o Herre! At disse skulle undergaa. I denne store Nød og Fare, Dem udi Dybet drukne maa. Men du o Gud er alles Fader, Giv dem i Farens sidste Stund En salig Død for Angst og Kvide Hver Sjæl, den rette Anker-Grund.»

På tross av at medieomtalen plasserte ansvaret for ulykka hos de omkomne; Seivåg framstiller den forferdelige ulykka som uunngåelig i henhold til Guds plan. 1600-tallets gudsbilde og syn på ulykker var altså fortsatt gangbart tankegods i en trykksak ved inngangen til 1900-tallet.²⁷¹ Både Nancke og Seivåg diktet en rekke viser, og hadde teft for å treffe sitt publikum.

Men framstillingene av Røvær-ulykka sier også noe om at et nytt syn på ulykker var i ferd med å ta plass i samfunnet og i kystkulturen; for det første at denne ulykka kunne ha vært unngått, og at de sjøfarende hadde et ansvar for at det gikk så galt. For det andre peker artikkelen i «Stavangeren» mot at en ny type kunnskap hadde fått autoritet; det man kunne se og det man kunne vite sikkert. De unge stolte på det teknologiske framskrittet, på skøytenes egenskaper, og på losenes kongelig garanterte kompetanse. De gamles sanselige måter å forstå verden på; å tolke himmelens farger, fuglenes adferd og havets beskaffenhet, med andre ord en kunnskapsforståelse som inkluderte tegnene i tingene, var på vikende front.

5.7 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg analysert seks viser der drukningsulykker på fjorden eller havet er det bakenforliggende motivet. Forestillinger om at ulykker skjer i henhold til Guds plan, forekommer i skillingsviser både i starten og slutten av perioden 1750-1900. I Andersens

²⁷⁰ Fulsås 2003: 46–47

²⁷¹ Kverndokk 2015: 62–63

vise fra 1751 forklares ulykka forklares både rasjonelt og kosmisk; rasjonelt ved å vise til en årsakskjede, mens den kosmiske forklaringen er sammensatt. For det første forklares ulykka ut fra Guds plan, for det andre ved en generell betraktning om ulykkes moralske funksjon i verden, og for det tredje ved at viseforfatteren påpeker hva årsaken *ikke* var; at ulykka ikke var en syndstraff.

Kildematerialet viser eksempler på at ulykkene forklares dobbelt; både ved en rasjonell årsakskjede, men forklares også inn i en meningssammenheng. Dette finnes både i ei vise fra 1779 og fra 1868. I skillingsvisa om forliset på Austhavet i 1866, forbindes ulykka med en lignende ulykke fra en bibelfortelling. Med Bibelen som fortolkningsnøkkel, settes ulykka inn i et vedvarende erfaringsrom, der fortid og samtid blir knyttet sammen, ifølge Reinhard Kosellecks teorier om eldre tidsforståelse.²⁷² Med dette grepet settes ulykka inn i en sammenheng som kan gi trøst til de etterlatte, og det er også visas fremste funksjon.

Visene om Røvær-ulykka er skrevet ved et tidsskille der kystkulturen var i ferd med å forvandles for alvor. Likevel inkluderer disse skillingsvisene også eldre forestillinger om ulykkessammenhenger. Nancke er inne på en moderne årsaksforklaring, og i tillegg ansvarliggjør han de omkomne for ulykka, i det han antyder at deres uforstand har noe med hendelsen å gjøre. Men samtidig beåndrer han havet, og setter også ulykka i forbindelse med Guds forsyn. Nancke blander dermed eldre og nyere måter å se verden på. I Seivågs vise holder han utelukkende på Guds styrelse bak ulykkeshendelsen. Kildematerialet viser dermed at brokker av 1600- og 1700-tallets syn på ulykker fortsatt fant resonans i kystkulturen så seint som ved år 1900.²⁷³ Samtidig illustrerer skillingsvisene også en mentalitetsendring mot modernitet i det at ulykker på havet ser ut til å havne utenfor Guds sfære i utover 1800-tallet, og at ulykker kunne unngås.

²⁷² Kverndokk 2015: 62

²⁷³ Kverndokk 2015: 13-14+56+61

6 Konklusjon

Temaet for denne masteroppgaven er den norske kystallmuens utsatthet overfor havet, og målet for oppgaven er å undersøke hvordan dette har formet kystallmuens tanke- og livsverden i perioden 1750-1900. I undersøkelsen har jeg sett på hvordan medgang og motgang i menneskelivet tilknyttet havet og kystkulturen framstilles, hvordan havet omtales i skillingsvisene, og hva det kan fortelle om relasjonen mellom kystallmuen og havet. Jeg har dessuten undersøkt hvordan drukningsulykker på havet forklares i skillingsvisene, og til sist; om skillingsvisene kan fortelle noe om den norske kystallmuen utvikler et mer moderne verdensbilde gjennom perioden 1750-1900.

I dette kapitlet oppsummerer jeg mine funn som svarer på disse spørsmålene, men presiserer at funnene er basert på skillingsvisene i mitt utvalg. Et annet utvalg, eller et annet kildemateriale, kan gi andre svar. En overgripende konklusjon er at mitt kildemateriale viser at det skjer endringer i kystallmuens tankeverden, men at dette skjer langsomt gjennom perioden 1750-1900, og med en tendens til å blande eldre og nyere verdensanskuelser tilknyttet havet. Den viktigste endringen er at havet som grusom natur, d.v.s. havet forbundet med ulykker, ser ut til å falle utenfor Guds sfære i løpet av perioden, og at dette fikk konsekvenser både for forestillinger om krefter som virker inn på medgang og motgang, for kystallmuens syn på havet, og hvordan ulykker ble forklart. Kildematerialet viser at kystallmuen opplevde å være utsatt overfor havet gjennom det meste av perioden. Den langsomme endringstakten mot modernitet, må sees i lys av kystallmuens følelse av utsatthet overfor en mektig natur.

6.1 Hvordan framstilles medgang og motgang i menneskelivet tilknyttet havet og kystkulturen i skillingsvisene?

Et viktig funn i min undersøkelse, er at kildematerialet viser at et moralsk lykkebegrep med røtter i 1600-tallets lutherske teologi, fortsatt var en del av kystkulturens forestillinger om medgang og motgang i andre halvdel av 1800-tallet. Et moralsk lykkebegrep vil si forestillinger om at lykken sto den gudfryktige bi.²⁷⁴ Medgang og motgang i skillingsvisene er dessuten forbundet med forestillinger om den himmelske lykken, og dette uttrykkes i kildematerialet fra andre halvdel av 1800-tallet. Skillingsviser i samme periode som framstiller bønn, bekrefter folkelige forestillinger om at lykken fortsatt var sett som betinget

²⁷⁴ Kverndokk 2015: 53

av Gud. Dette viser at den norske kystallmuens oppfatning av lykken ifølge skillingsvisene, fortsatt var knyttet til Guds forsyn mot slutten av 1800-tallet. Dermed nyanserer mine funn Nilsson og Kverndokks framstilling av at forestillinger om den himmelske lykken var i ferd med å forsvinne rundt 1800, og at lykkebegrepet etter 1800 regnes som sekularisert til en betegnelse for en individuell tilstand.²⁷⁵ Fra siste del av 1800-tallet viser kildematerialet at motgang på havet skjer på grunnlag av at havet handler alene, uten Gud til stede. Dette samsvarer med Latours teorier om en sekularisende endring i mentalitet mot moderne tid, men ifølge mitt kildemateriale, har endringen gått mer langsomt enn Latour og Kverndokk framstiller.

Skillingsviser som framstiller bønn og magi, avdekker folkelige forestillinger om at det var mulig å påvirke lykken på havet. Disse praksisene framstilles som vanlige, og som tradisjoner i kystkulturen. Man forestilte seg at muligheten for å lykkes ble forsterket ved å kombinere magi og kunnskap. En tankeverden som sammenstiller magi og kunnskap på samme plan, ligner på Foucaults teori om et fortidig episteme, men som han forbeholder renessansen.²⁷⁶ Mitt funn antyder at en slik form for kunnskapsforståelse var i bruk i norsk kystallmue rundt midten av 1850-årene.

6.2 Hvordan omtales havet i skillingsvisene, og hva kan det fortelle om relasjonen mellom kystallmuen og havet?

Det opprørte havet omtales i kildematerialet i antropomorfiserende vendinger; havet overfaller og forfølger, og det tillegges menneskelige lyder. Havet som forvolder død, sees som en fredfull eller en fryktelig grav. Jeg har også funnet at viseforfatternes perspektiv avgjør måten havet framstilles på i skillingsvisene; allmueforfattere omtaler det opprørte havet sett fra mennesker i en sårbar posisjon, med andre ord, en posisjon tett på, eller midt i havet. Andre forfattere skildrer havet fra en tydelig distanse, der havet blir en sublim opplevelse.

I skillingsviser fra 1800-tallet har jeg funnet en tendens til at havets farer tones ned, og i viser fra siste halvdel av århundret, framstilles havet som en natur mennesket har stadig mer kontroll over. Dette bør sees i sammenheng med at samfunnsutviklingen gikk i retning av færre drukningsulykker og bedre livsbetingelser for kystallmuen. Et siste funn er at skillingsviser fra slutten av 1800-tallet framstiller havet i relasjoner som ligner vennskap eller

²⁷⁵ Kverndokk 2015: 56

²⁷⁶ Foucault 1996: 56+80

slektskap. I forbindelse med slike bånd, blir havet i visene også et rom, eller en sammenheng som framhever mannlighet. Dette kan trolig tolkes i lys av maskuliniserende prosesser i norsk offentlighet utover 1800-tallet.²⁷⁷

6.3 Hvordan forklares drukningsulykker på havet i skillingsvisene?

Et hovedfunn er at ulykkene gjennom hele perioden 1750-1900 settes inn i en meningssammenheng. Tidlig i perioden forklares ulykkene innenfor Guds forsyn, deretter svekkes Guds rolle forbundet med drukningsulykkene, særlig tydelig fra 1860-årene. Gud forsvinner likevel ikke helt, og forestillingen om ulykker knyttet til Guds forsyn er funnet i skillingsviser utgitt ved år 1900, omtrent 150 år seinere enn det Kverndokk framstiller.²⁷⁸ Flere skillingsviser har en dobbel forklaring for ulykker på havet; ulykkene forklares både ved rasjonelle årsakskjeder, men settes også inn i meningsfulle, kosmiske sammenhenger.

Når ulykkene settes inn i meningssammenhenger, løftes de fram som moralske orienteringspunkt, eller settes i forbindelse med andre ulykkeshendelser; enten med samtidige hendelser, eller med hendelser eller personer i Bibelen. Dette indikerer en eldre tids- og historieforståelse, der ulykker i fortid og samtid ble sett i et sammenhengende erfaringsrom.²⁷⁹ Mitt funn viser at dette fremdeles var et aspekt ved ulykkesforklaringer i den norske kystkulturen i andre halvdel av 1800-tallet.

6.4 Avslutning

Skillingsvisene i denne undersøkelsen og de folkelige tankemønstrene de uttrykker, forteller om at kunnskap og ferdigheter ble verdsatt i den norske kystkulturen i perioden 1750-1900, og at man var fullt klar over rasjonelle årsakssammenhenger. Men kystallmuens opplevelse av sårbarhet overfor havet vedvarte gjennom det meste av perioden, og er en bakgrunn for at skillingsvisene også uttrykker behovet for å være på lag med makter i verden, og for å finne mening i ulykkeshendelser. Den samme sårbarheten kommer til uttrykk i antropomorfiserende omtaler av havet; kystallmuens relasjon til havet, var preget av at havet var et «du». Endringene i kystkulturens verdensbilder og forestillinger om havet i perioden 1750-1900, skjedde i langsom takt med endringer i samfunnsutviklingen, som først i siste

²⁷⁷ Dørum 2013: 106–107

²⁷⁸ Kverndokk 2015: 13–14

²⁷⁹ Kverndokk 2015: 62

halvdel av 1800-tallet medførte vesentlig forbedrede livsbetingelser for folk i norske kystregioner.

Opplevelsen av sårbarhet overfor havet er selvsagt ikke begrenset til fortida, det er noe mennesker også erfarer i vår tid. Folkelige troer og praksiser i forbindelse med fiske og annen ferdsel til sjøs, er også fortsatt til stede i norsk kystkultur, og det hender vel at noen sender en bønn til Gud dersom forholdene på sjøen skulle bli utfordrende.²⁸⁰ I vår tid har derimot havet blitt sårbart. Overfiske av havets dyrebestander er ikke noe nytt, men nå er menneskeskapte klimaendringer, utslipp og forsøpling av havet faktorer som skader havets beskaffenhet i et omfang vi ikke har sett tidligere. Så er vi kanskje to sårbare naturer sammen, nå.

Avslutningsvis har jeg lyst å framsnakke skillingsviser som historisk kilde. Mangfoldet i visenes tematikker utgjør et spennende potensiale for videre historisk forskning. Noen eksempler er skillingsviser som kilde for sosialhistorie eller politisk historie sett nedenfra, og om skillingsvisenes funksjon i offentligheten. Det er også et potensiale for spennende historie for den som vil forske på skillingsvisenes aktører; de som skrev, framførte, produserte og solgte visene.

²⁸⁰ Båtmagasinet 2000

Kilder og litteratur

Skillingsviser

Andersen, B. (1751). *Døds Tanker over den hastige Døds Tilfælde Som skeede paa Bye-Fiorden den 7*

Octobris Ao. 1751. [J.C. Winding].

En ny fiskersang. (u.å.). M.Urdal.

En Sjømands Brud. (u.å.). Helge Schultz.

En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melø den 22de Januar 1859, da Karl Tommassen Kilvig skulde

opdrage sin Line [...]. (1859). M. Urdal.

En Sørge-Vise om sex Mands forlis. (u.å.). M. Urdal.

En aandelig og hjertelig Vise, kaldet Fiskerens Bøn og Lov. (u.å.).

Fiskerens Morgensang. (u.å.). Johan L. Sundts Bogtrykkeri.

Frimann, C. (u.å.-a). *Den norske Fisker.* Johan L. Sundts Bogtrykkeri. [1788].

Frimann, C. (u.å.-b). *Fiskeren.* Arne E. Wichne.

Giørstad, G. T. (u.å.). *En Nye Viise, om den ulykkelige Hændelse, Som tildrog sig i Aaret 1779.*

[1779].

Kiilen, J. J. (1798). *En Sørge-Sang over den salige Mand Anders Christophersøn Hesteholmen og*

hans Stedsøn, sal. Johannes Gergoriussøn ibd., som, tilligemed tvende andre, en Mand og en

Ungkarl, nemlig: Aron Johansøn Strømdahlen og Niels Christensøn Sundøen, Som af et

grunt Uveyr blev overfaldne den 4de Februarii, som var Søndag Septuagesima 1798, ved

hvilken ulykkelig Tildragelse blev tvende Enker, og tre Forældre mistede her sin Søn.

[Kiilen, J.J.]. *Om Fiskeriet i Nordland.* (u.å.). Theodor Rose. [før 1800]

Kom Kammerater sammen. (u.å.). J.B. Foss.

Nancke, G. (1899). *Mindekvad om den store Ulykke ved Røvær.* Georg Nanckes Forlag.

Nilsen, J. O. (u.å.). *En Sörgesang efter den i Livet elskede Skipper Petter Julius Pettersen af Tromsø.*

M. Urdal. [1869]

Olsen, O. J. (1854). *Fiskertriumfen: en ny munter Fiskersang.* H.M. Høegs Enkes Forlag.

Røe, O. (u.å.). *Gjenlyd fra Andreas Christensen Lyngstad og hans Søn John Johnsen. [1855].* C.

Schouverøe.

Røe, O. (1855). *I Anledning af den ulykkelige Begivenhed, der tildrog sig Natten til den 10de September 1855 i Nærheden af Oxø Fyr ved Christians-sand, idet Jern-Dampskibene «Norge» og «Bergen» stødte sammen, hvorved Norge efter kort Tid sank, og Bergen i synkefærdig Tilstand indkom til Christianssand. Af de paa Norge værende omtrent 100 Mennesker siges kun 30 at være reddede; de øvrige fandt sin Død i Bølgerne.* C. Schouverøe.

Seivaag, P. A. A. (u.å.-a). *En Beretnings-Sang om den sørgelige Tildragelse som foregik paa Røvær.* Lie & Sundts Bogtrykkeri. [1900].

Seivaag, P. A. A. (u.å.-b). *En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse, der foregik ved Kristiansund paa den saakaldte Talgsø i Aaret 1885.* Trykkeri: Johan L. Sundts Bogtrykkeri, Trondhjem. [1885].

Skibet Broderlandets Forlis. (u.å.). G.B. Strøm.

Spilderbugt, J. M. J. (1855). *En ny Sang om Seifiskeriet, eller Nordlandsbondens Sommerliv.* M. Urdal.

Sørensen, O. C. (1868). *En Sørge-Sang over Christian Johan Wiig og hans Stedsøn, af Næverfjord, hvilke begge forliste paa Østhavet mellem Kjøllefjord og Vardø i april 1866.* C.W. Leinanns Tryk.

Arkiv

SAST/A -101863, *Haugesund sogneprestkontor*, H/Ha/Haa/L0004: Ministerialbok nr. A 4, 1886-1908. 1899, 261 <https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-a1450-kb20060518070274.jpg>

SAT/A-1458/746/L0439, *Stod prestegjeld*. Ministerialbok nr. 746A01, 1688-1759:128c. 1750, 81 <https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-a1450-kb20070927670620.jpg>

SATØ/S-1347, *Hammerfest sokneprestkontor*, H/Ha/L0005. Ministerialbok nr. 5, 1857-1869. 1866, 325. <https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-a1450-kb20050304020882.jpg>

SATØ, *Ibestad sokneprestembete, H/Ha/Haa/L0009: Ministerialbok nr. 9, 1868, 366-367.*

<https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-a1450-kb20050311010367.jpg>

SATØ, *Ibestad sokneprestembete, H/Ha/Haa/L0010, Ministerialbok nr. 10, 1869, 346.*

<https://urn.digitalarkivet.no/URN:NBN:no-a1450-kb20061212640150.jpg>

Avisartikler

Pedersen, O. *Jarlsberg og Larviks Amtstidende 1867.05.15.* (1867), 1.

Kristiansundsposten 1885.12.08. (1885), 2.

Fjeldberg, H. *Spille-Per. I Nidaros: Trøndelagen 1915.12.02.* (1915), 3.

Os, V. (2018, 13. februar). *Varsler fare for ising på skip.* forskning.no.

<https://www.forskning.no/arktis-meteorologi-partner/varsler-fare-for-ising-pa-skip/289447>

Redaksjonen, *Båtmagasinet.* (2000, 20. juli). *Om tro og overtro til sjøs.* Båtmagasinet.

<https://www.batmagasinet.no/allerbm-bm-bladarkiv-finnes/om-tro-og-overtro-til-sjos/680208>

Stavangeren 1899.10.20. (1899). *Sorgens Ö. I Stavangeren 1899,* 2.

Tromsø Stiftstidende 1866.04.26. (1866), 2.

Andre nettressurser

NTNU.(2018a, 13. oktober). *Visen om seks mennesker fra Stod som døde på havet i 1750: Bidra i*

forskningsprosjektet!. <https://skillingsviser.no/visen-om-seks-mennesker-fra-stod-som-dode-pa-havet-i-1750-bidra-i-forskningsprosjektet/>

Eldre norske trykk og skillingsviser - Glomdalsmuseet. (u.å.). Glomdalsmuseet. Hentet 14. mars 2024,

fra <https://glomdalsmuseet.no/ents>

Ibestad kommune – lokalhistoriewiki.no. (2023, 13. september). Hentet 25.10.2023, fra

https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Ibestad_kommune

Lokalhistoriske tekster Vestfold. (2024, 4. mai). Lokalhistoriske tekster Vestfold. Hentet 04. mai 2024, fra <https://www-bib.hive.no/tekster/lokalhist.html>

Moi, M. (2022). Claus Frimann. I *Norsk biografisk leksikon.* https://nbl.snl.no/Claus_Frimann

- Norbø, B. (2023). Allmue. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/allmue>
- NTNU. (2018b, 2020). *Skillingsvisene i Norge 1550-1950: skillingstrykk fra NTNU Universitetsbiblioteket, Gunnerusbiblioteket*. <https://www.skillingsvisene.no>
- Rabbevåg, F. (2020). Skøyte. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/sk%C3%B8yte>
- Sandvik, H. (2015, 25. november). *Da poteten kom til Norge*. Norgeshistorie. <https://www.norgeshistorie.no/grunnlov-og-ny-union/1305-da-poteten-kom-til-norge.html>
- Skillingsvisene i Norge, 1550-1950: En introduksjon*. (2018, 6. mai). <https://skillingsviser.no/skillingsvisene/>
- Skillingsviser : Skibet «Broderlandet»s Forlis : om visen*. (u.å.). Skillingsviser. Høgskolen i Vestfold. Hentet 23. februar 2024, fra <https://www-bib.hive.no/tekster/skillingsviser/broderlandet/om.html>
- Theodor Rose. (2019). I *Wikipedia*. https://no.wikipedia.org/w/index.php?title=Theodor_Rose&oldid=19785063

Litteratur

- Alexander, J. C. (2021). Recovering the primitive in the modern: The cultural turn and the origins of cultural sociology. *Thesis Eleven*, 165(1), 10–19. <https://doi.org/10.1177/07255136211032829>
- Alm, E. J. (2014). *Trondheims siste heksebrenning: trolldomsprosessen mot Finn-Kirsten*. Museumsforlaget.
- Apostlenes gjerninger 27 - Nettbibelen*. (u.å.). Hentet 1. mars 2024, fra <https://nettbibelen.bibel.no/nettbibelen/les/nb-2011/ACT/ACT.27>
- Arnesen, A. (1943). *Våre provinstrykkerier 1814-1875: deres grunnleggelse og første trykk: Bd. nr 32*. Damm.
- Berggreen, B. (1989). Bondesjøfart og sjøkvinner. I *Norsk sjøfart: 2* (Bd. 2, s. 7–45). Dreyer.
- Bjørklund, J. G. & Jensen, I. (1989). Norsk sjøfart 1814-1900. I *Norsk sjøfart: 1* (Bd. 1, s. 261–328). Dreyer.

- Bojer, J. (1942). *Læregutt: erindringer*. Gyldendal.
- Brandtzæg, S.G. (2021). Dommedag og skøytelep: skillingsviser som kulturarv og studieobjekt. I *Skillingsvisene i Norge 1550-1950: studier i en forsømt kulturarv* (s. 9–44). SAP Scandinavian Academic Press.
- Brandtzæg, S.G. & Strand, K. (Red.). (2021). *Skillingsvisene i Norge 1550-1950: studier i en forsømt kulturarv*. SAP Scandinavian Academic Press.
- Brendecke, A. & Vogt, P. (2017). The Late Fortuna and the Rise of Modernity. I A. Brendecke & P. Vogt (Red.), *The End of Fortuna and the Rise of Modernity: Contingency and Certainty in Early Modern History*. de Gruyter.
- Christensen, A. E. (1989). Begynnelsen fram til Middelalderens slutt. I *Norsk sjøfart* (Bd. 1). Dreyer.
- Corbin, A. (1994). *The lure of the sea: the discovery of the seaside in the western world 1750-1840*. University of California Press.
- Dokka, H.-J. (1989). Samfunnsforandring og skoleutvikling. I *Skolen 1739-1989: en skolehistorisk antologi med 31 nyskrevne bidrag i anledning av norsk grunnskoles 250-årsjubileum* (Bd. 1989, s. 17–26). Selskapet for norsk skolehistorie / NKS-Forlaget.
- Dubuisson, D. (2016). *Religion and Magic in Western Culture* (6. utg.). BRILL.
- Dørum, K. (2013). Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet – dannelsen av en folkelig offentlighet i norske bygder 1814–1850. *Historisk tidsskrift*, 92(1), 91–123.
<https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2013-01-05>
- Døssland, A. (2014a). Fisket og folketalveksten. I A. Døssland (Red.), *Ekspansjon i eksportfiskeria: 1720-1880* (Bd. 2, s. 181–205). Fagbokforl.
- Døssland, A. (2014b). Kysten i krigens etterdønning. I A. Døssland (Red.), *Ekspansjon i eksportfiskeria: 1720-1880* (Bd. 2, s. 43–75). Fagbokforl.
- Døssland, A. (2014c). Naud og velstand 1801-1815. I A. Døssland (Red.), *Ekspansjon i eksportfiskeria: 1720-1880* (Bd. 2, s. 255–277). Fagbokforl.
- Døssland, A. (2014d). Norsk fiskeri og kystsamfunn i ei særstilling? I A. Døssland (Red.), *Ekspansjon i eksportfiskeria: 1720-1880* (Bd. 2, s. 15–41). Fagbokforl.
- Elstad, Å. (2004). *Kystkvinner i Norge*. Kommuneforl.

- Elstad, Å. (2014). ikke alene Mændene, som drive Fisket. I A. Døssland (Red.), *Ekspansjon i eksportfiskeria: 1720-1880* (Bd. 2, s. 383–403). Fagbokforl.
- Eriksen, T. (1981). *To skilling for en sang: folkelige viser i Nord-Norge : et utvalg skillingstrykk*. Universitetsforlaget.
- Fauskanger, U. (1989). Skolen som en del av barns oppvekst. I K. Jordheim (Red.), *Skolen 1739-1989: norsk grunnskole 250 år* (s. 65–72). Selskapet for norsk skolehistorie / NKS-Forlaget.
- Foucault, M. (1996). *Tingenes orden: en arkeologisk undersøkelse av vitenskapene om mennesket*. Aventura.
- Frimann, C. (1788). *Poetiske arbeider ved Claus Frimann, Sognepræst til Davigs Kald i Bergens Stift: Første samling*. Trykt hos Sebastian Popp.
- Fulsås, N. (2003). *Havet, døden og vêret: kulturell modernisering i kyst-Noreg 1850-1950*. Samlaget.
- Gillis, John. R. (2012). *The human shore: seacoasts in history*. The University of Chicago Press.
- Halvorsen, J. B. (1888). *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880: paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes «Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1856» : 2 : C-H* (Bd. 2). Den Norske Forlagsforening.
- Hodne, Ø. (2004). *Det gåtefulle Norge: mystiske steder, sagn, folketro*. Cappelen.
- Hoem, A. I. (1974). *Bibliotheca Christiansundensis: bibliografi over skrifter fra Kristiansund 1837-1900*. Sverdrups Bokhandel.
- Hutchinson, A. (2014). Kystsamfunnet i Hollendertida. I A. R. Nielssen (Red.), *Fangsmenn, fiskerbønder og værfolk: fram til 1720* (Bd. 1, s. 519–545). Fagbokforl.
- Jacobsen, G. (1983). *Norske boktrykkere og trykkerier gjennom fire århundrer 1640-1940*. Den norske boktrykkerforening.
- Jacobsen, I. S. & Toft, B. M. (1999). «Adle e' gåne»: *nedtegnelser om tragedien som rammet øysamfunnet Røvær, fredag, den 13. oktober 1899*. Akademisk fagforlag.
- Johansen, K. E. (2014a). Eit tidsskilje - motoriseringa. I N. Kolle (Red.), *En næring i omforming: 1880-1970* (Bd. 3, s. 75–103). Fagbokforl.
- Johansen, K. E. (2014b). Oppbrot og omstilling. I *En næring i omforming: 1880-1970* (Bd. 3, s. 43–73). Fagbokforl.

- Johansen, K. E., Hovland, E. & Haaland, A. (2014). Utviklinga i tilverking og omsetning. I *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 3 : En næring i omforming : 1880-1970: Bd. B. 3* (s. 163–189). Fagbokforl.
- Kolle, N. (2014). Norskekysten - en naturens gave. I A. R. Nielsen (Red.), *Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk: fram til 1720* (Bd. 1, s. 15–41).
- Kolle, N. & Døssland, A. (Red.). (2014). *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 2 : Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880: Bd. B. 2*. Fagbokforl.
- Kverndokk, K. (2015). *Naturkatastrofer: en kulturhistorie*. Scandinavian Academic Press.
- Langhelle, S. I. (2006). Frå religiøst fellesskap til personlege val. I K. et.al Helle (Red.), *Vestlandets historie: kultur* (Bd. 115, s. 107–145). Vigmostad & Bjørke.
- Latour, B. (1996). *Vi har aldri vært moderne: essay i symmetrisk antropologi*. Spartacus.
- Lyngstad, J. (2011). *Eideboka: B. 7 : Gard og slekt: Bd. B. 7*. kommune.
- Løseth. (2014a). «vil forblive Norges viktigste Guldgrube» . I A. Døssland (Red.), *Ekspansjon i eksportfiskeria 1720-1880* (Bd. 2, s. 281–304). Fagbokforl.
- Løseth, A. (2014b). Høg, låg og midt imellom i Fiskar-Norge. I *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 2 : Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880: Bd. B. 2* (s. 505–529). Fagbokforl.
- Løseth, A. (2014c). Tru, livssyn og tenkjemåtar. I *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 2 : Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880: Bd. B. 2* (s. 531–551). Fagbokforl.
- Løseth, A. (2014d). Vekst, liberalisering og tilrettelegging. I *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 2 : Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880: Bd. B. 2* (s. 305–325). Fagbokforl.
- Løseth, A. (2014e). vil forblive Norges viktigste Guldgrube. I *Norges fiskeri- og kysthistorie: B. 2 : Ekspansjon i eksportfiskeria : 1720-1880: Bd. B. 2* (s. 281–304). Fagbokforl.
- Løseth, A. (2022). Tre næringsveggar og eit farefullt liv: losane på Runde losstasjon. I O. Teige & Gurandsrud, Eirik (Red.), *Norsk loshistorie 1720-2020: fra selvstendige næringsdrivende til statsansatte*. Museumsforlaget.
- Molaug, S. (1989). Norsk sjøfart på 1600-tallet. I *Norsk sjøfart: I* (Bd. 1, s. 161–216). Dreyer.
- Mykletun, S. (1983). *Jacob Jansa: en bygdedikter fra 1700-tallets Helgeland*. årg. 64, bd.16(2), 305–310.

- Olsen, K. (2011). *Den Glade Grei: han rodde i 70 dager for å hente 30 kroner: spelemannen Peder Seivåg*. Vindfang Historiefortelleren.
- Rankin, K. J. & Holm, P. (2019). Cartographical Perspectives on the Evolution of Fisheries in Newfoundland's Grand Banks Area and Adjacent North Atlantic Waters in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Terrae Incognitae*, 51(3), 190–218.
<https://doi.org/10.1080/00822884.2019.1679487>
- Ressem, A. N. (2021). «Kom hid til meg og kjøp! For her er Viser mang». Visehandel, forlagsvirksomhet og kolportasje i skillingstrykkenes tid. I *Skillingsvisene i Norge 1550-1950: studier i en forsømt kulturarv* (s. 453–495). SAP Scandinavian Academic Press.
- Rozwadowski, H. M. (2018). *Vast expanses: a history of the oceans*. Reaktion Books.
- Sejersted, J. M. (2015). Havet som symbol og realitet: Nordsjøpoesi fra ulike kyster. I *Nordsjøen i norsk litteratur* (s. 191–207). Fagbokforl.
- Sprauten, K. (1989). Norsk sjøfart 1700-1814. I *Norsk sjøfart: I* (Bd. 1, s. 217–259). Dreyer.
- Thorsen, K. W. (2018). «Historien kan ei opvise mage» - En analyse av skillingstrykk som dokumentarv. <http://hdl.handle.net/10852/64476>
- Thorsnæs, G. (2023). Røvær. I *Store norske leksikon*. <https://snl.no/R%C3%B8v%C3%A6r>
- Thaarup, T. (1789). *Cantate opført paa Universitetets överste Auditorium, den 17de Decbr. 1789 Form. Kl. 11 ved den over Hans Excellence afg. Statsminister og Geheimeraad Henrich de Stampe ... af hans efterladte Enkefrue foranstaltet Sörge-Höytidelighed. Ved Hr. Th. Thaarup. Musiken af Hr. Capelmester [J.A.P.] Schultz.*
- Tveit, K. (1989). 1731-1741: den største reformperiode i norsk skolehistorie. I K. Jordheim (Red.), *Skolen 1739-1989: norsk grunnskole 250 år* (s. 27–35). Selskapet for norsk skolehistorie / NKS-forlaget.
- Tveito, O. (2005). Svarteboka» frå Vinje som bidrag til temaet fromhet og folklore. *Tidsskrift for teologi og kirke*, 76(3), 212–229. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2952-2005-03-04>
- Zaleski, P. & Zaleski, C. (2005). *Prayer: a history*. Houghton Mifflin Company.

Appendix

Liste over alle skillingsviser gjennomlest for denne masteroppgaven, ordnet alfabetisk etter forfatter der det finnes, alternativt etter tittel. Antatt informasjon står i klammer. «V box» er kortform for NTNU Gunnerus V box. Nettlenkene fører til visetekstene.

Forfatter	Tittel	År / periode	Sted	Referanse	Lenke
Andersen, Baard	Døds-Tanker over den hastige Døds-Tilfælde som skeede...	1751	Trondheim	V box 31:908	https://ntnu.tind.io/record/338527?ln=no&v=uv#?xywh=-1786%2C-217%2C5993%2C4334
Bæverdal, Bendix	En Trøstesang til sørgende...	1868	Tromsø	V box 19:546	https://ntnu.tind.io/record/337632?ln=no&v=uv#?xywh=-1698%2C-212%2C5852%2C4232
Gjørstad, G.T.	En nye Viise om den ulykkelige Hændelse [..] Inder-Øen..	[1779]	[Trondheim]	V box 31:904	https://ntnu.tind.io/record/338531?ln=no&v=uv#?xywh=-1805%2C-221%2C6099%2C4411
	En Aandelig og hjertelig Vise, kaldet Fiskerens Bøn og Lov	1850-årene	---	V box 19:561	https://ntnu.tind.io/record/337672?ln=no&v=uv#?xywh=-1795%2C-219%2C6050%2C4375
	En Kone har mistet sin Mand og et Skib	[1850-1892]	Tromsø	V box 18:522	https://ntnu.tind.io/record/337569?ln=no&v=uv#?xywh=-1664%2C-207%2C5721%2C4137
	En liden Mindesang om Drengen Erik Ingebrigtsen...	1856	Kristiania	UBB K box-084-28	https://marcus.uib.no/instance/booken/ubb-ekst-k-box-084-37.html
	En meget smuk Vise om dampskibene «Bergens» og ...	[1870-1889]	---	V box 23:681	https://ntnu.tind.io/record/337956?ln=no&v=uv#?xywh=-637%2C819%2C4847%2C3505
	En aldeles ny Fisker-vise	[1860-1899]	Tromsø	Eriksen: nr 11, s. 26.	https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007032712001?page=49
	En ny Fiskersang	[1850-1899]	Tromsø	V box 19:566	https://ntnu.tind.io/record/337689?ln=no&v=uv#?xywh=-1713%2C-211%2C5807%2C4200
	En ny Vise om den frygtelige Ulykke ved Gjæslingerne	[1906]	Trondheim	V box 29:848	https://ntnu.tind.io/record/338427?ln=no&v=uv#?xywh=-2234%2C-273%2C7548%2C5458

	En ny Vise om «Kospatrick»s Undergang..	[1874-1890]	Bergen	V box 23:681	https://ntnu.tind.io/record/337958?n=no&v=uv#?xywh=-2183%2C-253%2C6980%2C5047
	En ny og sørgelig Vise [...] «Drotts» forfærdelige Forlis..	1899	Trondheim	V box 5:122	https://ntnu.tind.io/record/336806?n=no&v=uv#?xywh=-1637%2C-231%2C6370%2C4606
	En Sang til Minde om de mange Dødsfald [...] Hamerø	[1875]	[Tromsø]	V box 29:852	https://ntnu.tind.io/record/338436?n=no&v=uv#?xywh=-1620%2C-207%2C5710%2C4129
	En Sjømands Brud	[1880-1924]	Kristiania	UBB K box-084-74	https://marcus.uib.no/instance/boobk/ubb-ekst-k-box-084-74.html
	En smuk Astøings Vise	[1840-1869]	Tromsø	V box 18:518	https://ntnu.tind.io/record/337561?n=no&v=uv#?xywh=-1556%2C-204%2C5640%2C4078
	En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melø...	1859	Tromsø	V box 19:541	https://ntnu.tind.io/record/337619?n=no&v=uv#?xywh=-2195%2C-271%2C7467%2C5400
	En sørgelig ny Vise [...] Roland Olson Ulstad..	1777	Trondheim	V box 10:273	https://ntnu.tind.io/record/337130?n=no&v=uv#?xywh=-1617%2C-207%2C5715%2C4133
	En sørgelig Vise om Linieskibet «Ingermannland»..	1842	Trondheim	V box 3:76	https://ntnu.tind.io/record/336727?n=no&v=uv#?xywh=-1598%2C-197%2C5446%2C3938
	En Sørge-Vise om sex Mands forlis [...]	[1861-1899]	Tromsø	V box 16:475	https://ntnu.tind.io/record/337511?n=no&v=uv#?xywh=-1633%2C-207%2C5715%2C4133
	Erindrings-Sang i Anledning af den sørgelige [...] Strindfjorden	[1831]	Trondheim	V box 25:726	https://ntnu.tind.io/record/338080?n=no&v=uv#?xywh=-1757%2C-220%2C6062%2C4384
	«Evening Stars» Undergang den 3de Oktober 1867...	[1870-1889]	[Kristiania]	V box 28:826	https://ntnu.tind.io/record/338383?n=no&v=uv#?xywh=-2106%2C-257%2C7102%2C5136
	Fiskerens Morgensang	[1870-1899]	Trondheim	V box 4:97	https://ntnu.tind.io/record/336754?n=no&v=uv#?xywh=-1633%2C-206%2C5692%2C4116
	Fiskerens Sang under Vinterfisket i Vardø	---	Tromsø	Eriksen nr 12, s.30	https://www.nb.no/items/URN:NB:N:no-nb_digibok_2007032712001?page=53

	Fiskerjenten	[1839-1882]	Drammen	UBB K box 084-80	https://marcus.uib.no/instance/book/ubb-ekst-k-box-084-80.html
	Fiskerpigen	[1888-1900]	Trondheim	V box 3:71	https://ntnu.tind.io/record/336718?n=no&v=uv#?xywh=-1623%2C-199%2C5498%2C3976
Frimann, Claus	Den norske Fisker	1788 / [1870-1899]		V box 4:97	https://ntnu.tind.io/record/336755?n=no&v=uv#?xywh=-1633%2C-206%2C5692%2C4116
	«Geiser»s og «Thingvalla»s Sammenstød i Atlanterhavet	[1888-1900]	Kristiania	V box 25:742	https://ntnu.tind.io/record/338110?n=no&v=uv#?xywh=-1969%2C-259%2C7138%2C5162
Halvorsen, A.	Nordlands Fiskervise	[1870-1899]	Trondheim		https://ntnu.tind.io/record/336756?n=no&v=uv#?xywh=-1633%2C-206%2C5692%2C4116
Jacobsen, Peder	En ny Sømmands-Sang [...] Archangel..	1809	Trondheim	V box 1:6	https://ntnu.tind.io/record/336607?n=no&v=uv#?xywh=-1659%2C-202%2C5560%2C4021
Jansen, A.K.	En Sörgesang for en Sörgende Søster fra Sands Sogn..	[1869]	Tromsø	19:548	https://ntnu.tind.io/record/337634?n=no&v=uv#?xywh=-1586%2C-204%2C5638%2C4077
Kiilen, J.J.	En Sørge-Sang over [...] Anders Christophersøn Heskeholmen..	1798	Bergen	V box 34:1003	https://ntnu.tind.io/record/338675?n=no&v=uv#?xywh=-1718%2C-212%2C5847%2C4228
[Kiilen, J.J.]	Om Fiskeriet i Nordland	[før 1800]	Bergen	UBB K box-084-03	https://marcus.uib.no/instance/book/ubb-ekst-k-box-084-03.html
	Kom Kammerater sammen	[1860-1880]	Tromsø	V box 25:744	https://ntnu.tind.io/record/338113?n=no&v=uv#?xywh=-1768%2C-215%2C5924%2C4284
Larsdatter, L.	En Vise til Minde om tre Mænd [...] Frostad..	[1832]	Trondheim	V box 25:725	https://ntnu.tind.io/record/338077?n=no&v=uv#?xywh=-1665%2C-213%2C5872%2C4246
Nancke, G.	Mindesang om [...] Titran..	1899	Trondheim	V box 2:51	https://ntnu.tind.io/record/336684?n=no&v=uv#?xywh=-1826%2C-243%2C6706%2C4850
Nancke, G.	Mindekvad om [...] Røvær	1899	Trondheim	V box 2:50	https://ntnu.tind.io/record/336683?n=no&v=uv#?xywh=-1718%2C-238%2C6582%2C4759
Nilsen, J.O.	En Sörgesang efter den i Livet elskede Skipper Petter Julius..	1869	Tromsø	V box 19:548	https://ntnu.tind.io/record/337635?n=no&v=uv#?xywh=-1586%2C-204%2C5638%2C4077

	Nordlands Bondestand	[1872-1886]	Bergen	UBB K box-084-06	https://marcus.uib.no/instance/boobk/ubb-ekst-k-box-084-06.html
	Nordlændingens Afskedssang ved sin Afreise..	1853	Tromsø	V box 18:538	https://ntnu.tind.io/record/337615?n=no&v=uv#?xywh=-1807%2C-215%2C5919%2C4281
	Ny Finmarksvise	[1860-1880]	Tromsø	V box 25:744	https://ntnu.tind.io/record/338114?n=no&v=uv#?xywh=-1768%2C-215%2C5924%2C4284
Olsen, O.J.	Fiskertriumfen	1854	Tromsø	V box 18:539	https://ntnu.tind.io/record/337617?n=no&v=uv#?xywh=-1624%2C-215%2C5944%2C4298
	See Baad for Baad paa Bølgen...	[1860-1880]	Tromsø	V box 25:744	https://ntnu.tind.io/record/338115?n=no&v=uv#?xywh=-1768%2C-215%2C5924%2C4284
Senjen, N.P.	Theklas Undergang	1894	Kristiania	V box 25:741	https://ntnu.tind.io/record/338107?n=no&v=uv#?xywh=-1941%2C-261%2C7215%2C5217
	Skibet Broderlandets Forlis	[1870-1879]	[Kristiania]	V box 28:826	https://ntnu.tind.io/record/338385?n=no&v=uv#?xywh=-2106%2C-257%2C7102%2C5136
Spilderbugt, J.M.T.	En ny Sang om Seifiskeriet, eller Nordlandsbondens ...	1855	Tromsø	V box 17:504	https://ntnu.tind.io/record/337543?n=no&v=uv#?xywh=-1649%2C-207%2C5717%2C4134
	Sörigesang i Anledning av d 5 Baade fra Tjøtø og Vævelstad..	1849	Bergen	Eriksen nr. 39, s. 102	https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007032712001?page=125
Røe, O.	Gjenlyd fra Andreas Christensen Lyngstad...	[1855]	Lillehammer	V box 21:620	https://ntnu.tind.io/record/337809?n=no&v=uv#?xywh=-2027%2C-252%2C6958%2C5032
Røe, O.	I anledning av den ulykkelige [...] «Bergen» og «Norge»...	1855	Lillehammer	V box 21:620	https://ntnu.tind.io/record/337810?n=no&v=uv#?xywh=-2027%2C-252%2C6958%2C5032
Seivaag, P. A.	En Beretnings-Sang om den sørgelige [...] Røvær...	1900	Trondheim	V box 2:59	https://ntnu.tind.io/record/336692?n=no&v=uv#?xywh=-2194%2C-273%2C7545%2C5456
Seivaag, P. A.	En Mindekrands over den sørgelige [...] Talgsø..	[1885]	Trondheim	V box 7:184	https://ntnu.tind.io/record/336973?n=no&v=uv#?xywh=-1768%2C-216%2C5970%2C4317
Seivaag, P. A.	En Minde-Krands om den store	[1900]	Trondheim	V box 2:60	https://ntnu.tind.io/record/336693?n=no&v=uv#?xywh=-2151%2C-270%2C7440%2C5381

	Sjøulykke [..] Titterhavet..				
Seivaag, P. A.	En Minde- Sang om [..] ved Titterens Fiskevær..	1900	Trondheim	V box 2:57	https://ntnu.tind.io/record/336690?n=no&v=uv#?xywh=-2168%2C-271%2C7488%2C5415
	Sjømanden	[1889- 1924]	Kristiania	UBB K box- 084-28	https://marcus.uib.no/instance/book/ubb-ekst-k-box-084-28.html
Sørensen, Ole Chr.	En Sørge- Sang i Anledning Dødens uventede	[1856]	---	V box 17:503	https://ntnu.tind.io/record/337542?n=no&v=uv#?xywh=-1598%2C-207%2C5723%2C4138
Sørensen, O.C.	En Sørge- Sang over Christian Johan Wiig...1866	1868	Hammerfe st	Vbox 20:600	https://ntnu.tind.io/record/337761?n=no&v=uv#?xywh=-1641%2C-208%2C5730%2C4144
	Veiværingerne s Symphatier	[1860- 1900]	Tromsø	V box 18:525	https://ntnu.tind.io/record/337574?n=no&v=uv#?xywh=-1663%2C-208%2C5744%2C4154
Vigen, O.K. & Carlsen, M. Chr.	En Sang om [..]Begivenhed [..] Knarlagsund	1885	---	V box 8:235	https://ntnu.tind.io/record/337063?n=no&v=uv#?xywh=-2498%2C-281%2C7771%2C5619
	Vise for Land- og Sømænd	[1850- 1899]	Tromsø	V box 17:491	https://ntnu.tind.io/record/337529?n=no&v=uv#?xywh=-1683%2C-215%2C5929%2C4287
	Vise om Linefiskeriet i Lofoten 1772: efter et gammelt Haand..	1867	Bergen	V box 23:661	https://ntnu.tind.io/record/337898?n=no&v=uv#?xywh=-1919%2C-230%2C6354%2C4595

